

ПІД РІДНИМ
ПІД ЧУЖИМ
НЕБОМ

ВИДАВНИЦТВО
КРАЇНА СЕРЕБЛЯК

FELIPE YASNOWSKYJ

**BAJO NUESTRO CIELO
Y AJENO**

(La vida de un emigrante)

EDITORIAL JULIAN SEREDIAK

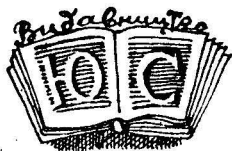
BUENOS AIRES — 1961

ПИЛИП ЯСНОВСЬКИЙ

ПІД РІДНИМ
І ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ

Спогади піонера

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС - АЙРЕС — 1961

Тираж 1.500 примірників

Обкладинка і рисунки в тексті Бориса Крюкова

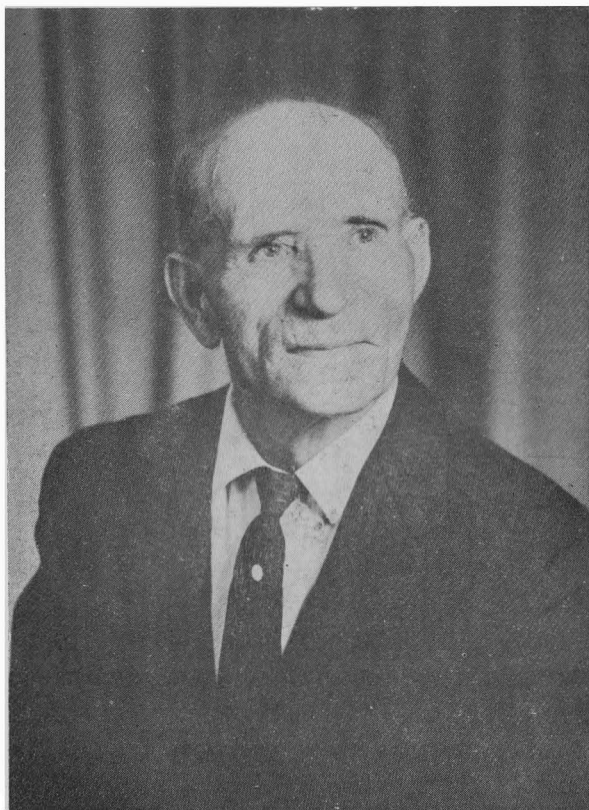
Всі права застережені

Copyright 1961 — by the Publisher

Др. Ф. Минковский

Турин Александрович

ПЕРЕДМОВА

Про піонерські часи української еміграції в Америці й Канаді є відносно небагато спогадів. Задумані на ширший розмір спогади Олександра Брика і Платона Стасюка, що вийшли окремими книжками, тільки частково торкаються цих часів. А втім обидва автори, відомі наші "бізнесмени", більшу увагу присвятили іншим справам та іншим проблемам. Спогади інших авторів, розкинуті по різних наших часописах і альманахах, менші розміром, охоплюють тільки окремі відтинки піонерського побуту нашої еміграції. Із них цікавіші "Спомини піонера" І. Барабаша, друковані в газеті "Український Голос" у Вінніпегу 1957 р.

Треба сказати, що побут перших наших поселенців у Канаді краще, ніж у мемуаристиці, відбився в літературі. Повісті Іллі Киріяка "Сини землі" та Ол. Лугового "Діти степу" (Безхатний), це великі епічні полотна, що, поза деякими недотягненнями з мистецького боку, мають свою літературну й документальну вартість.

Канаді більше пощастило. Можна тільки радіти, що цей з кожного погляду важливий і цікавий період життя нашої еміграції в Канаді зафіксовано в літературі. Що ж до Північної Америки існує велика книга спогадів о. М. Пристая, видана свого часу у Львові. Цікаво написані ці спогади, хоч і мають специфічний характер, залишаються досі єдиною цінною книгою мемуарів про побут українських поселенців в Америці.

Безперечно, живуть іще в різних місцевостях старші наші емігранти, що могли б багато цікавого розповісти про

перші роки свого побуту на американській землі і взагалі про переживання "гонків" у ці тверді роки. Покоління піонерів вмирає, а з ними гине теж історія тих часів. Треба б спонукати тих піонерів до записання їхніх спогадів або навіть у потребі записати ці речі з їхнього оповідання.

Спогади Пиліпа Яснівського своїм змістом охоплюють піонерські часи в Канаді та в Північній Америці. Дійсність, що її пережив автор, або про яку розповіли йому інші люди, змальована з переконливою правдивістю, часто навіть із протокольною вірністю. Але, це не сухий опис подій, а жива їх відбитка, пронесена крізь призму авторової психіки.

Спогади Яснівського стоять на межі публіцистики і літератури. Очевидно, мемуари, есей і біографія вже завоювали собі місце як літературний жанр. Хоч Яснівський не має претенсій на "літературність" своїх спогадів, проте їхня вартість не тільки документальна. Нахил белетризувати свої спогади проривається аж надто часто, а деякі окремі епізоди, це повні живого й непосреднього відчуття самотійної картини.

Яснівський старається бути докладним літописцем: його увагу привертають різні, здавалось би, й маловажні факти, які однак виявляють тонку спостережливість автора і які докидають свої риси до характеристики доби та її побуту. З поокремих явищ автор робить часто загальніші висновки, не обмежуючись тільки до особистої "фактографії". В різних обставинах свого життя, навіть у найгірших особистих труднощах, Яснівський не забуває про долю батьківщини і доволі часто відгукується на події в Україні. Тим самим його спогади мають ширше національно-громадське тло.

Події і факти свого життя автор намагається подавати з реалістичною вірністю, без підкрашування дійсності, але внарі з тим він не цурається зафіксувати психологічні ситуації, які, хоч і поглиблені, вражають своєю невідкупною

ширістю. Ясновський дещо стриманий у виражі своїх емоцій. Замість розлогих описів і характеристик деяка недоговореність і своєрідна конденсація вислову, але це виходить тільки на користь розповіді.

Пилип Ясновський виріс із фейлетону. Виріс на сторінках "Народного Слова" в Пітсбургу. Своїми фейлетонами Ясновський відгукувався на різні злободенні теми. Незнайний "Пи-яс" став популярним автором для читачів цієї газети, побуджуючи часто своїми фейлетонами до глибшої думи.

Різно можна підходити до цих спогадів, як і різно можна їх розцінювати. Але не треба забувати, що письменницький шлях Архипа Тесленка був майже такий самий. Як підкреслює сам автор, більшої освіти йому не довелося здобути, отож і не можемо мати до нього претенсій за літературне сформування цих спогадів.

Люди покоління Ясновського знайдуть у його спогадах відбиток свого життя з часів, у яких вони пробивалися на його поверхню. Ширший загал знайде там не тільки "екзотіку" піонерського побуту, але й малюнок життєвого шляху людини, що більше разів мусіла падати, щоб, підвівшись, з ще більшим завзяттям іти до своєї мети.

Відаючи тепер ці спогади в руки читачів, маємо надію, що їх прочитають із цікавістю не тільки знайомі автора, але що ця книжка знайде ширий відгук і в ширших колах нашої читацької громади.

Павло Кравчук.

ПІД РІДНИМ

НЕБОМ

1. Дубляни

Мое рідне село Дубляни розположене шість кілометрів на північ від Львова. Розповідали наші діди, що село Дубляни в році 1800 мало лише кілька курних хат. Була там колись і церква, яку спалили татари. На тому місці потім стояв хрест, довкола якого були кам'яні плити з написом, що його не можна було відчитати.

В цім же селі, на видному місці, красувався двір дідички, пані Дублянської. Вона була вдова, бо її чоловіка вбили москалі тоді, коли він брав участь у польським повстанні. Пані Дублянська мала багату посілість. Чотириста моргів поля й лісу обробляли панщизняні люди. Поля, що належали селянам, стояли облогом і заросли бур'яном та хащами. Народ не міг обробити своєї землі, бо не мав часу й не мав чим. Люди вдоволялися тим, що, відробивши панщину, могли заробити собі в дворі хуру дров і трохи зерна. Коли хто придбав собі якусь коровину або вола, то звичайно, все забирали жиди за горілку взяту батьком в набір на доньчине або синове весілля. Хоча панщизняний хлоп був бідний, але весілля мусіло бути гучне і з горілкою для всіх. Весілля тривало

п'ять днів. Така вже була традиція. Панські економомі звикли говорити: "Застав сен, а постав сен". І люди "ставились".

Вдова Дублянська не мала дітей. Умираючи, вона записала весь фільварок на Крайовий Виділ у Львові, з тим, щоб у цім селі побудувати високу рільничу школу.

Виконуючи заповіт пані Дублянської, Виділ Крайовий у Львові на згаданій чотиристаморговій землі оснував Рільничу Академію. До тої Академії мали вступ спершу лише сини князів, графів і багатих землевласників. Самі кошти будови будинку Академії, її лябораторій і помешкань для професорів оцінювали на один мільйон корон. Помешкань для студентів спочатку не було, тож у перших роках прийшлося студентам тулитись по сільських хатах. Оповідали старші люди, що вигідно було мати такого льокатора, котрий платив за хату і за те, що "госпося" мала чистити щодня його одіж і черевики. Щодо харчу для студентів, то були кухні в кількох хатах, де варили "панську" страву вишколені кухарки з Польщі.

В якому році померла вдова Дублянська і коли точно була заснована Рільнична Академія в Дублянах, я не знаю і не чув з оповідань батьків, бо як діди так і батьки не знали читати й писати, коли прийшлося рахувати, то робили карби на палиці.

В Дублянах 29 жовтня, 1881 року, народився

той, що нише оці рядки. Коли мені було вже три роки, пам'ятаю, мене моя мати завела під двері до пана, що жив у нас, і я співав йому: "Зап'ял когут кукуріку, вставай рано, муй хлопчику". "Пан", тобто студент Академії, дав мені за це цукерків. Від тоді я заходив співати частіше, але цукерків не діставав і вертався з плачем до мами.

В році 1895 Крайовий Виділ побудував для студентів Академії великий будинок — інтернат на 110 помешкань з кухнею, їдальнею та залею для забав. Тоді то випровадився від нас "пан" льокатор, перейшовши разом з іншими студентами до інтернату.

Через деякий час засновано при Академії також нижчу рільничу школу. Наука в цій школі тривала три роки. Ходило до цієї школи 50 учнів, але між ними були тільки чотирьох українців. Між ними був, пам'ятаю добре, Д. Творило з села Зашкова, що мав стипендію митрополита Шептицького і пізніше став студентом Академії. Навчання було здебільша практичне, подібно, як у теперішніх сільсько-господарських школах. Вчили там орати, сіяти, жати, косити і доїти коров, і лише 2 години в тижні відбувались виклади. Учні вставали рано о 4-ій годині, о 6-ій починали працю і, крім обідньої перерви, працювали у полі до заходу сонця. Вихід поза школу був учням суворо заборонений, також було заборонено курити тютюн. Ригоризм у тій школі був майже монастирський. Після

трьох років навчання учні складали іспити, потім діставали посади по більших фільварках з платнею по 150-200 корон місячно.

Інакше жилося "академікам", що мешкали в інтернаті. Сини багатих батьків, вони не могли нарікати на брак грошей, які розтринькували на забави у львівських готелях і касинах. Було часто і так, що студенти Академії, шукаючи розваги, приходили на сільські весілля, щоб потанцювати з молодістю. Очевидно, приходили не з порожніми руками, крім того, за ними котились, звичайно, 2-3 барілки пива і кілька пляшок горілки. Для селян, крім "гонору", була і "користь". Перетанцювавши з молодістю бучно, що аж у голові кружляло, кожний "паніч" давав "на щастя" одну корону. "Академіки" на виклади ходили рідко, може лише четвертина пильнувала лекцій. Більшість студентів проводила час на грі в теніс або в "круглі", або "шуміла" у Львові в касинах та барах.

Були потім труднощі з іспитами тих панічів, але й тут помогали гроші. Крім того, деякі студенти шукали протекції у професорових доньок, з якими ходили до театрів і на забави та з якими "крутили романси". Така "фартушкова" протекція найкраще помогала, особливо коли студент кандидував на нареченого.

В склад професорів цієї Академії входили самі поляки, які дбали про свої патріотичні справи. Посади ці були добре оплачувані. На те все давав

податки український селянин. Але, щоб українсь- міг дістати якусь звичайну працю в тім закладі, на це "для хлопа" не було місця. Навіть прислуга в цій школі була з-поміж мазурів. Українець, щоб дістати працю простого сторожа чи замітача, му- сів мати протекцію від поляків, мусів бути "по- жондним русіном", мусів також бути вислуженим вояком, принаймні капралом, і мати жінку латин- ського "обжондку".

Отак Рільнича Академія в Дублянах стягала сюди польських зайдів і зм'яла національне об- личчя села.

2. Господарське становище в Дублянах

Село зм'яло помалу свій вигляд також і з господарського погляду. Хоча від скасування пан- щини минуло кілька десятків років, й селяни си- діли на власних господарствах, проте фільварок, що залишився після пані Дублянської при Рільни- чій Академії, відігравав далі головну ролю в жит- ті села. Навіть заможні господарі, що мали по 12 моргів поля, йшли служити до фільварку "форна- лями", бо не могли самі обробити свого поля. "Форналь" одержував за свою службу річно 12 корців збіжжя і 40 ринських, а це був гарний при- буток.

Фільварком завідував управитель, т. зв. "ржон-

дця“, крім того був ще там економ і гуменний, тобто польовий, що також були потрібні для втримання ладу у фільварку. Школа мала там зразкове господарство для науки; була в фільварку навіль і гуральня, де студентам показували як робити горілку, також для наукових цілей.

В часи пані Дублянської було в панському дворі більше служби. Все це були самі поляки, що стягали сюди одні одних на легкий хліб. Ці зайшли люди по якомусь часі купували собі ґрунти, женилися та осідали в селі. Після скасування панщини, коли давні ”панщизняні хлопи“ дістали на власність ґрунтові наділи, число осілих хліборобів з-поміж колишньої двірської служби теж збільшилося, так що в селі третина населення були поляки.

З заснованням Рільничої Академії число польського населення в Дублянах ще більше зросло і складало вже половину села. Так, як і церкви, в Дублянах теж не було костьола. В неділю люди йшли на Богослуження два кілометри до сусіднього села Малехова, українці до церкви, поляки до костьола. В часи Дублянської стояла в колишньому парку, що став потім ботанічним садом, маленька капличка, але вона могла помістити ледве кілька осіб. Щойно тоді, як розвинулась і розбудувалась Рільнича Академія, вибудувано теж біля будинку професорів костьолик. Спершу ходили до нього тільки студенти й професори Академії, з ча-

сом стали сюди ходити й польські селяни з Дублян.

Студенти Академії стали теж влаштовувати в саду Академії парадне свято 3-го травня, на яке стягали поляків не тільки з Дублян, але теж і з доколичних сіл, як Пруси, Жидатичі та інші місцевості. Це називалася патріотична робота, що мала свою ціль. І польські селяни в Дублянах, різні Доманські, Вечорковські, Ляховські, Левандовські, Невядомські, Вольські виховувались у цій школі на польських патріотів. Але національної ворожечі між українцями і поляками в селі не було, хоча різниця відчувалася при багатьох нагодах, дарма що в селі всі говорили і по-українському і по-польському.

Досить різко відчували ту різницю українці, студенти Рільничої Академії, як, наприклад, Творило та інші, що завдяки стипендії митр. Шептицького змогли дістатися на науку до Академії, де досі вчилися самі поляки. Українські селяни в Дублянах поза своєю працею на господарстві знали хіба ще церкву та й чули про цесаря, що десь там далеко у Відні "підкується" русинами.

Таке було мое рідне село в роки мого дитинства. Розположене в долині з трьома ставками по середині, в яких була панська риба і хлопська вода, село на перший погляд не виглядало багате. Вправді позникали старі курні "халупи", але краєвид не був приманливий: широким оболонням на

північ аж до Буська тягнулися торфовища з порізаними скибами торфу, що сушилися на сонці. Колись робилося таке на панському ґрунті на ширшу скалю, і цей торф вивозили до Львова. Тепер кожний господар на своїй сіножаті добував торф і сушив для себе.

В дійсності маєтковий стан наших селян у ті часи, тобто коло 1895 р., виглядав ще ненайгірше. Була значна частина господарів, що мали по 24 морги землі з сіножатями, решта ж мала від 6 до 12 моргів. Були цілі родини багатих господарів, як Далецькі, Гамоти, Малини, Шпіки, Штойки, Базиляки, Тусницькі, Козики, Чехи, Савики, Малаї, які часто мали ще й спеціальні "вуличні" прізвиська для відрізнення, напр., один Штойко мав прізвисько "Дупіра" ("доперо" — щойно), другий Штойко "Заменю" (за мною). Далецького прозивали "Сворнем", одного Тусницького звали "Гденк", другого "Колега", одного Шпіка звали "Каналія", другого "Кренціглуфка". Вже погубилися мені з пам'яті ті цікаві прізвиська, які виникали випадково від якогось перекрученого слова, або від особливої прикмети.

Заможні господарі мали 60-70 кіп збіжжя. При тім вони плекали городину, яку продавали у Львові, де на неї був великий попит. Біднішим господарям за заробіток не було тоді тяжко: можна було заробити косою, серпом і ціпом.

Але рік за роком матеріальний стан села ста-

вав гірший. Люди множились, як муравлі. Батьки ділили землю на щораз менші куски. Часом ділив і повітовий суд. З 24-моргового господарства виникало кілька 4-або-5-моргових, більше ж було таких, що мали лише по одному або по два морги. На тому ґрунті, де колись стояла одна хата, тепер були три, а то й чотири.

Почалися часті скарги до суду. Скаржила сестра брата, що доньці належить більше поля по мамі, скаржили діти батьків, що їх покривджено при поділі. Були і скарги за межу: той тому межі підорав, сусід сусідові сіножать підкосив. Навіть за дрібниці почали люди позивати одні одних до суду: чи то кому корова просо витовкла, чи сусідка сусідці вбила курку, — вся полагода йшла через суд. На таких розправах найбільше користали адвокати, що місяцями, а то й роками годувались принесеними їм курочками й яечками — тоді, як захоплений судовою гарячкою господар, годував себе і своїх дітей бараболею та борщиком, заправленим житньою мукою.

Не було чого й дивуватись, що земелька краялась, як куликівський хліб, а селяни бідніли й не могли спекатись злиднів та біди. Найдти якийсь заробіток було дуже тяжко, для господарства ж також треба було дещо час-від-часу купити. Фабрик не було, а те, що тоді десь там виробляли, було радше домашнім промислом, як, напр., виріб макітер у Глинянах, чи виріб дерев'яних ложок в

Яворові. Ще десь там в Угнові виробляли дьоготь, кошу ж чи серп спроваджували аж із Відня. Село бідніло і життя дрібного рільника ставало щораз тяжче. Матеріальні турботи вимагали надмірної праці і робили життя селянина гірким та твердим.

Такі були польські порядки в українському селі за австрійської держави.

3. Мої дитячі роки

Різні письменники описували свої дитячі роки. Але в своїх творах вони багато речей домальовували з фантазії, підкрашуючи дійсність вигадками і неправдивими доповненнями. Я — не письменник і не силкуюсь на мистецький твір. У цих споминах я пригадую лише те, що можу видобути з моєї пам'яті.

З далекої віддалі років виринає в моїй пам'яті образ батьківської хати в рідному селі. Першої старої ліп'янки, де я родився, не пам'ятаю; пізніша нова хата мала три кімнати, одну з них якийсь час винаймав студент Рільничої Академії.

Господарство моїх батьків не було велике: кілька моргів поля і півтора морга сіножаті. Вжити з того було тяжко, передусім тому, що не було власних коней до обробітку поля. Батько мусів просити у заможніших господарів коней і за те мусів відробляти косою, граблями і ціпом.

Але й цього було замало, щоб вплинути родину, і батько щороку мусів найматися формалем до двора, де крім грошей, платили ще збіжжям.

У хаті нас було спершу четверо дітей, але обидва старші брати померли і нас лишилося двоє: я і сестра Марина, на одинадцять років старша за мене. Коли я мав десять років, сестра вийшла заміж і тоді на мене впали обов'язки помагати в хатній роботі. Пізніше вродилися ще дві сестри, але вони обидві також скоро померли. Пам'ятаю, що як умирили молодші сестри, батько за кожним разом продавав кавалок поля, кажучи: "Як пішла дівчина, то й пішла її частка". Така була батькова господарська рахуба, коли то важливіша була худоба і людські руки, ніж кількість поля.

Ще й тепер стоїть мені перед очима висока й сухорлява постать мого батька з вічно стурбованим обличчям, завжди метушливого і непосидючого. І так само виразно залишився в моїй пам'яті образ мами з добрими спокійними очима та з передчасно постарілими рисами лица. Пам'ятаю, обоє були дуже богомільні й обоє молилися вголос перед образами.

Кажуть, що роки дитинства — найбільш радісні роки життя. Для дитини, це роки безжурного байдикування, але для селянської дитини вони, звичайно, тривають недовго. Селянська дитина дуже скоро пізнає життєві злидні і, хоча вона ними

не турбується, і їх скоро забуває, але неменш їх переживає і відчуває.

Пам'ятаю, дитиною я радше тримався осторонь і не шукав товариства ровесників. Дитяча цікавість не завжди вдовольнялася маминими відповідями і часом сама шукала вияснення незнаних речей. Одного вечора, коли сонце дуже ярко заходило на горбі, я побіг скільки міг хутко на цей горбок, бо хотів вилізти на сонце, але поки добіг, сонця там уже не було. "Сонце втікло" — скаржилась розчарована дитина, і мама мусіла заспокоювати, що воно завтра вернеться. І завжди мама знаходила для мене ласкаве слово, деколи ще й погладила мене по голові й давала горня молока та краєць хліба. Тоді в серці залишалося почуття великого щастя.

Тато був скупий на нестощі, і слово його було твердіше. Але навіть тоді, коли тато часом наварив за те, що я не допильнував корови, то й це не відчувалось як щось прикре.

Від 6-го року життя я став ходити до школи. Народня школа в Дублянах була так звана утраквістична, українсько-польська. Учителем за моїх часів був українець, Володимир Чиж. Він, окрім шкільних предметів, учив нас також робити в городі, вчив ще вистругувати дерев'яні ложки та інші речі з дерева. В Дублянах він учителював 20 років, опісля його перенесли на вчительську посаду до Кульпаркова.

На науку релігії приїздив у четвер до школи до українських учнів о. Володимир Коновалець з Малехова, а до польських дітей у понеділок ксьондз Сервацкі, також із Малехова. Наука релігії відбувалась у кінцевих годинах шкільної науки. О. Коновалець був дуже суворий у школі й діти трохи його боялися. Вже пізніше я побачив, що та суворість була тільки маскою, за якою крилося добре серце великого прихильника та опікуна селян, і щирого українського патріота. Хоч я в школі добре вчився, але пам'ятаю донині, як мене о. Коновалець "вибив" катехизмом по чолі за те, що я не знав правильно відповісти на питання, "скільки є Богів?"

Пам'ятаю вже з пізніших часів, як о. Коновалець стримував людей ходити на відпусту до Милятина, чи до Лежайська. Він казав: "Тут клякай і тут молися, бо Мати Божа є всюди". Проте, часи моєї науки у сільській школі належать до милих споминів. Я легко опанував усі труднощі читання й писання, а в рахунках навіть вибився на перше місце. Але батько думав про своє господарство і часто казав, що я з науки хліба не буду їсти. І хоч я мав здібність до науки, але далше поза народну школу не пішов. На це в батька не було грошей, в господарстві ж потрібні були робочі руки, та й не було кому пасти корову.

З моїх ровесників тільки Іван Гамота пішов за стараннями нашого священика до гімназії, потім

студіював право і став адвокатом. Другий з моїх шкільних товаришів, Іван Малей, що також за намовою священика пішов до гімназії, скінчив лише 6 клас, а опісля став урядником у товаристві забезпечення "Дністер" у Львові. Моя шкільна кар'єра скінчилася в дублянській народній школі, до якої я ходив 9 років.

Вже від перших років моєї науки в школі я мав також обов'язок дома: зараз по науці я гнав пасти корову на межу. Для малого пастушка це був спочатку нелегкий обов'язок, але й до того я звик. Взимі було трохи інакше: до школи я ходив у маминих чоботях, вернувшись з неї, ліз на піч і дивився до книжки. Шкільну читанку я прочитав через якийсь час цілу і потім уже знав, що де надруковано. Дуже рідко я вибігав на ковзалку в маминих чоботях, хоча мама потім не дуже то й сварила на мене.

З тими чобітьми була для мене якийсь час прикра справа. В неділю тато й мама йшли до Малехова до церкви, а я лишався пасти корову, бо не було чобіт. Врешті тато купив мамі нові чоботи, а я доношував мамині старі. Так то на Різдво міг я вже піти до церкви, та й з хлопцями поколядувати.

Мені було 15 років коли я скінчив школу. Вже перед тим я помагав дома: нарубав дров чи приніс води, чи помагав татові. Тепер я вже став також ходити до двора на заробітки: поганяв кіньми,

найчастіше возив гній. Це давало 15 центів денного заробітку, які я ретельно віддавав татові. Один раз, коли я віз гній на поле, кінь скрутився і зломив дишель. Шкода було пояснювати та оправдуватись: "ржондця" відтягнув за дишель цілого ринського, якого я мусів відробити. Пригадую собі тепер, яку я тоді відчував кривду, бо ж то не була моя вина...

Часом я ходив з мамою до Львова продавати городину. Мама ставала зо своїм кошиком на жовківській рогачці і, продавши свій крам, ішла зо мною до міста. Попадав мені тоді цент на обарінок, але важливіше для мене було оглядати місто. Тоді я бачив вперше, як біля аптеки на Жовківській ішла залізниця. По дорозі ходили ми до церкви Св. П'ятниць і до Св. Онуфрія, часто теж заходили аж на Руську вулицю до Волоської церкви. Пізніше я вже сам знав дорогу до Львова і ходив туди сам. У ті роки я мав охоту навчитися ковальства і, де здибав кузню, просився до науки. Але, звичайно, не побув і дня, бо не здужав дуги міхом, і мене проганяли.

На 16 році життя батько віддав мене до другого села, Жидятич, вчитися шевства. Швець Фелікс Пайтра, замість учити, послав мене до двора на роботу, або казав дитину бавити. Я сам бачив, що з такої науки багато не скористаюсь і брався на хитрощі: дитину я тримав на руках і непомітно щипав у задок. Дитина починала плакати і не хо-

тіла вже до мене йти. В цього майстра я побув півтора року. Я сам навчився робити чоботи з того, що підглядав, як робив Пайтра. Але довше там бути я не хотів і втік додому.

Тепер я вже пошив чоботи і татові, і мамі, і навіть став робити людям. Але ця робота мене мало тішила. Я волів роботу в полі. Маючи 18 років життя, став я помагати при мулярських роботах. Тоді в Дублянах розбудовували інтернат та інші будинки. Роботи було доволі. Я носив цеглу, гасив вапно, мішав цемент і з цікавістю стежив, як під руками робітників росли стіни будинку. Заробляв я тоді по 60 центів на день і це вже була не мала поміч для тата та для мами. Трохи грошей лишав я і для себе. Я вже виростав на парубка, треба було й самому мати в що вдягнутися. Я тоді мав вже опанчу за 10 ринських і м'які чоботи. В неділю, коли одягнувся, вже не соромно було йти до церкви. Багатші хлопці ходили вже тоді на музики, але я туди не пхався.

За працею і турботами проминули дитячі й юнацькі роки. Для старих батьків виростав єдиний син, що мав перебрати господарство.

4. Парубочі роки і військова служба

Молодому, кажуть, море по коліна. Колись учитель нас учив, щоб не ходити до коршми, ані

на весілля, чи на забави, і я досить довго придер- жувався твердо його поради. Але підростаючому парубкові важко всидіти в хаті, чи весь час три- матись обійстя. Хоч я був з натури малоговорли- вий і ні трохи не був такий буйний, як інші мої ровесники, але все одно мене тягнуло до товари- ства, до веселої розмови та жартів. Танці і заба- ви на вечерницях, це були речі, від яких не міг від- мовитись ні один парубок, якщо не хотів, щоб йо- го інші не взяли на сміх. Це була неначе школа товариського життя, в якій парубок учився певні- ше ставити кроки, поборював свою несміливість, особливо щодо дівчат, і де він заправляв свій язик до гострих та дотепних відповідей. А втім, моло- дість мусіла вишумітись, і кожний знав, що пару- бочі роки проминуть скоро, а далі прийде час, що треба буде подумати про одруження й самостій- не життя. Тоді вже кінець молодечій буйності: тверде життя засмокче і цілком придавить моло- дого господаря своїми турботами та клопотами.

Покищо я тими справами не журився, бо ду- мав, що вони ще дуже далеко передо мною. Роки проминали подібні до себе, як дві краплі води. Під час господарських робіт піт не на жарти зро- шував моє чоло і м'язи мліли на руках та на спині. Коли ж закінчувались головні роботи, тоді я не відставав від забав і розваг. Я був поставний і ве- селий, кожна дівчина прагнула зо мною потанцю- вати, але я з ними не надто задавався, бо про од-

руження ще не думав. В Дублянах було багато гарних дівчат, що були на порі. В усіх частинах села, в Пісках, в Кінці і в Будяках, тріщали плоти і перелази, кудюю ходили парубки залицятися, але мене там ніхто не бачив. Дехто сміявся з мене і казав, що для мене дівчина ще росте в колісці, а я не перечив, бо мав свою думку.

Настав 1902 рік, я був покликаний до військової бранки. Можна було й сподіватися того, але якось воно трохи заскочило мене. Разом з іншими став я перед комісією. Коли ж прийшла черга до мене, мене довго не розглядали. Відміряли мій ріст (1.75 метра), відважили мою вагу (80 кілограмів), комісар гаркнув: "Гут! Тавглих!" і вся церемонія була скінчена. Я навіть і не зчувся, як так скоро мене "асентеровано".

Тепер уже весь час стояло мені в голові, що скоро прийдеться йти на цісарську службу. З оповідань старших я вже знав, що буде тяжко, але я тим не надто турбувався. Батько нарікав, що забирають робітника з хати, мама ж бідкалася мною, що чекає мене поневірка при війську. А мені було байдуже: взяли, то взяли. Як інші відбули муштру, то чого ж я не можу?

Мої однолітки, ті, що зо мною були покликані до війська, ходили гуртом по селі й занедбували свою роботу. Було видно, що вони почувалися ніби викинутими з життєвої колії.

На Великдень ми всі, майбутні рекрути, шум-

но поїхали святити паски до Малехова. На нас дивилися мами в церкві не то з жалем, не то зо співчуттям. Лише дівчата посміхалися й жартували, скільки хто зірок дістане на комірі. І жаль ставало на саму згадку, що парубочі веселощі скінчаться і що на довгий час не буду бачити ні Дублян, ні рідних батьків, ні дублянських дівчат.

Був понеділок, 7-го жовтня, коли нас повезли хурами до Львова. Все село вийшло на прощання, а ми трималися твердо й жартували, хоч на серці кожному було невесело.

З піснею ми виїхали з Дублян і ця пісня їхала з нами аж до Львова. Мене приділено до 30-го полку у Львові. Тут тепер почалося моє нове життя.

Не можу сказати, щоб мені зле поводилося. Багато дечого мені навіть сподобалося. Як я "зафасував" подвійне вбрання, міцні чоботи, спідню білизну й навіть щіточку до зубів, а ще більше, як одягнувся по-військовому, то я почував тоді, що вояк, — це таки не абищо.

Польські батяри зо Львова, що теж були "асентеровані", які раніше з нас, селянських хлопців, насміхалися, тепер зодягнуті в такі самі мундири, що й ми, порівнялися з нами. Ми вже їх не боялися і вони теж перестали нас турбувати.

Не менш сподобався мені вояцький харч, що спочатку видавався малий, але потім був якраз на потребу. Я зразу звик до чорної кави на снідання,

м'ясо ж і бульйон на обід були приємною несподіванкою. Коли ж ввечорі я "вифасував" троє буханців хліба на п'ять днів і 30 центів на власні потреби, також на п'ять днів, то мій респект до "цісарської служби" зріс ще більше.

Військовий ригоризм не був мені страшний. Вставати рано я звик дома, а муштра... Всіляко бувало на цій муштрі, але відома річ, що жодна наука легко не дається. Вчили там не тільки муштри, але й інформували про "найяснішого пана" та всю його родину, про те, що таке інфантерія, артилерія і кавалерія, та й про інші військові мудрості. Капрал виголошував свої знання з міною професора, а хто не вмів як слід повторити, тому пан капрал пригадував долонею по щоці. Часом діставалось навіть і польським батярам, хоч яких мудрагелів вони не різали.

Паскудна річ, — це маневри, чи як дехто з наших перекручував, ванебри. Пізнав я тоді добре ті милеві марші в повному виряді, потім усякі вправи в нападі й обороні, при участі всіх родів війська й зброї.

Верталися ми після таких маневрів до касарні втомлені, запорошені, часто й заболочені, але міною треба було надробляти, ще й співати веселу пісню. "Для анімушу", як казав капрал.

Описувати такі маневри я не збираюся. Хто був при війську, той знає їх з досвіду, хто ж не

був, може прочитати про це в різних вояцьких споминах і повістях.

Мушу ствердити, що вояцький ригоризм був корисний. Хлопці звикали до порядку і дисципліни. Військова муштра давала кожному рівну поставу й легкі рухи, робила кожного метким і проворним. Військо виробляло також своєрідну товариськість і дружність між вояками. Зокрема воляки українці дружили одні з одними, тримаючись разом та обороняючись спільно від польської батареї.

Львів я вже трохи знав, коли ходив з мамою продавати городину, потім як сам ходив шукаги праці. Пізнав я вже тоді і міських батярів, бо коли я хотів дістатися до кузні, то звичайно майстер, або й челядник, побачивши мою селянську одіж, виявляв свою мудрість: "Тобі, хлопе, свині пасти, а не міхом дути".

Тепер, будучи при війську, я бачив таких батярів у вояцькому мундирі. Вони й тут спочатку прозивали нас "хлопськими мудами" і "ціпами з села", але коли ми одного з них тихцем, але твердо, провчили, потім вже більше ніхто не пробував нас зачіпати.

Певна річ, що військова касарня деколи наганяла нам смуток і тугу за рідним селом, але звичайно на це не було часу. Постійна муштра стала вже невід'ємною частиною дня і тому в неділю, ко-

ли було трохи вільніше, вояк почував себе, ніби він не той став.

Я сам на військо не міг нарікати. Я змужнів, набрав сили і семикілограмова рушниця була тоді для мене, як тепер сірник. Нехай би тоді який коваль відмовив мені роботу. Пішли б іскри, але не від міха.

Щоправда, про кузню я вже закинув думку, бо знав, що починати науку ковальства вже запізно. Але кузня завжди мала для мене якийсь чар, а і становище коваля в селі теж було привабливе.

Але я знав, що це для мене вже пропаще і що по трьох роках військової служби мене чекає батькове господарство.

Проте трьох років при війську я не вибув. Як тато, так і мама мали понад 60 років і за порадою о. Коновальця внесли просьбу до староства, щоб мене звільнили з війська як єдиного сина, що має працювати на господарстві.

Таким чином по році військової служби, якраз після досить тяжких маневрів, я вернувся до рідного села.

5. Поворот додому і батькова воля

Що це значить якийсь час не бути дома! Я лише один рік побував у Львові при війську, а як вернувся, то хата видавалася мені цілком інакша.

Властиво я знав, що вона ні трохи не змінилася і була та сама, що й давніше, але я став на неї інакше дивитись. Передусім я відчув, що вона дуже маленька і сумна. Військові касарні у Львові були великі й просторі, в кожній залі було гамірно, во-яки любили пожартувати і посміятись. Тепер рідна хата видавалася мені тісна й тиха, а тишина приносила сум. Я вже був звик до вояцького мундиру, а в селянській одежі вже не почувався так певно.

Але помалу треба було звикати до всього давнього. Розглядаюся по татовім господарстві і бачу ніби вперше, що в нас біда і що немає тут відчого "переливатися". Тих дві коровини і теля, — це весь живий інвентар. Невеличка яма бараболь і кілька кіп жита та ячменю в stodолі, — це весь запас харчів на зиму. "Це тобі, Пилипе, не військо", — подумав я собі і ніби аж жаль стало, що моя військова служба скінчилася.

Перша страва, яку я їв за рік вдома, була бараболя і кисле молоко. Гріх нарікати — я все з'їв, хоч і приходила на згадку вояцька "менажа". Але на другий день я просив маму мені таки більше квасного молока не давати.

Мама подивилася на мене та й каже:

— Я виджу, Пилипе, що ти волів би щось краще з'їсти. Але звідки я візьму? Свіжого молока дати не можу, бо треба до міста на продаж, та й

за сметану також пару центів прийде. — Ну, але я зміню страву.

І мама змінила. Одного дня був борщ і картопля, а на другий день картопля і борщ. Що ж більше можна було зробити? Коли мама побачила, що я з тої їди не надто задоволений, дала мені трохи жита та казала змолоти на жорнах, щоб спекти мені паляницю. Бідна моя добра матуся! В хаті не було хліба, а вона турбувалася, щоб я мав щось краще з'їсти. Та й смакувала ця паляничка, ніби святочна паска!

Я знову став розглядатися, щоб десь щось хоч трохи заробити грошей для дому. Військо я по-малу забував, згадував ті часи хіба, як хтось просив розповісти, ніби якусь казку. От було, та й минулося.

Минув тиждень, два, загадує мені мама, щоб я женився.

— Видиш, сину, мою неміч, я вже діжу на хліб не замішу. Прийде зима, я на ріці сорочок не виперу. Мій вік уже короткий. Нехай ще знаю, поки на груди руки зложу, яка дитина буде в моїй хаті.

"От і напарубкувався", подумав я з гіркотою. Мені здавалося, що хіба я сам найкраще знаю, коли мені женитися. Я пробував відмовлятися.

— Та як мені так відразу тепер женитися?! — тлумачив я мамі. — Я ще замолодий. Хай трохи зароблю собі грошей, щоб було на життя і на господарство.

Мама нічого не відповіла, тільки похитала головою. Але тоді насів на мене батько так, як яструб на курча:

— А що ж ти собі думаєш, що я тебе реклямував на те додому, щоб ти батярував та волочився по ночах?!

Захищаюсь, що я цілком не батярую, але батько не дав мені говорити і перебив гостро:

— Я, як був у твоїм віці, то слухав тата-мамі і ні в чому їм не противився. Ти думаєш може, що при війську чогось дослужишся. Аякже! Дослужишся того, що й я!

Батько не любив говорити багато, але тепер він розв'язав язика, бо нагадав те, що завжди любив сказати, як була okazія випити десь на христинах чи весіллю.

— Ти на війні не був. Що там твої "ванебри"! От, як я був у 1866 р. на Чехах під Кенігрецом. Пруські кулі свистали мені над головою, я терпів голод й їли мене воші. А що я дістав за те? Тих дві медалі, що висять під образами і плісніють...

Батько махнув рукою, а потім знову грізно до мене:

— Я хочу, щоб ти оженився, щоб було кому мені й мамі подати ложку страви та обіпрати. А не хочеш послухати, то йди від мене світ-заочі, щоб я тебе більше не бачив, а я вже буду сам тобі якось радити.

Я бачив, що з батьком вже не можна буде

торгуватися і що іншого виходу для мене немає, як сповнити його вимогу.

— Добре, тату, — кажу, — я вчиню вашу волю, але ви також учиніть мою.

— Яку? — крикнув батько.

— А таку — кажу. — Ви записали Марині (моїй старшій сестрі) півтора морга поля. Вона з решти не списалася, а по вашій смерті сестра буде домагатися половину з того, що є, і вона дістане. А що тоді лишиться для мене? Ніщо, тільки плач, нарікання на вас, тату, а може суди і процеси, так як процесуються інші. Нехай буде ваша воля, якщо запишете поле на мене.

Батько нахмурич чоло, а потім посміхнувся:

— Го, го! То ти аж такого хочеш, мудрагелю! Я запишу тобі, а сам піду з торбами. Ну, ну, вже якось зробимо, щоб не було кривди ні мені, ні тобі.

На третій день батько каже до мене:

— Збирайся, підемо до міста!

Я вже догадувався, яка це справа, і ні про що більше не розпитував. Мама пішла з нами також.

У Львові ми зайшли до нотаря. Нотар списав документ, в якому було подано, що тато записує мені півтора морга поля і мама півтора морга сіножаті, тобто все те, що вони мали. Але батьки застерегли собі, що як довго вони живуть, ґрунт належить до них і аж по їх смерті стане моєю власністю.

Тепер уже моя доля була вирішена: моє життя вже було зв'язане назавжди з полем і господарством.

Проте, щоб я женився, батьки покищо не говорили нічого, але я знав, що від того я ніяк не викручуся. Мати усміхалася і була того дня вдоволенна та весела. Батько, частіше, як звичайно, дивився на мене, а очі його були вогкі.

Але, як уже почалось одне, то вже й другого не можна було відкласти. Вже і в селі почали говорити: "Ясновський буде женити сина. Та ще не знати, до котрої піде. Вже йому поле записав". Вістка, як ластівка, все село облетіла. Бачу, не мене мене батькова воля.

Раз, увечорі, тата не було дома, питаю мами, котру дівчину мені сватати.

— Котру хочеш, — каже ласкаво мати, — того добра в селі є досить.

Обережно ставлю дальші запити:

— А що, як би я сватав Олену Дмитрову? вона буде мати морг поля.

— Га, ти ж знаєш, що на її поле заледве оберне два рази з гноем на день?

Я не перечив нічого і питаю далі:

— А як би так Парасчину Зоську?

Мати знову не дала довго чекати на відповідь:

— Що ж ти за нею дістанеш, її тато має мор-

говий півпідлужок, а їх там є аж п'ятеро в хаті. Що ж то — інших вже не знаєш?

— А що ви міркуєте про Франкову Тадзю? Мати аж здригнулася:

— Що, тобі мало своїх, що аж польку знайшов? Ще того бракувало, щоб мені цокала в хаті. а тебе по Лежайських волочила. Мало тобі прикладу, яке життя має наш поштмайстер з своєю дружиною!

Таки то не проста справа знайти відповідну наречену. Ніби того добра в селі багато, а вибрати — не легко. Всіх мати ганчує. Це правда, що я подавав і такі, які не були мені доподобі, і про яких я знав, що мама на них не погодиться, але я це робив, щоб справу сватання відсунути хоч трохи на пізніше.

А втім, мама не дуже тепер гарячилася, лише повчала:

— Я тобі, сину, скажу: поки будеш до якої залицятися, дивися, яка її мама, а як не має мами, яка її сестра. Зрештою, женися з такою, яку тобі Бог судив. Тільки не відкладай, бо Пилипівка за плечима.

Я подякував мамі за добре серце і сказав:

— Я оженюся з такою, що буде вірна мені і вас буде шанувати.

Мати не розпитувала нічого, тільки сказала:

— Нехай тобі Бог допоможе.

6. Сватання

Як я не намагався відкласти справу сватання, але моя мати, коли вже щось почне, то не покине, доки не досягне свого. Відкладав я ту справу з кількох причин. Передусім дівчина, яку я любив, була дуже молода і я не мав певности, чи її батьки дозволили б їй так скоро вийти заміж. Крім того, її батьків постигло нещастя: в 1902 р. навістив Дубляни великий вогонь. Згоріло понад 20 хат, між ними і хата моєї дівчини, а разом з хатою всі будинки і вся худоба, так що їм лишилося тільки те, що мали на собі. Не легко погорілому відбудуватися і повернути те добро, що було колись; прийшлося їм жити в бідності й недостатках. Та ще була одна причина, задля якої я отягався згадати моїм батькам про мою дівчину. Мій батько і батько моєї дівчини недолюбливали один одного. Не можна сказати, щоб вони ворогували один з одним, але чомусь дуже часто між ними зчинялася сварка і то за дурниці. Звичайно, десь на весіллі чи на христінах, особливо по кількох чарках, починалася жвава розмова, яка скоро переходила у спір з перехвалками: "а, що ти знаєш?", "а, що ти знаєш?". Кожний з них повторював у розмові ті згадки з свого життя, які повинні дошкулити противникові і викликати подив та заздрість, що він того не переживав. Мій тато завжди хвалився, як то він воював на Чехах 1866 року. Па-

м'ятаю донині всі ті драматичні моменти батькового оповідання: як то австрійські вояки в холоді і голоді йшли через поле з буряками атакувати німців. Як то один вояк сипав порох до люфи, а другий набивав і давав третьому стріляти, а німець мав уже готову рушницю на п'ять набоїв. Або такий образок з оповідання, коли німець випустив воду з ріки на поле так, що багато війська витопило. І звичайно ще один ефектовний момент на закінчення про австрійського генерала, який приїхав з італійського фронту, коли ж довідався, що Австрія програла, вдарив шаблею об землю і шабля трісла надвое.

Звичайно, його противник, батько моєї дівчини, не міг похвалитися такими пригодами. Він при війську не бував, світа не бачив, як це підкреслював мій батько. Але це його пекло та боліло, і він хотів показати, що й він теж щось вартує. Він довго не мовчав, ані не сидів із розкритим ротом, лише починав розповідати про себе. Як він був молодий, то скопив за день морг сіножати; за один день він вимолотив дві копи ячменю. Ніхто не потрапить таких кичок наробити й так міцно пошивати дах, як він. А який він був сильний: три чвертки пшениці на хуру лише мах! і до млина — на паску. Такі справи не дуже то імпонували моєму батькові, який уважав себе "світовим" та бувалим чоловіком. І спір не втихав. На щастя, до бійки ні-

коли не доходило і кінчалося на зневажливим "е, що ти знаєш!"

І акурат треба було, щоб це був батько тої дівчини, яку я любив! Але кажуть, що судженої конем не об'їдеш. Якщо татова воля була, щоб я женився, то хай я женюся з тою, яку я люблю. Дівчина була невеличка, з довгою русою косою, а як глянула своїми ясними очима та ще й усміхнулася, то я не знати що зробив би для неї. О, тягнулося моє серце до неї й краялось, ще як краялось! Вона вправді була латинського обряду, бо родина була мішана, але батько був українець і в хаті говорили по-українському та й усі ходили до церкви.

Коли мама знову нагадала про "женячку", я нічого вже не говорив, а рішився піти сватати свою суджену. Хай уже діється Божа воля!

Одного вечора взяв я старшу людину і квартиру горілки, та й пішли до Михалюка сватати його доньку. Я був у доброму гуморі. Відваги й сміливості мені ніколи не бракувало. Мій староста був теж доброї думки, зрештою, казав, так буде, як Бог дасть.

Постукали ми до дверей, нам відчинили і ми ввійшли до хати.

Ми сказали: "Дай, Боже, добрий вечір", а старий Михалюк відповів: "Дай, Боже, здоров'я". Я собі думаю, що краще не розводити довгої балачки і не підходити до справи, так би сказати, з бо-

ку і на віддаль, бо хто знає, як це може скінчитися, коли почнуть надумуватися. Я звернувся просто до батька і відразу поставив запит:

— Пане отче, чи ви дасте свою доньку за мене?

Старий майже скрикнув:

— Та бери, хоч і зараз бери!

Я на radoщах забув навіть подякувати за добре слово, лише звернувся до дівчини, що сиділа скулена біля печі.

— Юзю, чи ти підеш за мене? — питаю злегенька.

Дівчина глянула на мене, потім на батька і відповіла:

— Піду, чому б ні? На кого буду чекати?

Коли ще раз глянула на мене, у хаті ніби ясніше стало. Вийшло все легше і скоріше, ніж я сподівався, може для батьків навіть несподівано.

Юзіна мати ще сидить мовчки на ліжку і поправляє на голові хустку, а старий Михалюк присунув стілець і просить нас сідати. Може обоє почувалися трохи незручно, що в хаті виглядало все бідно й нужденно. Але для мене тоді ця хата видавалась найкращою світлицею.

Але треба було якось закінчити це сватання. Я хутко вийняв горілку з кишені, поставив на скриню і кажу, як велів звичай:

— Юзю, дай чарку!

Я не подумав про те, що для погорільців чар-

ка не найважливіша. У хаті чарки не було і дівчина побігла до сусіда позичити. На таку оказію чарка була потрібна. Вона скоро вернулася, а я наляв півчарки і кажу:

— На здоров'я вам, тату, і вам, мамо, та й тобі, Юзю!

Староста додав:

— Дай, Боже, щасливо почати і щасливо з Богом діла докінчити!

— Дай Боже! Дай Боже! — відповіли батько й мати, і видно було, що їм до вподоби такий оборот справи.

Всі по черзі випили по одній чарці. Старі переглянулися, а мати стала нас перепрошувати, що нема чим закутити, бо щойно вчора вийшов хліб, а вони не сподівалися гостей.

Я заспокоїв старих, але коли мати сказала Юзі, щоб пішла до сусіда позичити пів буханця хліба, бо там вчора пекли, я дівчини не пустив.

— Яюсь обійдемося без закуски, — сказав староста і налив по другій.

Старі випили знову. Я дивлюся на Юзю і десь уся моя сміливість поділася, і я вже нічого не говорю, яюсь соромно при батьках.

По третій чарці старий Михалюк перейшов на політику, а староста лиш слухав і потакував. Врешті старий сказав, що світ розвивається, бо колись на три дні свят треба було цілий день січку

різати, а тепер вистаче дві години. І яка січка, — як каша!

Вони вже двоє зо старою допивали горілку і в повній згоді посміхалися до себе. Вже добре стемніло, як ми попрощалися. Я сказав, що в суботу дам до церкви на оповіді.

На другий день рано, я сказав мамі, що посва-
тав дівчину, яку люблю понад усе.

— Котру? — питає мати.

— Юзю Михалюкову, — кажу їй дивлюся, що мати скаже.

— Та що ж ти будеш з нею робити, та це ще дитина!

— Мені її Бог судив. У суботу понесемо на оповіді.

Мама не говорила нічого, але скоро все село вже знало про мое сватання. Як звичайно, кожна подія мусить у селі бути обсуджена. Одні говорили, що їй добре трапляється, інші що вона не для нього, бо заделікатна, старші ж дівки— що вона ще смарката.

Мабуть ще щось може говорили, бо несподі-
вано старий Михалюк став якось бокувати, дарма, що вже одна оповідь була виголошена. Виглядало так, що він хотів, щоб це якось розминулось. Далі став просто казати, щоб не робити весілля цього року, але аж на другий, бо тепер він має борг в одного жида за дубину, в другого за дошки, а донька не має ні одягу, ні перини, ні подущини,

випихати ж дитину з хати як діда, це був би гріх, вона й так ще молода.

Заболіла мене та бесіда та й трохи налякало те бокування. Кажу йому:

— Було б мені це казати, як я перший раз переступив ваш поріг. Що ж ви тепер, тату, хочете? Наших сердець уже не розлучите. Юзя вже не ваша, лише моя. Ні подушок, ні перин я не хочу, тільки вашого батьківського благословення. Що вже почалося, мусить скінчитися.

Старий Михалюк подумав трохи, а потім сказав:

— Га, коли так, то нехай уже буде, як Бог судив.

7. Весілля

В церкві виголошено вже третю оповідь, до весілля вже недалеко. Забігаю до Юзіної хати. І батько журиться, горілкою і пивом, та котру коро-ву зарізати. Юзіна мати турбується й собі, скільки буханців хліба треба спекти, та нагадує, що буде Водосвяття, отже й музика не може грати в хаті. За хвилину ж знову нагадує Михалюкові:

— Не забудь, старий, купити вина в "Народній Торговлі", бо отець Коновалець горілки не п'є.

Одним словом, для обидвох була велика заморка з тим весіллям.

Мій батько справою весілля не турбувався. Він казав таке:

— Я весілля жодного не справляю. Хай весіллям журиться той, хто має дівку. Як я женився, мені весілля ніхто не справляв. Я взяв двох свідків і баста. Правда, трохи там потім і повеселилися, але не робили таких витребеньків, як тепер.

Батько зажив табаки і вів далі своє:

— Я мав одну жупанину і дружина одну спідничину, стріється не було в що і не було треба. Поки я дістав той шлюб, мусів учитися катехизму. Го,го! А який був той катехизм! За дві неділі я мусів вимолотити двадцять кіп жита, моя ж наречена мусіла робити в кухні та доїти корови, і все одно була недогода, і паніматка злостилась. Що з того катехизму: я нині не знаю добре десять Божих заповідей. . . Тепер — дав два ринські срібла на оповіді, два на шлюб і квіта! А ті нинішні теревери, всі ті чіплення, придане, якісь перепивання, все це старі байстри.

Батько не звертав уваги, чи хто його слухає, чи ні. В інший час я був би з охотою слухав його балачки, але мені було не до того. Я став знову радитись з Юзею, які музики найняти. Кажу:

— Наш Данило грає добре коломийку. За два дні бере чотири корони і два буханці хліба. Сеник з Гряди хоче десять корон без хліба, але за те в нього один музика більше. Кого брати?

Троїсті музики були б нам більш до вподоби,

але видаток був завеликий. Ми взяли таки Данила.

— Для мене й один скрипаль вистачить, — каже Юзя, і я поцілував мою дівчину за те, що вона не вимагає багато.

Одинадцятого листопада наш Данило заграв перед образами "Пречиста Діво, Мати нашого краю" так урочисто, як урочисто було в церкві під час нашого шлюбу.

Нашого весілля не буду описувати, бо це зайняло б багато місця. Скажу тільки коротко, що воно відбулося гарно й весело. Їди й питва всякого було подостатком, декому й з чуба курилося, але ніякої сварки, ані бійки не було. Між гістьми було п'ять "академіків" з Дублянської Академії, що прийшли потанцювати за традицією з "панною молодого". Молодь танцювала й веселилася, а старші сиділи за столами і заспокоювали свій голод та спрагу. Взагалі всі були вдоволені, тільки одна сусідка нарікала на студенець, що в ньому було замало часнику і що їй попався там якийсь волос із коров'ячої шерсти. Зрештою, вона потім теж сміялася з того, що їй це трапилось.

Мій батько й мама на весіллі не були. Мама чулася нездорова, але не лягала, тільки сиділа на стільці та шептала молитви, перебираючи вервицю. Батько сидів за столом і мав квартиру житнівки. Час від часу він потягав з квартири і занюхував табакою. При тім він своїм звичаєм згадував старі часи, не звертаючи уваги, чи хто його слухає, чи

ні. Він хитав головою сам до себе і міркував угорло:

— Цього року буде тяжка зима, але не така, як колись була: тоді деревина тріскала й птаство замерзало. Пам'ятаю, як я ніс воду, капала вода з коновки й робився лід... Часи змінилися і ще зміняться, але не на краще, а на гірше. Вже буде близько п'ятдесят років, як була війна, незабаром прийде друга, але буде така війна, що миша буде гинути в норі. І не буде добра на світі, поки не буде двох царів: один на небі, другий на землі. Так, як тепер є, світ не витримає. Зміна мусить бути, але я того не дочекаю, лише наші діти.

Батько хитав головою до своїх слів, а мати до образів, кожне заглиблене в своє. Старенькі батьки, по-своєму кожне, проводили день весілля свого сина.

Після весілля свашки привели до моєї хати не дівчину, а дружину. Дружина вклонилася моїй мамі та й каже:

— Прийміть мене і благословіть мене, мамо. Мати тремтячою рукою перехрестила Юзю:

— Нехай тебе Бог благословить, дитино, щастям, здоров'ям і довгим віком, а Мати Божа нехай тебе має під своєю опікою!

Моя дружина поцілувала маму в руки, а мама поблагословила її святим образом.

Потім приступив до мене батько і каже:

— Пилипе, від нинішнього дня я передаю все

в твої руки. Всяка данина і все, що потрібне до хати, ти тим маєш турбуватись. Я залишив тобі все, що потрібне до господарства; маєш жорна, є ступа, є двоє грабель, коса, скринька до січки, лише різак треба виклепати, є вила до сіна, малі і до стоження, є діжа, нецьки і двоє решіт. Щоб ти знав, що ми з мамою придбали.

Я подякував батькові і поцілував його в руки. Про корови, теля і кури батько нічого не згадував, і я про це теж не питав.

Так почалося моє самостійне життя, як господаря і жонатої людини. Ніби ніщо й не змінилося в господарстві, бо й далі я робив те саме, що й досі, але почуття було інше. Я відчував мою відповідальність за хату й господарство. Прихід до хати моєї дружини це почуття збільшував і зміцнював. Мої батьки відсунули себе на дальше місце. Моя дружина внесла в мою хату радість і додала мені певности та охоти до дальшої праці.

8. Моє подружнє життя. Смерть матері

Хоч я і моя дружина були віком дуже молоді, але від дня шлюбу наше життя набрало іншого змісту і ми самі відчули, що це вже почався новий закрут на нашому спільному життєвому шляху.

З моїми однолітками, які ще не поженились, якось мимохить я перестав сходитися і вже мене не

цікавили ні вечерниці, ні інші забави. Отож, я вже не парубок, а таки господар! Крім того, чим мене могли тепер цікавити дівчата, як я мав свою улюблену дружину в хаті? Воно ж таке ще молоде і не мало навіть часу надівуватися; аж дивно дивитися, що це вже молодиця. Але я бачив, що вона цілком того не жалувала і почувалася в нашій родині, ніби віддавна до неї належала. І в нашій хаті з приходом Юзі аж веселіше стало. А вона така роботяща, скромна і тиха, що аж мило щонебудь попросити; мені приємно спостерігати, що й моїм батькам вона припала до серця. Від багатьох людей я вже чув про те, що між тещею і невісткою звичайно бувають сварки, але з моєю Юзею було інакше. Моя мама не могла ні на що нарікати і мала з Юзі добру та слухняну помічницю.

А в тім, не тільки я став господарем, але й Юзі треба було ставати господинею. Моя мама, хоч і вела далі все господарство, але сама нездужала все робити. За якийсь час мати казала моїй дружині готувати молоко до міста на продаж. Як з тим поратися дружина знала, бо робила те саме для своєї мами. На другий день раненько вона приготувала кілька кварт сметанки і окремо кілька баньок молока, крім того трохи яець, трохи сира, все те вмістила в кошику й обв'язала плахтою, і такий клунок, чи як у нас казали "тлумок", закинула собі через плечі під шию. Мандрівниця на торг була готова в дорогу.

Батько ще затримав Юзю і дав порожню пляшку від горілки:

— Як будеш брати, то бери у Шмулька, в нього міцніша.

Мама й собі ще каже:

— І мені, Юзю, візьми в аптеці, зараз за рогачкою, жіночої краплі за десять центів, аптекар уже знає якої, тут на пляшці написано.

І дала їй маленьку темну пляшечку.

Я був би радо пішов з дружиною до міста, але було ще трохи роботи вдома, а зрештою не було з чим іти хлопіві до міста та й жінки йдуть звичайно разом. Потюпала моя маленька господинечка до Львова, а мені якось так дивно стало, що я не разом із нею.

Перед полуднем моя дружина вернулася з міста. Скидає з плечей "тлумок" і витягає з нього міські лакоминки: біленьку булку, дві помаранчі і дає це мамі разом із лікарством.

Батько дістав теж свою квартиру горілки. Він спробував її на язик, хитнув задоволений головою і спитав:

— А табаки не купила?

— Не купила, бо ви мені не казали, — відповіла дружина і поклала 4 корони на скриню.

Мама сховала гроші й каже:

— Юзуню, на другий раз не приноси грошей, але подивися, чи є сіль, нафта, купи біленької му-

ки на неділю на вареники, бо з жорнової муки вареників не звариш.

Батько додає їй собі:

— Хай купить нульку-муку, та й коровам треба ометиці, бо з пісної січки не буде молока.

Добре, що є ким командувати, Юзя ж слухняна, ані слова не скаже. Моя мама ще трохи покрутилася біля печі, а потім звернулася до Юзі:

— Я почала оббирати бульбу на сбір, а ти, Юзуню, докінчи і звари, бо я щось недобре чуюся. Так мені голова крутиться, що мушу трішки лягти.

Юзя взялася зараз до бараболь, але я викликав її до сіней і питаю:

— Чи ти собі купила що з'їсти?

Дружина всміхнулася і каже:

— Так, купила за два центи обарінок і, йдучи додому, з'їла.

Аж жаль мені її стало. Я пригорнув її, поцілував і кажу:

— Більше за обарінок двигати клунка не будеш.

Юзя подивилась на мене з докором:

— А хто ж піде, як мама нездужає?..

З мамою дійсно було не добре. Як лягла в ліжку, то вже більше не вставала. Видно, що їй давніше її мучила недуга, але вона їй не хотіла піддатися. Тепер же відразу її звалила з ніг.

Мамі щодня було гірше. На мою дружину те-

пер не тільки впало все хатне господарство, але вона ще мусіла доглядати хвору. Треба було ходити біля мами, наче біля дитини, але Юзя не цуралася й не гидувала нічим, вона робила все, як справжня піклувальниця. Бувало і в ночі, як мама застогне, Юзя схоплювалася і бігла до хворої, чи чого не треба.

Про лікаря на селі ніхто не думав, та навіть, якби і хотів його покликати, то не було грошей. Ті гроші, що ми мали з весільного привітання, пішли так легко, як прийшли. В той час батько порадив нам купити порося. Казав: є ячмінь, є бараболя і деякі помиї, це можна виквасити на свиню і завжди щось з того прийде. Притім батько впевняв, що на свинях розуміється і нам вибере.

Я послухав батька і "по Миколаю" вибрався з ним на ярмарок до Куликова. Батько вибрав, згідно зо своїм розумінням, я заплатив 14 гульденів і наше господарство побільшилося на безрогий прибуток. Але потіхи з нього ми не мали. Свиня не хотіла їсти один день, другий, і до тижня здохла. Пропали наші гроші, а з ними і наші надії поліпшити наше життя.

При маминій недузї всі інші турботи відійшли тепер на дальший плян. Мама ниділа на наших очах. Було видно, що вже немає для неї порятунку. Тремтячими руками вона пересувала в пальцях чотки й спокійно чекала на свій кінець. Недуга тягнулася довго, Юзя ночей недосипляла біля

хворої, аж 2-го лютого, 1904 року, мама віддала Богу духа.

Питаю батька, як буде з похороном. Батько після смерти мами став ще більш дивний. Він уникав людей і мовчав іще більше. На мій запит він відповів неохоче:

— Мама тобі записала, то ховай!

Легко було сказати, а спорити було зайво. Іншими словами — похороном турбуйся сам. Так багато грошей у нас не було, отож я пішов до Райфайзенки і позичив там 40 ринських, щоб оплатити кошти похорону.

Пройшов мені цей похорон як у якімсь тумані. Було чимало турбот і клопотів, але все це прислонив жаль за моєю доброю матінкою, яка на смертній постелі жаліла, що не зможе побачити внука. Моя Юзя плакала й побивалась, як за рідною мамсю.

Сумом і журбою почалося наше самостійне життя. Все тепер було тільки на нашій голові, а турбуватися треба було на кожному кроці. Ще й з батьком виникла тепер для нас справжня гризота. Від смерти матері батько дуже змінився. Він був усім невдоволений, все було йому не до вподоби. Юзя ж, моя слухняна і добра дружина, стала тою невісткою, що "всьому винна". Чи треба, чи не треба, батько став на все нарікати. І що з міста не приходять хутко, і що муку добре не пересіє, бо в хлібі був ячмінний остюк, і що в неділю, як ва-

рить вареники, то замало сира дає до бараболі, то знову до логазі забагато гороху сипле, іншим разом бараболя занадто розварена. Причини до нарікання не треба було шукати, батько наче завзявся і все находив щось нове, щоб докоряти моїй дружині. А скільки ж то було і "критики", коли Юзя татові штани полатала.

Якось раз приходжу з роботи додому, дивлюся: дружина заплакана. Питаю, що сталося.

— Нічого. Тато сварили на мене, чому я не набирає шавлю до борщу, — хлипаючи відповіла жінка. — Де ж я знаю, куди за тим шавлем ходити?

— Цить, серденько — кажу. — Не плач, стерпи татові, це все таки тато, хоч би яким був. Старі люди стають вередливі. Не гнівайся на тата, хай собі виговориться.

І ми обоє терпіли часто незаслужені батькові докори та нарікання. Але найчастіше це кінчалося так, що потім батько сам утихомирювався і лишав мою дружину в спокою. Я дякував Богу, що моя жона має лагідну вдачу і не любить сваритися. Інша давно б не стерпіла і вибухла б сваркою, зуб-за-зуб. Бог милував нашу хату й зберігав від злої пригоди.

9. Перша дитина

Більше, ніж півроку проминуло від того часу,

як померла моя мама, а мені з дружиною за клопатами світу не видно. Вже ліс покритися знову золотим листям, на полі видніють загінці зеленої пшениці, десь хтось викопує бараболю, осінній вітер свище й шумить, а мені в голові теж шумить від різних думок, і нема мені від них спокою. Рік тому я не журився нічим, а тепер все звалилося на мене. Якби то лише господарські клопоти, але ще й ці родинні нещастя були для мене великим тягарем. Вже вривався мені терпець від вічних дорікань незгідливого батька, який ніби завзявся нам докучати. А тут іще прийшов новий клопіт: Юзя сподівалася стати матір'ю. Їй уже тяжко було робити, вона не мала ніякої помочі ні опіки. Могло б бути цілком інакше, коли б жила моя мама. Тепер же тільки я — одинокий помічник та опікун моєї дружини. Треба пам'ятати, щоб допильнувати всього на час, аби все відбулося щасливо. Та й — коби хоч хлопець...

Так за кілька днів каже мені дружина, що їй щось болить. Я вже знав, який то біль і заспокоював її, щоб потерпіла.

Зачекав я аж поки добре стемніло, а тоді пішов на село до бабусі — повитухи. Я застукав у вікно. Почувся голос:

— Хто там?

— Це я, Пилип, — кажу.

— Добре, я туди зараз прийду.

Ще я добре не переступив порога своєї хати,

як бабуся вже прийшла також. Вона казала своїй жінці лягати у ліжку, зробила оглядини так, як доктор, і каже:

— Ще за годину не буде.

Бабуся сіла на стільці біля дружини й дрімає. Свічка блимала нерівним світлом і нагадувала, що в цю ніч ніхто не буде спати. Я сів під вікном і думки не дають мені спокою. Як довго ще треба буде чекати? Коли б Юзя не дуже терпіла! А що, як вона не витримає болю?

Було мені тяжко слухати, як дружина час від часу стогнала і зойкала. Бабуся за кожним разом прокидалася з дрімоти, зазирала до дружини і голосно вимовляла слова молитви "Богородице, Діво". Дружина на хвилину заспокоювалась, а бабуся сідала знову дрімати. Як тільки застогне голосніше моя дружина, вже чути голос бабусі: "Обрадовання, Господь з Тобою"...

Так перемучилась моя жона цілу ніч. Аж над ранком спокотувалася болю і привела на світ дитину. І таки хлопця!

Юзя після злогів заснула, а я на радіощах ходжу по обійстю, заглядаю до стайні і кручуся без потреби, не знаючи, за що взятися. Мій тато теж видно був вдоволений, як почув, що син, бо заніс повитусі чарку горілки. Та грудка тіла, що мала бути продовжувачем роду Яснівських, лежала у сповитку біля моєї Юзі і ні трохи не знала, скільки вона спричинила турбот, болю і врешті радості.

Через два тижні відбулися христини. Як звичайно, при тій нагоді треба було зробити гостину для родини та знайомих і, як годиться, закропити все чаркою. Очевидно, на христини й на гостини прийшов теж Юзін батько, старий добродушний Михалюк. Для нього це теж було родинне свято і він мав міну, ніби народження дитини його заслуга, а не його доньки. За столом пішла розмова, пересипана жартами і веселим сміхом. По кількох чарках горілки почалася дискусія поміж моїм батьком і тестем на тему дитини. Мій батько каже, що дитина вродилася захутко, вісім місяців по весіллю. Мій тесть заперечує:

— Та що ви, свату, де ж би то так було? Та ж від весілля вже йде одинадцятий місяць.

Ото знайшли собі відповідну тему для розмови! Спробував би хто тепер їх стримати! Мій тато став рахувати на пальцях: грудень, березень, лютий, травень, серпень, квітень, а тепер жовтень.

— О, то навіть сім, а не вісім.

Видно Шмулькова горілка таки міцніша, бо поплутала татові рахубу. Почалася суперечка, і то тверда. Люди стали сміятись і докидати свої жарти. Мій тато вже був сердитий і ладний до бійки, а тесть і собі впертий. Аж одна жінка вхопила його тата за шию і почала співати:

В городі ружа трояка,

Мала я мужа пияка...

Люди підхопили пісню, а батьки помалу вти-

хомирились. Щастя, що на тім скінчилося, а то батько міг наробити ще гіршого клопоту.

Але в хаті гаразду далі не було. Батько до всього ставився з підозрінням і недовір'ям, все йому здавалося, що ми його замало слухаємо, і що все, що ми робимо, це не так, як треба. Бувало й таке, що батько виговорював перед сусідами:

— Я на старі літа не буду смаркачам дивитись у руки, щоб мене потім вигнали з хати.

Можна було подумати собі, що мій батько — дійсно жертва переслідування чи нелюдського відношення своїх дітей. Невідомо, звідки батько уроїв собі таку кривду, але дійшло до того, що він продав корови і кілька курок. Тепер я собі нагадав, що батько, передаючи господарство в мої руки, не згадав ні про коров, ні про курей, тому то тепер уважав, що має право їх продати. Я нічого не казав, а Юзя тим більше, але для дитини не було молока. Батько продав — пропало, але дивна мені була та ненависть і самолюбство, що не пощадило навіть нашої малої дитини.

Серце боліло, бо ж це мій тато, але милим оком я не міг подивитися на нього. Де ж я коли міг подумати, що до такого прийде! Мені аж соромно було перед дружиною, але вона казала: "Якось нам Бог допоможе". Щоб купити другу корову, шкода було й мріяти, а батько гроші сховав для себе.

Моєї дружини мама приносила час від часу

молоко для нашої дитини, а раз принесла також гарнець пшениці. Моя Юзя хотіла змолоти муки, але мій батько заборонив на жорнах молоти.

— Це мої жорна, — заявив батько, хоч ті жорна передав він мені, як передав все господарство.

Моя дружина навіть не сварилася. Вона обходилася з татом лагідно, як з хворим. Як що зварилася, все просила батька до стола, навіть і після його сварки зі мною, ніби нічого не трапилося. Коли ж одного разу батько занедужав і нарікав, що болить у нього голова, то жінка намочила хустину в холодній воді та поклала йому на чоло. Але проминула слабість, батько знову виговорював і зчиняв сварку.

Так ішли дні за днями, повні прикростей і терпіння. Я часто просив Бога, щоб хоронив мене від злої спокуси покласти мою руку на тата. Але Бог охоронив мене від такого гріха. Ми з дружиною не оминали Служби Божої і щонеділі ходили до церкви. Це теж додавало нам сили бути терпеливими й виrozumілими до батькових примхів.

Тепер, коли згадую ті часи, трохи прикро, що таке пишу про свого рідного батька, але нині я ще краще розумію що це була важлива недуга, і при тім маю почуття задоволення, що ми з дружиною супроти батька були терпеливі і не зробили йому нічого злого.

10. Читальня "Просвіти" в Дублянах

Здавалося, що таке одностійне життя буде тягнутись увесь час, і що поза господарськими та родинними турботами інших зацікавлень у нас не буде. Зрештою, які могли бути надзвичайні події в селянському житті: одні люди вмирили, другі родились, а там знову вінчались. Поза цими похоронами, христинами і весіллями життя було вповнене працею і турботами про щоденний хліб. Одинока неділя і святочні дні вносили деяку зміну: люди йшли рано до церкви, а пополудні зустрічалися, балакаючи про різні господарські справи, чи перемелюючи сільські сплетні. Молодь своє, жінки своє, а чоловіки теж своє. Хто ходив у будень до міста продавати молоко чи купувати щось для господарства, рідко приносив якісь новини з світу. Остаточо село жило своїм замкненим життям.

Коли до Дублян приїздив із Малехова о. Коновалець, чи то до школи на науку релігії, чи то до дублянських парафіян з нагоди христин або вінчання, часто намовляв наших людей, щоб зашнурвати в селі читальню "Просвіти". Панотець поясняв дуже переконливо, що нам читальня потрібна, та яку користь вона дасть громаді, і ми всі, молодші і старші, яких о. Коновалець знав ще від дитини, бачили, що священник наводить нас на добру справу. Але все якось тяжко було за це взя-

тися. В одних був страх, що самі не дамо ради, другі відказувались, що нема відповідного приміщення, аж врешті о. Коновалець узявся сам за це діло.

За якийсь час знайшлась домівка, вже не пригадую в чий хаті, скликано основуючі збори, вибрано управу і читальня "Просвіти" в Дублянах почала своє існування. Це було в 1904 році. Першим головою нашої читальні став Юрко Гамота, тоді студент університету, і він з молодечим запалом узявся стягати людей до читальні. Спочатку приходило людей багато, бо були зацікавлені новиною, що там будуть говорити, але в члени вписалися не всі. Молодь читальнею не цікавилась, а старші, що приходили в неділю, заводили собі балачку, яку хто хотів. Коли Гамота був в селі, головню під час вакацій, тоді він давав якийсь реферат, або читав книжку, але коли він лишався в неділю у Львові, тоді в читальні люди збавляли час, як самі вміли. Дійсно, можна було наслухатися всіляких дурниць: той розповідав, як виторгував дев'ять ринських за теля, другий жалівся, що купив коня на ярмарку у Жовкві, дав 80 ринських, але кінь на задні ноги не дає себе підкувати. Ще інший розповідав, як він їхав із мокротинського ліса з дровами й на дорозі до Дорошева вісь у возі зломилася, та поки приїхав із другим возом, половина дров бракувала. Безперечно, находились слухачі і на такі новини, але для цього не треба

було читальні, такі балачки можна було вести і на вигоні, чи біля перелазу.

Життя в читальні поживалося на літні вакації, коли зо Львова приїздили студенти і гімназисти, та крім цікавих доповідей, заводили ще потім веселі розваги. Тоді почала до читальні приходити також і молодь: дівчата, щоб подивитися на паничів з міста, хлопці, щоб хто йому не підмовив дівчини, але багато при тім бажали почути, що там будуть говорити.

У 1905 р. була війна Росії з Японією і вісті про неї доходили також і до Дублян. Вісті ці цікавили людей, а в читальні було цікаво послухати читання газети, потім до кожної нової вістки комбінувати собі свій коментар. Читальня помалу стала притягати щораз більше людей. Люди уважно слухали, які дива діялись тоді в Росії: і про п'ятитисячну процесію з попом Гапоном, яку перед царською палатою резігнало військо, і про бунт матросів у чорноморській флоті, які потопили своїх старшин, і про генерала Стеселя, що запродав японцям Порт Артур, і багато інших вісток про революцію в Росії, правдивих і перебільшених, що їх приносила газета на першій сторінці.

Пригадую, великою сенсацією для дублянських українців був приїзд зо Львова разом із Юрком Гамотою двох студентів із Наддніпрянської України, які прийшли теж до нашої читальні. Прізвищ наших наддніпрянських гостей я вже не па-

м'ятаю, але їхній виступ у читальні пригадую дуже виразно. Кожному було цікаво бачити тих революціонерів, що втікли від переслідування царського уряду.

Зійшлося тоді людей, що аж глітно було, але коли став говорити студент із Наддніпрянини, стало тихо, як у церкві. Такої промови тут ще досі не чули. Промовець розповідав історію боротьби українського народу в часи Богдана Хмельницького, опісля за гетьмана Івана Мазепи, та розповів, як то Московщина загнуздувала щораз сильніше козацькі вольності, а опісля за Катерини знищила Запорізьку Січ, козацьких старшин виварила й козаків та селян перемінила в панцизняних кріпаків. Розповівши про самоволю панів над українськими селянами, промовець представив далі, як московський уряд заборонив українську мову, що не вільно було друкувати українських книжок, ні часописів, і як помимо того український нарід не дав себе винищити і оборонив себе від заглади.

Люди слухали з запертим віддихом промовця, який уміло подавав яскраві малюнки боротьби українського народу, трагічну битву козаків і шведів проти Москви під Полтавою, геройську постанову останнього кошового Січі Кальнишевського, що помер у кайданах запроторений у соловецькому монастирі, та інші приклади героїства й посвяти за свій нарід. Така мова всім промовляла до

серця. Вона збуджувала почуття національної свідомості і бажання волі для свого народу. Коли промовець закінчив свою мову заявою, що "ми всі козацького роду", люди захоплено вигукнули "Слава!" і плескали в долоні.

Коли втихомирилось, забрав слово другий студент. Цей був зо Львова. Його мова була неголосна і повільна, але зробила неменше враження. Говорив він про недолю нашого народу в Галичині за панщизняних часів, як польські пани збиткувалися над нашими селянами, потім змалював життя нашого народу по скасованні панщини, говорив і про конституцію в австрійській державі. Промовець доказував, що в Австрії повинна бути свобода мови і преси, але польські пани її обмежують, до шкіл дають учителів поляків, до високих шкіл утруднюють доступ нашим студентам, землі з панських маєтків розпарцельовують мазурам, а наші люди мандрують за куском хліба до Німеччини, або навіть емігрують за океан шукати кращої долі десь у лісистій і гадючій Бразилії, чи в пустельній Канаді. Наш народ з голоду дістає під весну курячу сліпоту, тоді, як хліб і м'ясо з наших земель котиться вагонами за кордон. Накінець згадав про Івана Франка, який боровся за кращу долю нашого народу і закінчив закликком до єдності та навів слова Івана Франка, що не пора нам москалеві й ляхові служити, та що ми повинні захищати наші права, які нам належать!

І тому промовцеві кричали "Слава" та плескали в долоні. Люди обступили обох і випитували про різні справи, накінець просили, щоб вони ще колись приїхали до Дублян. Юрко Гамота обіцяв, що на другу неділю приїдуть ще інші промовці, після наших гостей відїхали.

Від того часу почалась освідомна діяльність читальні "Просвіти" в Дублянах. Люди зрозуміли вартість знання, горнулися до читальні, ставали свідомими українцями. Коли не було доповіді, читали газети і книжки, з яких довідувалися більше про історію нашого народу і про ті вимоги, за які нам треба боротися.

Так, отже, почин о. Коновальця з читальнею приніс у Дублянах великі успіхи.

11. Меліорація і моя "панська" кар'єра

З мого подвір'я перед хатою видно було Високий Замок у Львові. Бувши у Львові, я оглядав цю княжу гору і нагадував собі з історії, що тут колись ходили своїми ногами король Данило і князь Лев. Так званий "копець" Люблинської Унії не викликав у мене ніяких спеціальних гадок, він був у мене теж княжою горою.

Зате вигляд з мого подвір'я на північ не милував мого ока. Куди оком сягнути, простягався далеко великий простір торфовища. Я знав, що цей

простір землі тягнеться широким трикілометровим поясом, довжиною на тридцять кілометрів, і простягається від Грибович до Яричева. Серединою цього пояса протікала річка, що кінчалася більшим руслом у багнах біля Буська. Початок цього торфовища творила панська сіножать, так звані Щепи, що тягнулися на 500 метрів, далі на північ до річки простягалася сіножать, що належала до селян, так зване Переціля. Сільські хлопчики знали добре цю Перецілю, бо там звичайно грали в кічку та гнали худобу на випас. Переціляв і я там молодим хлопцем, як далеко летить кічка, та набігався досить, граючись із іншими хлопцями. Промине кілька років і на тім вигоні бігатиме мій синок і буде гратись в ту саму кічку.

Одної днини на весні, коли вже зеленіли загінци збіжжя і було посаджено бараболю, спостеріг я на Щепах дивну річ: якісь трое панів щось міряли. Один поставив апарат і дивився крізь нього, а інших двоє розставляли тички помальовані білою та червоною фарбами. Той, що був біля апарату махав то лівою, то правою рукою, як крилами, а після обидвома руками вниз, і записував щось на зркуші паперу.

Мій сусід, що теж дивився зо свого подвір'я, спершись на пліт, каже до мене, що це буде меліорація. Я чув уже в читальні про ту меліорацію, але не уявляв, що це так скоро прийде. Сусід уже розводився про те, як то будуть копати рови, сипати

вали, будувати застави і наводняти ґрунт водою з тої річки, що пливе з Грибович. Він не дуже прихильно ставився до справи меліорації, бо побоювався, що, можливо, заберуть нам воду, а ми не будемо мати води ні для себе, ні для худоби, ані не буде де сорочки випрати.

Але я не думав, щоб людям була аж така шкода від меліорації. Мало чого люди не вигадують. Ще може нечисту силу причеплять. Я подумав щось інше, що буде робота та побоювався, що можуть спровадити мазурів і для них підуть усі заробітки. Та ще й будуть неприємності для села: мазури будуть у коршмі пити і по ночах у людей курей красти, так як це вже раз було, коли вони копали став біля ботанічного саду.

Та все таки треба поспитати, може й для мене знайдеться робота. Глядів я за тим інженером, де його канцелярія. Врешті знайшов.

Я постукав до дверей, увійшов, скинув шапку і кажу:

— Нех бендзе похвальони Єзус Христус! Я шишедлем просіць о працен на Щєпах.

За столом сидів той самий інженер, що його я бачив на полі з апаратом. Він зразу не відповів, тільки дивився на мене, а потім спитав:

— А хто ти, поляк чи русин? — і не чекаючи відповіді продовжував:

— А чому по-нашому не говориш?

Я змішався і почув, що кров ударила мені в

лице. Видно, що пізнав мене по моїй не надто по-кравній польській мові. Я відповів:

— Та я не думав, що тут є наші пани.

Інженер якось дивно посміхнувся і похитав головою. Він встав з крісла, підійшов до мене і каже:

— Є ще досить таких панів, що не соромляться свого роду. Не самі в нас Дідушицькі і Потоцькі, що запродали свою мову і віру за герби та графські титули. Пам'ятай, шануй свою віру і мову, бо як їх утратимо, то й наш нарід пропаде.

В той час до кімнати ввійшли двоє панків і наша розмова на цю тему урвалася. Інженер сказав мені прийти на другий день о 5-ій годині до тої самої канцелярії і казав одному з цих панків записати моє ім'я та прізвище. До мене звертався цей інженер увесь час по-українському.

На другий день я вже перед п'ятою годиною був у канцелярії. Головного інженера не було, був тільки той його помічник, що записав моє ім'я й прізвище. Він був поляк і називався Міхал Калінка. Від нього я довідався, що інженер, який дав мені роботу, називається Андрій Корнелля, і що він має старшого брата Михайла, теж інженера, який, як казав Калінка, теж був "заценти русін". Вони обидва були самотні українці між сотнею інженерів, що були зайняті у Краєвім Виділі у Львові.

Пан Калінка повідомив мене, яка буде моя робота та яка платня. Треба було навозити землю на будову валів. До тої роботи мені дають п'ять

залізних візків і п'ятсот метрів тонких залізних шин. До кожного візка я мав найняти по двох робітників, які мали навантажувати його землею і потім попихати рейками на місце призначення. За один кубічний метр наведеної на вал землі одержу 35 центів, за перевіз шин—окрема заплата по 75 центів за десять годин. До будови валів Калінка буде мати своїх людей. З моїми робітниками я мав розплачуватись сам, при чім Калінка перестеріг мене, щоб я з виплатою був ощадний, бо землі треба буде багато навозити, тому що торфова земля буде сильно осідати.

Цілу ніч я не міг спати від радісного хвилювання. У думках я рахував, скільки я зможу заробити за тиждень і вже мріяв, як я куплю коровину та яка то буде радість у хаті. Я почував, що тепер уже почнеться для мене краще життя.

Через тиждень почалась праця. До роботи я взяв десять українців; за два дні ми склали рейки, і вагоніки з землею стали котитися по них. В суботу з виробленим виказом я пішов до каси. У виказі була подана кількість кубометрів землі і сума належних грошей. За укладання рейок мені виплачено 30 корон, а за доставку землі на вал 420 корон. Це були великі гроші, і я виплачував моїм людям як попало, головню дивився, чи хто жонатий і з дітьми — такому платив більше.

На другий тиждень я почав давати моїм робітникам підвечірок, по кускові ковбаси й шмат-

кові хліба та для всіх кварту горілки. Робота йшла добре, я почувався наставником, що керує роботою і наглядає над нею. Заробітками всі були вдоволені. Моя військова книжка від коронових банкнотів почала пухнути; мене вже люди називали "паном".

Моя дружина вже почала забувати про борщ. Щораз частіше в нас бувало м'ясо і в п'ятницю навіть риба на маслі. Мій батько був уже покірний і не робив хатніх сварок. Він навіть колисав дитину та приспівував:

Мамуненько, кожух де?

З козаченьком добре йде...

Нікому вже також не хотілося збирати з поля. Батько казав:

— Роби собі з тим, що хочеш.

Моя дружина того року не збирала сіна, не жала, ані не копала бараболь. Все обробляли люди за невеликою заплаатою, були такі, що й платні не хотіли.

Як помічник пана Калінки я діставав добру платню, й за всякі прислуги він мені давав різні додаткові гроші. Може бути, що він робив там різні махінації з виплатами, бо раз я зауважив, що він приписав собі роботу, якої взагалі не робив, але яке мені було до того діло? Він був мій наставник, до мене ставився добре, отже я не хотів його контролювати, щоб не втратити праці.

Тим часом робота йшла добре, я тільки нагля-

дав, чи все йде як слід. На Спаса я вже мав гарного коня і легенький візок. Кінь був потрібний, щоб перевозити рейки на другу "квадру" і чи він робив, чи ні, я діставав за нього по 6 корон денно. В суботу ми могли поїхати з паном Калінкою до Львова на "пляц повиставови", де були всілякі "дзиви".

Чи думав я коли, що життя повернеться до мене таким прихильним боком? Я все таки знав, що це довго не потриває, і коли робота скінчиться, тоді скінчиться і моє "панство".

12. Польська виборча кампанія і загострення національної ворожнечі

Восени 1906 р. робота була припинена. Ми всі знали, що це тільки тимчасово, бо меліорація ґрунту іще не була закінчена, але ніхто не знав, коли робота почнеться знову і як надовго. Я вже тоді подумав, що тої роботи колись цілком не стане. Саме був празник Св. Михайла. На другий день у Куликові був ярмарок. Отже, я дав дружині 400 корон і казав їй купити дві корови. Сам я рівночасно вибирався до Львова, щоб полагодити іншу купівлю.

Дружина каже, що не вміє коров купувати. Якого там треба вміння. Раджу їй, що треба дивитись, аби були молоді та мали тонкі роги, а зреш-

тою там буде Лейба, треба дати йому п'ять корон — він корови вибере. Дружина пішла до Куликова, а я поїхав до Львова.

У великій крамниці рільничих машин при вул. Городецькій купив я гарну січкарню на два кола, заладував її на свій візок і новіз цей цінний наш набуток додому. Батько оглядав січкарню, обмацував її з усіх боків і не казав нічого, але видно було в його очах подив і вдоволення.

Над вечір того ж дня приганяє якийсь чоловіг дві корови і каже собі дати за те, що пригнав, одну корону. Що там одна корона, як вже є свої корови у стайні! Питаю батька, чи корови будуть добрі. Батько дивно подивився на мене, може нагадав собі, як то він продав наші корови, та й каже:

— Як ти даси корові, то й вона тобі дасть!

Цілу зиму я доглядав дбайливо цих корів, радіючи не тільки, що є молоко для дитини, але що це буде підпора всіх нас на гірші часи.

Ця зима пройшла для мене без жодних турбот: я читав "Діло", брав книжки з читальні "Просвіти" і став більше цікавитися тим, що вичитав у газеті та в книжках про життя українців в Австрії і в Росії.

Таке поглиблення національної свідомости проходило не тільки в мене одного, але й захопило всіх моїх односельчан. Цієї зими молодь у Дублянах стала дуже жваво горнутися до читальні. За

почином о. Коновальця в читальні утворено драматичний гурток. Аматори готували виставу "Наталка Полтавка", з запалом ходили на проби і вивчали ролі. Вистава пройшла з великим успіхом і викликала захоплення всіх дублянських українців. Друга вистава "Невольник" мала ще більший успіх. Наші молоді парубки й дівчата щораз більше стали носити українські вишивані сорочки та співати по селі патріотичні пісні, як "Ми Гайдамаки", "Гей, там на горі Січ іде" та інші. Дублянські поляки ще більш ворожо дивилися на читальню і на нашу молодь.

Настав рік 1907. На весну розписано вибори до галицького сойму у Львові і до австрійського парламенту у Відні. Це мали бути перші вільні вибори. Австрійський уряд під натиском народних віч, що домагалися загального виборчого права і після ствердження великих надужитъ при попередніх виборах, видав новий закон, який хоч і з великими обмеженнями, допуслав широкі маси населення до участі в виборах. Почалася широка виборча акція як серед поляків, так і серед українців.

У Дублянах ворожнеча між поляками і українцями ще більше прибрала на силі. До села приїздили польські агітатори, які скликали віча, ставали на бочку і виголошували промови, закликаючи голосувати на польських послів, Абрагамовича — до віденського парламенту і Глуховича — до львівського сойму. Українці почали й собі орга-

нізувати віча. Приїздили наші студенти університету і старші громадяни, які поясняли нам у читальні нову виборчу ординацію і закликали нас не дати себе звести на манівці чужим агітаторам, а вибирати своїх представників, які будуть захищати наші права в соймі і в парламенти.

У тій виборчій агітації не обходилося без ворожих вигуків. Поляки кричали до українців: "За Збруч, кабани!", а українці відплачували подібним: "За Сян, мазурські зайди!" З часописів ми довідалися, що діялось у всій країні перед виборами. Велику популярність мала польська газета "Монітор", що її редагував адвокат німецького походження, д-р Ернест Брайтер, який також кандидував на посла до Відня. З тої газети люди довідалися про всілякі надужиття й незаконні та неморальні вчинки різних навіть високопоставлених осіб із польського табору. Не оминув "Монітор" також особи тодішнього польського архієпископа Більчевського, який у своїх проповідях атакував Брайтера і "гайдамаків". "Монітор" подавав різні матеріяли, що сильно компромітували Більчевського і від яких не можна було навіть викрутитись на судовій розправі, бо Брайтер доказав свідками і документами правдивість поданих фактів. Разом із тим Брайтер ставився зі зрозумінням до політичних змагань українців в Австрії та виявляв свою прихильність до нас. Це той самий д-р Ернест Брайтер, що пізніше, в час української дер-

жавности, 1918-19 р. р. був членом західньо-українського уряду, д-ра Евгена Петрушевича, як міністер для справ національних меншостей. Очевидно, в цих виборах до австрійського парламенту 1907 року д-р Брайтер був вибраний послом з Львова.

Українці здобули тоді в цих виборах 27 мандатів з Галичини і 5 мандатів з Буковини. Пригадую, яка радість охопила дублянських українців, як ми довідалися, що з нашої округи був вибраний послом о. Фолис із села Скнилова та д-р Кость Левицький з Львова.

Тепер ми пильно стежили за вістками в "Ділі" про діяльність нашої парламентарної репрезентації у Відні і з радістю читали про те, що наша парламентарна репрезентація проголосила декларацію про змагання українців в Австрії до національно-територіяльної автономії.

Тепер ми бачили, як наші послы в соймі і в парламенті боролися за права українського народу. До давніх вимог, поділу Галичини і поділу Шкільної Ради, приходили нові домагання в справі українського університету і в справі українських гімназій та в справі урядової мови в громадах; що більше, українські послы в р. 1907 домагалися українського міністра в уряді й українських урядовців в центральних установах у Відні.

По селах поглибилося серед наших людей почуття національної окремішности. Де було міша-

не населення, як, напр., у Дублянах, там поглибився теж національний роздор. Тому десять років українці в Дублянах шанували латинські свята, а поляки українські. Тепер почали діятися в селі досі невидані речі. На латинські свята, чи треба чи ні, наші люди виїздили возами у поле, на подвір'ї різали дрова, скреготали жорнами та давали відчутти, що для нас це буденний день. Тепер навіть умисне робили одні одним пакості та допікали різними зачіпливими окликами чи демонстраційним співом. Пісня Івана Франка "Не пора" співалася в нас дуже часто і колола поляків, як шило в серце.

В 1908 р. прийшли нові події. Коли поляки у відповідь на українські домагання стали явно підтримувати москвофільський рух у Галичині, і галицький намісник граф Потоцький, у нових виборах до галицького сойму різними надужиттями пропхав 8 москвофільських послів, тоді український студент Мирослав Січинський виконав атентат на графа Потоцького і вбив його, заявляючи відкрито, що це відплата за злочинну політику супроти українців. Ще перед тим під час виборів згинув пробитий жандармським багнетом український селянин із села Коропець, Бучацького повіту, Марко Каганець, що викликало велике обурення серед українців.

Тепер усі докладно читали звідомлення "Діла" з "процесу Січинського" і стежили за всіма

подробицями оборони. Всі говорили про нього як про національного героя. Коли ж українським послам удалось добитись, щоб кару смерти Січинського замінити на 20-літню в'язницю, це вже вважалося за деяку поступку польських вельмож супроти українців. А вже небувалою радістю зрушила всіх вістка, коли при допомозі долярів від української еміграції в ЗДА вдалося перевести втечу Січинського з станіславівської тюрми, звідки він через Швецію, зміг дістатися до ЗДА.

"Діло" приходило часто з білими плямами, але пізніше на місці сконфіскованих статей приходили інтерпеляції послів, де ця стаття була наведена, в цілості. Український нарід гартувався в такій боротьбі, набирив сили і розмаху до дальшої боротьби за свої права.

Таку політичну школу ми проходили в тих часах. Часописи, читальня, віча, вибори, — це все кристалізувало нашу свідомість.

В ті часи я ще був на тій самій роботі, при меліорації. Особисто мені жилося добре, тож і я мав усюди пошану. Де христини, там я за кума, де весілля, я за старосту. Корони пливли і відпливали, пан Калінка комбінував свої рахунки як хотів, зрештою коли робота в 1908 р. скінчилася, він виставив мені друковане свідоцтво, що я виконував працю дуже добре, з усіма підписами й печатками. Казали, що як буде ще якась нова робота, таке свідоцтво може стати в пригоді.

13. Як я їздив купувати землю в Дебrestі*)

Три роки роботи при меліораційних валах і ровах проминули, як батоном свиснув. Пан Калінка згадував, що будуть переводити меліорацію ще десь в інших повітах і що тоді він мене також покличе, але коли і де це буде, ніхто не знав нічого певного. Чекай, псе, аж кобила здохне... Тим часом я, правду сказати, "розпаскудився" при цій меліорації. Як після такого "панства" вертатись до простої роботи.

Клопіт, та й годі. Від добра відвикати не легко. Де ж тепер, спробувавши "панства", братися самому за косу або за ціп? Або чи міг би я допустити знову, щоб моя дружина йшла взіти прати на ріку, коли я вже наймав прачку. Треба було шукати чогось іншого.

Раз якось перед самим Йорданом того ж таки 1908 року, читаю газету "Свободу", що приходила до мене зо Львова. В ній знайшов я таке оголошення:

"Не треба їхати до Америки чи Канади!

"Хто хоче набути дешеvu землю першої кляси, може її купити біля міста Дебrestу на Угорщині. Ближчі інформації дасть Лев Гузар, нотар у Галичі".

---

*) Говорять про Дебрецин, хоча в оголошенні пишеться про Дебrest.

Старші господарі, що їм висіла сімдесятка на шії, почувши про землю в Дебресті стали говорити:

— Го, го, Дебресть, я знаю, я там стояв з військом, там земля така, хай наша сховається. Як би мені так двадцять-тридцять, то я б зараз поїхав і не заносив би воза на своїм полі.

Люди говорять про дебрестенську землю, але ніхто якось не збирається їхати. Раджуся з моєю дружиною, чи не поїхати мені оглянути ту землю, а може таки варто купити.

— Їдь, — каже дружина, — ти ж бачиш: одне ходить, друге вже рачкує, є надія й на третє, а чим поділиш? Даси по загінчику, щоб собі голови розбивали. Ти повинен подбати насамперед для дітей, а потім про дітей.

Отак дружина береться вчити мене, що я маю робити. Я тільки посміхнувся і кажу:

— А ти забула, що говорив священик, коли давав нам шлюб: "Благослови, Боже, той виноград і умножи, як Ісаака. . ."

Я ще не докінчив, як дружина в крик:

— З тебе правдивий Ісаак, але Ісаак більше дбав про своїх дітей!

Отже, нема що застановлятися, треба їхати.

На другий день я був у Львові, на головнім залізничнім двірці купив квитка і гайда до Галича. Дивлюсь через вікно й дивно мені, що, хоча прийшов уже Йордан, а поля біля Львова без снігу й

по шляхах курить порохом. Але, підїзджаючи до Галича, бачу: сніг до десяти цалів і дерев'яний міст через Дністер покритий ледом, немов склом.

Уже темніло, як поїзд прибув до Галича. Питаю зустрічну людину, де тут готель, де можна б переночувати, і йду до того будинку, який мені показали.

В невеликій кімнаті, з брудними стінами та обкуреною стелею, не було нічого. Я сів на шлябані, що був замість крісла, і думаю, які то будуть кімнати до снання, коли тут так брудно. З другої кімнати вийшла жидівка і стала за лядою. Питаю за вечерою, але що не замовлю, нічого нема. Чоловік поїхав до Станиславова за продуктами, незабаром привезе. Навіть хліба не було, лише якісь гуглі. Повечеряв я тими гуглями і чаєм, заплатив десять центів і питаю про кімнату до снання. Жидівка вирячила на мене очі, відкрила шлябан і каже:

— Ось тут будете спати, у мене всі гості тут ночують.

У шлябані було трохи соломи і якась сірячина. Ночувати тут не було в мене ніякої охоти, але куди піти звідси? Вже була десята година і треба було тут залишитись на ніч.

Перемучив я ніч у цьому шлябані. Рано з подряпанним тілом вибрався до канцелярії нотаря Лева Гузара. Тут застав я вже кількох людей, що гляділи на мапу, де були вирисовані парцелі на

продаж. Люди випитували про різні справи, але остаточна відповідь була одна:

— Кота в мішку не можете купити. Мусите поїхати на місце і самі оглянути. І ще мусите пам'ятати, що угорський морг рівняється трьом четвертим галицького морга.

Всіх, що бажали поїхати, замовлено на 4-ту годину на залізничну станцію в Галичі. До четвертої години було ще досить часу і я пішов оглянути місто. Побачив я також розвалини старого мур, що залишився з руїн давнього княжого замку і я уявляв собі, як то з цих мурів колись боролись наші предки від татарів, і коли не ставало зброї, лили окріп або кип'ячу кашу на голови ворогів. З нашого замку лишилися тільки руїни, і я подумав, що поляки краще шанують свої пам'ятки, бо Вавель донині зберігся незнищений.

На залізничній станції зійшлося біля 30 осіб. З розмови я довідався, що найбільше було між нами наших людей з-під Бродів, які хотіли цілим гуртом поселитись на новій землі. Один чоловік із Стоянова, що тримався трохи осторонь від них, сказав мені, що це наші збаламучені кацапи-москвофіли.

Поїзд повіз нас через Станиславів на схід під високими горами до угорської границі і зупинився на якійсь станції. Дивлюся — станція повна самих мужчин у круглих заячих шапках: одні пивають пиво, інші грають на сопілках, кількох

витаються гопака, підскакують легко у своїх личаках. Загріваються наші гуцули під йорданський мороз.

О дванадцятій годині наш поїзд рушив у дальшу дорогу. Біля мене присів один із гуцулів. Він мав при собі топір і два малих мішки з поживою. Питаю його, куди їде.

— До роботи, — каже.

— Скільки заробите на день? — питаю.

— Корону.

Я собі нагадав меліораційні роботи і подумав, що доля наших заробітчан не всюди однакова. З розмови з тим гуцулом я довідався також, що він свідомий українець, читає наші газети й цікавиться нашим громадським життям.

Наш поїзд їхав досить довго, але в вагонах при темному світлі та крізь білі замерзлі вікна нічого не можна було бачити. Аж над ранком ми почули голоси: Мукачев! Мукачев!

Віддряпавши трохи наморозь із шиби, я побачив ріку, на якій були малі пароплави. Казали мені, що це ріка Ляториця. В Мукачеві ми довго не стояли. Поїзд повіз нас далі на південний захід. Праворуч було видно більші й менші виноградники, і серед них хатки. З лівого боку простягались поля, на них стіжки зі збіжжям і чередки худоби. Я вже не пам'ятаю, де ми знову пересідали. В станційному буфеті сиділи спокійно мадяри і попивали вино. Люди здоровили себе: "Юо

ригек кіяно“, а відповідь на привіт була така: ”Юо ригек“.

Вже було пополудні, як я прибув до міста Грос Вардин (Великий Вараждин). З вікон простягався гарний вид на рівні поля і гладкі дороги, хоч яйце коти. Кидалися в очі стада сивих корів, або стада коней і великі будівлі. Мої співподорожні лише прицмокували, яка то гарна худоба і яка багата країна.

З Вараждина малою вузькаторівкою ми поїхали на місце призначення. Наша тарадайка що десять хвилин зупинялася, їзда була вже не така як головною лінією. По двох годинах такої їзди ми прибули ввечорі до Дебресту. В ті часи це було містечко завбільшки чверть Куликова. Довкола горбувата околиця, самі пасовиська, і аж дивно було подумати, що це ”земля першої кляси“. Наш провідник повів нас пішки цими полями, то вгору, то вниз, то знову через якісь рови, аж врешті ми дійшли до фільварку. Тут нас розміщено на нічліг у шопі на вівсяній соломі, і ми тут втомлені заснули, прикрившись соломою, щоб не замерзнути.

Початок нашого приїзду до тої ”обіцяної землі“ не заповідався добре, піднесений настрій, що був під час дороги, значно опав, але всі мали надію, що на другий день все виясниться. Головне, щоб побачити ту земельку, що має бути на продаж.

Рано попросили нас на снідання. Газда приніс

залізний котел, завбільшки бушля, що в нім була зварена на рідко мамалига. Дав нам по дерев'яній ложці. І так навстоячки ми обступили цей котел, думаючи про дивний звичай щодо снідання. Ті, хто стояв ближче, могли свобідно споживати цей дар Божий, але ті, хто був позаду, поки донесли цей дар до рота, пообхляпували другим одяг й самі сердились і в інших викликали сварку. Ледве якось втихомирились, бо треба було йти оглядати ті парцелі, що були на продаж.

14. Голосні бубни за горами

Відома річ, що не тільки власна хвальба сорочки не дасть, але часом й чужа. Вже перші наші враження від тої нової землі не були такі, як сподівалися. Оглядаючи ті парцелі, що були на продаж, я собі подумав, що продавці тієї землі вміють добре прицінятись, коли ту землю захвалювати як ґрунт першої кляси. Виставлені на продаж парцелі, це була власність якогось збанкрутованого графа, але на тисячу моргів або й більше було тільки яких 40 до 50 моргів поля в долинах, решта — це були горби зі зрубаним лісом, які може колись із тяжким трудом далось би переміняти на сяке-таке поле.

А ось перше господарство, що було на продаж: п'ятиморговий кусень землі, на ній убога ха-

тина без комина, одне віконце, що в нього не всадив би й голови, та й воно не відчиняється, але вліплене "раз на завжди" глиною. Гай-гай, та в нас найбільший бідняк мав кращу хату. Входимо в хату, дивимось: голі стіни, одна лавка, дерев'яне ліжко, а під ліжком може корець бараболь. На подвір'ї стояла корова, при ній менша теличка ссала свою маму. Все було брудне, запущене і злиденне.

Ми пішли далі, на другу парцелю. Дороги не було, йшли ми вирубаним зрубом то вгору, то в долину, аж опинилися перед другою хатою. Ця хата була куди обширніша, в ній стояв ткацький варстат, а в кутку були поставлені глиняні начиння. З стіни кидався в очі образ Єви, що розмовляла з гадюкою. В хаті був газда, який почастивав нас свіжим кукурудзяним хлібом, але запивали ми той хліб звичайною водою. У стайні стояло десять волів, що з них кожний міг мати до тисячі кілограмів ваги. Всіх нас цікавило, чому то на кінці даху був причеплений дрючок із завішеним на нім горшком. Наш провідник пояснив нам, що це знак, що тут приміщений громадський уряд.

Оглянули ми й решту ґрунтів виставлених на продаж. Були це три-чотири — і найвище п'ять — моргів парцелі, запущені й ніким неужитковані, де не видно ні коня, ні воза, ані хоч би сліпої курки, хіба тільки рогата худоба, що нею там торгують, чи де-не-де кози, мабуть для дешевого утримання. Навіть доброї дороги до Дебресту з ці-

єї місцевости не було, тільки якась стежка. Між поодинокими парцелями тягнувся Гірськими закрутами неглибокий рівчак, який був висохлим руслом потока, що колись спливав сюди з гір. І треба мені було їхати аж сюди шукати такого "раю" між мадярами і румунами? Але брідські земляки мали, видно, іншу думку і розраховували мабуть, що попаде їм дурничка за дешеві гроші. В розмові між собою вони висловлювали думку, що таки тут осядуть, бо дома нема й такого ґрунту.

Ввечорі ми вступили до крамниці, що була рівночасно коршмою. Стояли там дві бочки з вином і на шнурку висіло кілька пар черевиків, подібних до канадійських маґусів.

Я казав собі дати склянку вина і поклав корону, — мені видали 44 центи. Але вино там мало хто пив. Найбільше пили горілку-сливовицю.

Врешті пішли всі на фільварок, щоб остаточ-но домовитися в справі купівлі огляданих парцель. Пішов і я туди, хоча вже бачив, що я тут нічого не куплю, і знав, що сюди не переїду ані не перевезу сюди своєї родини на ще гіршу поневірку. Але я пішов з усіми, бо хотів знати, по чому продаватимуть цю землю, і хотів бачити, як це все скінчиться.

На фільварку у прибраній кімнаті стояв широкий дерев'яний стіл і при ньому дві лави. Всі вместились за цим столом. Наш провідник, що знав мадярську й румунську мови, поговорив з

урядовцями чи арендаторами фільварку, які продавали цю землю, потім звернувся до прибулих із запитом щодо купівлі.

Тоді встав один із брідської громади і виголосив цілу промову про те, що трапляється добра нагода набути святу земельку, яка дасть хліб для них і для їхніх дітей. Тої нагоди не можна опустити. А що тут люди живуть бідно і що життя тут ще таке, як за диких часів, то не на довго. Як усі візьмуться до праці, то тут не лише земля буде краще оброблена, але стануть гарні хати, буде вбудована гарна церква і читальня Качковського, буде промощена дорога, одним словом тутешні люди побачать, що до них прибули люди не тільки працьовиті, але й культурні.

Треба признати, що він умів промовляти і говорив до речі, хоч увесь час приплітав до своєї мови і великий "русский народ" і навіть русского царя. Другі хитали головами, але ніхто більше не говорив. Зрештою, було видно, що інтерес піде.

По хвилині на столі появилася бочівка вина і два глиняні горнятка. Наш провідник перший наточив горнятко вина і стоячи підніс його вище голови. Він повів поглядом по всіх присутніх і голосно сказав:

— На здоров'я тим, що сюди прибули, і на щастя тим, що тут залишаться. Нехай Бог благословить ваше мудре і чесне діло!

Чарки передавались з рук до рук, коли ж уже

кожному світилися очі, як уночі котові, почався продаж землі.

Відбувалося це достоту так, як на ліцитації. Один перед одним хотів дістати для себе кращу парцелю, тож один на одного набивав по 20, а той по 50 корон, аж доходили до найбільшої висоти. Тоді урядник проголошував, що земля того, хто пропонував найбільше, і він платив зараз завдаток, а решту мав дати "при табулі". Таким чином п'яťом господарям попало по малім шматку доброї землі в долині, хоч при такій ліцитації ціна набігла досить високо. Інші дістали решту гори з вирубаним лісом і з камінням. Але всі хотіли бути разом, тому брали й ці неужитки, тим більше, що вони пішли й дешевше. Чого то не зробити із них труд і піт нашого селянина!

Торг скінчився, бочка з вином теж опорожнилася. Нові власники парцель мали вигляд щасливців, що виграли на л'ютерії. Їхній оратор розпочав "Мир вам, браття" і всі його односельчани підхопили пісню. При словах "Разом руки си подаймо" всі за столом почепилися за руки, видно, так їх хтось навчив. Я сидів збоку і став підтягати ту пісню, але з іншими словами: "Жир вам, свині, всім приносим" і "Разом рила си подаймо", аж мене ззаду став сіпати за рукав стоянівський земляк і стримував, щоб не наробити клопоту. Він також не купив нічого і в загальній забаві теж участі не брав. На щастя, п'яні співаки не звернули

уваги на "еретичні" слова мого саву і якимось обійшлася без клопоту.

А втім, усі незабаром позасипляли там таки за столом, а деякі позсувалися з лави під стіл. Було вже пізно шукати десь якогось іншого нічлігу, тож і я передрімав там цілу ніч, сидячи на лавці, а рано я разом із стоянівським подорожним подалися пішки до Великого Вараждина. Йшли ми шість годин. По дорозі ми розмовляли про наших брідщан і ніхто з нас ні на хвилину не заздрих їхній долі.

— Нагаруються вони тут добре, поки стануть на ноги, — ствердив стоянівський земляк, — а потім їхні діти хіба по-мадярському будуть співати "Мир вам браття"...

— Буде їм іще те мадярське добро боком вилазити. Але може ще якийсь час втримаються при своїй церкві, якщо її збудують.

У Вараждині я купив собі на дорогу буханець хліба, завбільшки колеса, і пляшку вина та й подався додому тою самою залізничною дорогою через Делятин до Львова.

Коли я вернувся до Дублян, стали до мене приходити не тільки місцеві, але і з сусідніх сіл довідуватися про ту землю, що її можна купити. Я міг із чистим сумлінням відповісти:

— Чоловіче, заносиш віз на своїм полі, заноси й колеса, а про мадярську землю забудь. Кажуть

там добре, де нас нема, а як приїдеш туди, то побачиш, що й там того добра немає.

Так закінчилася моя спроба купити землю. На цю подорож до Дебресту я витратив майже сто корон. Можна було за ці гроші купити щось для господарства, але кінець кінцем я не жалів тої втрати. Побачив хоч трохи, як люди живуть в інших країнах і переконався, що голосні бубни за горами. А крім того, моя дружина могла б іще мені докоряти, яке то щастя я занедбав. Я міг тільки дякувати Богові, що побачив те "щастя" і не потребував за ним жаліти.

15. Смерть батька. Як я втратив мою нову працю

Прийшов 1909 рік. Господарюючи знову на ріллі, я згадував часто меліораційні роботи, що давали мені добрі заробітки. Часом згадувались і дебрестські дебри, і тоді праця на своїй землі набирала більшої вартости та принади. Зрештою, життя пливло звичайним руслом за працею. Вечорами я читав часописи й книжки, що їх позичав у читальні "Просвіти".

Якраз два дні перед Благовіщенням відійшов від нас мій батько на вічний спочинок. Ця смерть так, начебто заскочила нас. Тепер прийшли турботи про похорон і зв'язані з тим витрати. Було в мене трохи збереженого гроша, то й пішло майже все

на ту сумну справу. Поминки по батькові годиться зробити гідні та не абиякі.

Щойно тільки скінчився похорон, моя сестра мені каже, що їй належить частка по мамі, пів "Переціля".

От, маєш новий клопіт, — думаю собі і пригадую, як покійний тато збувався жіночих часток, коли доньки померли. Пояснюю сестрі, що мама записала землю на мене і що я витратив гроші на два похорони. Але сестра не хоче й слухати, та каже мені:

— Е, ти можеш, ти маєш гроші.

Всім видається, що я маю гроші, і то великі, та сестра теж так думає. Бачу, що шкода її перекоувати. З її мови домірковуюся, що вона ладна з мною правуватись. Ще того бракувало! Що ж буде далі, як почати так дробити батькову спадщину? Як би тато жив, напевно на це не погодився б.

Я пішов до адвоката і розповів, яке діло. Адвокат порадив мені записати цю parcelю на дружину. Я так і зробив. А все таки прикро було почувати, що рідна сестра чує до мене жаль, ніби я її скривдив.

Кажуть, що біда ніколи сама не ходить. Як почнеться одне, тоді й далі йде як із Петрового дня. Напружені відносини між українцями і поляками в Дублянах не припинялися, в нашій читальні аж гуло після читання газет і коментування останніх подій.

Одного дня йду в селі дорогою, аж тут іде на-проти мене один поляк. З-за розхристаної сорочки видно "шкапліж", очі в нього світяться, не зна-ти, чи від горілки, чи від чого іншого. Проходжу попри нього, а він зупиняється і затримує мене, се-ред дороги.

— Чому, — питає, — твоя дружина не ходить до костьолу лише йде до церкви, аджеж вона поль-ка.

Бачу, що він шукає собі зачіпки, а я не з тих, що бояться напасти, ще й до того на гладкій до-розі. Я дав йому таку відповідь, що за два тижні мене покликали до суду, де я заплатив 30 корон гривни, не згадуючи про заплату адвокатові за його оборону, яка й так мені не допомгла.

— Погано, — думаю собі, — до чого дохо-дить польське нахабство, ще й плати за нього. От і справедливість!

Проминули два місяці і я знову не встерігся біди. Десь якось на христинах причепився до ме-не знову якийсь поляк, чому я дав христити доньку до церкви, а не до костьолу.

Я аж скипів:

— Хіба я тебе питаю, чому ти свою доньку христив у костьолі?

А що це було вже по кількох чарках, я ще пригадав йому, як він голосував на Абрагамовича і від тої пригадки він перележав кілька днів у ліж-

ку, а я у Львові просидів десять днів на голій причі.

О, розгорілась у мене в серці досада і злість, але вже більше ніхто з поляків не поважився мене зачіпати. Обидва напасники запам'ятали добре мою руку і мабуть іншим переказували.

У газетах ми вичитували цікаві для нас вісті про Січинського, про виступи наших послів у парламенті та кріпили в серці надію, що для нашого народу мусить таки колись настати краща доля.

Десь перед Зеленими Святами отримав я листа зо Львова від пана Калінки. Калінка повідомляв мене, щоб я приготувався до нових робіт, які будуть у Конюшках Сімяновських біля Самбора, а саме будуть перекопувати канал від озера до ріки Блажви. Він визначив мені зустріч за тиждень у ресторані Менкесової у Львові, при вулиці Стрілецькій.

Це була радість, як я прочитав цього листа! Знову матиму роботу при меліорації. Співка з Калінкою була вигідна і для мене, і для нього. Скінчиться врешті та непевність про завтра, бо робота триватиме довше і заробіки будуть незгірші. Моя дружина теж тішилася, що мене кличуть на роботу. Було їй трохи прикро, що місце праці так далеко і що мене не буде цілий тиждень дома, але ми потішали себе тим, що я щонеділі буду приїждити до Дублян і хоч у цей день буду разом зо своєю родиною.

В назначений день я вибрався до Львова. В ресторані Менкесової була теж пиварня і продаж лікерів. Калінка вже був там. Попили ми тоді з ним горілки Бачевського і перекушували всячиною аж до вечора. Увечорі нам обидвом у голові шуміло, Калінка плів щось п'яте через десяте, а я тільки рахував, скільки корон утекло з моєї кишені. Переночували ми у поблизькому готелі, й на другий день рано відїхали до Самбора.

Калінка став шукати квартиру, щоб була недалеко місця праці. З трудом найшов він відповідну хату в Загір'ї. Це була простора кімната, в якій ми мали ночувати. Вдень це мала бути наша канцелярія.

На третій день прибув до нашої кімнати інженер, який мав керувати роботами. На жаль це вже не був Андрій Корнелля, а якийсь поляк.

Я передав йому те свідоцтво, яке я дістав після закінчення меліораційних робіт у Дублянах. Інженер мовчки його переглянув, киваючи при тім головою, і віддав мені, нічого не сказавши. З Калінкою теж мало що говорив.

Того ж дня ми почали вимірювання терену. Я гонив із помальованою у жовто-білі пояси тичкою та встромляв її в землю згідно з вимогами інженера. Наше міряння відбувалося не дуже добре, бо йшли дощі, і на тому оболонні, що його ми міряли, стояли води і замулювали терен. Треба було бігати по мокляках і болоті, що не належало

до приємности і сповільнювало нашу працю. На те вимірювання ми зужили два тижні часу. Власлива праця з копанням землі мала початися щойно тепер.

Вертаючись з недільного відпочинку з Дублян, я купив собі у Львові "Діло" і по дорозі до Самбора перечитав у вагоні пів газети. Я вложив газету в кишеню, щоб прочитати решту, як буде вільна хвилина. Прибувши до нашого помешкання, я вибрався з Калінкою оглядати оболоння, щоб обміркувати й поділити працю. Коли ми вернулися, в хаті вже був інженер і вони вдвох з Калінкою сіли при столі виготовляти потрібний плян праці, а я вийшов кушити канцелярійного паперу. Коли я вернувся, інженера в хаті вже не було, а Калінка мені каже, що йому казав інженер, що для мене тут роботи нема. Я остовпів.

— А то чому? — питаю.

Калінка лише обернувся й очима показав на газету "Діло", яку я лишив на ліжку.

Мені виплачено за два тижні праці при мірянню і на тім моя мірничка кар'єра скінчилася. Сваритися чи допоминатися справедливості не було де, бо в цілій Галичині була одна правда супроти всіх українців.

Приходжу до хати, дружина питає, чому так хутко вернувся з роботи. Збуваю її різними викрутками: що там велике болото, що за метр землі

платять мало, що людей дістати тяжко, але дружина не вірить цим викрутам.

— Колись ти говориш інакше, щось тут не так.

Врешті я розповів їй усю правду. Але від того мені не було легше. Щоб за газету звільнити з роботи, це вже було дійсно безправ'я і самоволя. Якби був інженер Корнелля, того не було б. Ходжу по хаті, ходжу по подвір'ю — в голові вовтузиться гадка про польську справедливість.

Важко було погодитися з своїм становищем, але я знову опинився без праці. Щоб не давати причини до радості дублянським полякам, я нікому не розповідав про мою пригоду. Зрештою, яка мені була б з того потіха?

16. Моя торгівля художбою

Кінець-кінцем треба було погодитися з тим, що в Конюшках я вже роботи не дістану. Але що робити далі?

За кілька днів я вибрався до Малехова, до о. Коновальця. Панотець вислухав уважно моє оповідання, не перебиваючи мені ані словом. Вістка про поведінку польського інженера його, видно, схвилювала, бо він встав з крісла і пройшовся по кімнаті. По хвилині він сказав:

— Нічого йому не зробиш; він подасть іншу причину звільнення, і завжди буде його "правда".

Питаю о. Коновальця, чи за його старанням я не міг би дістати роботу на станції Підзамче.

Панотець добродушно посміхнувся і похитав головою:

— Якби то моя сила, Пилипе... Це державна служба, "ц. к."*), туди тяжко дістатися. На двірці може дістати роботу той, хто вислужив 12 років у війську і був принаймні підстаршиною. Навіть, щоб бочки навантажувати до вагонів, чи міхи з мукою, і за те тяжко.

Панотець на хвилину задумався, а потім каже:

— Тепер найкраще було б узятися за якусь незалежну працю. Я думаю, що найпоплатніше було б кинутись до торгівлі.

— Якої? — питаю.

— А такої, — каже о. Коновалець, — як роблять жиди: скуповувати кури, яйця... На це не треба великого капіталу, а заробіток буде добрий.

Трохи заскочила мене така рада. Подививсь я з недовірям на панотця, сам не знаю, що казати. Яюсь не припала мені до вподоби така жидівська робота. Кажу врешті:

— Знаєте, отче, яюсь мені соромно гандлюю-

---

*) Скорочення вживане в австрійсько - угорській державі, значить: цісарсько-королівський.

вати курми і яйцями. Вже волів би я коровами або кіньми.

О. Коновалець відразу заперечив:

— Це небезпечно, Пилипе. Коровами — так, але торгівля кіньми — слизький інтерес. Нині кожний добрий господар має дві-три корови, бо це завжди потрібне, а з кіньми — що: два і три господарі спрягаються своїми здохляками, бо доброго коня мало хто має, бо дорогий. В короткому часі коней взагалі не треба буде, люди ризикалями землю оброблять.

Отак за порадою о. Коновальця я рішився взятись до торгівлі телятами. Я взяв у панотця метриральний відпис і з тим пішов на другий день до громадського писаря. Він написав мені прохання до ц. к. староства про дозвіл "гандлю рогатим бидлем", узяв пів корони за писання й пів корони на штемпель і казав чекати на "патент" зо староства.

За якийсь тиждень поштар приніс мені цей патент, тобто концесію, це є те, що в Америці називають лайсенс. Таким чином я став "патентованим" торговцем худобою.

Я ніколи в життю не торгував і властиво не знав, як до тої справи взятися. Але святі горшків не ліплять і життя навчить усього. І пес не навчиться плавати, доки його не кинуть у воду. Я запряг коня до візка і поїхав до сусіднього села, де

мене мало знали. Лишив я коня з візком на дорозі і ходжу від хати до хати, питаючи:

— Чи маєте корову або теля на продаж?

Люди оглядають мене, одні з цікавістю, другі з недовір'ям, але відповідь усюди однакова:

— Нема.

Нема, то нема, треба йти далі. Так пройшов я більше, ніж пів села і всюди з нічим. Врешті в одній хаті є теля на продаж. Питаю:

— Скільки хочете, газдо?

— Шість ринських, — відповідає господар.

Я чув на ярмарках, як жиди завжди давали половину ціни, тож і собі кажу:

— Я дам три.

— Не буде, — заперечив господар.

— Я дам чотири.

— Інакше не продам, як за п'ять, — заявляє власник теляти.

Заплатив я п'ятку, зв'язав чотири ноги перевеслом, викинув на візок і вїо! до Львова.

Не проїхав я два кілометри, оглядаюсь — теляти нема.

Став я на дорозі і питаю людей, що доїздили до мене, чи хто не забрав теляти з дороги.

Очевидно, теля було на одній хурі. Питає чоловік, чи теля моє, а тоді каже дати собі десять центів і забрати згубу.

Добре, що так скінчилося. Викинув я теля назад на мій візок і їду під жовківську рогачку.

Мій візок відразу обступили жиди, подивились на теля і дають мені три ринські. Я знову нагадую собі, як то торгують на ярмарку, і жадаю сім. Жиди пошварготіли щось поміж собою і відійшли. Лишивсь один, обмацав теля і клянеться під хайром, що за таке марне теля не може дати більше, ніж чотири ринські.

Чекав я ще якийсь час, але ніхто більше не давав. Десь уже пополудні продав теля за чотири ринські і вертаюся додому сердитий, хоч не знаю, на кого більше сердитись, чи на газду, що здер за теля п'ятку, чи на жида, що заплатив тільки чотири. В кожному разі початок не добре заповідався і відбирав охоту до дальшої торгівлі. Але я вирішив не кидати цієї торгівлі і потішав себе думкою, що коли початок тяжкий, то потім піде легше.

Дома питає дружина:

— Ну, як, вторгував що?

— Вторгував, але мало...

— Скільки?

— Три корони — відповідаю.

— Дякувати Богу і за це, — каже жона. —

Що ж би ти висидів дома?

Я собі подумав: до біса з такою торгівлею! Треба спробувати ще на міській торговиці.

На другий день я знову виїхав моїм візком на закупи, але тепер у дальші села, аж до Зіболок. Тут мені пощастило: телят можна було купити

багато, але я купив тільки шість штук, бо не було місця на возі. З ними я поїхав на торговицю до Львова і позаганяв телят до клітки. Прийшов ветеринар, оглянув телят і двоє забракував: "слабі". От, маєш заробіток! Я пустився на нахабство: всунув ветеринарові десять корон і він замаркував усі телята: "здорові". Не знаю, чи хто потерпів на цьому обманстві, але я все таки не тільки, що не мав втрати, а навіть по обрахунку всіх моїх витрат, переконався, що мав 40 корон чистого заробітку.

Мій настрій значно поправився. Я побачив, що з торгівлею я дам собі раду, але треба мати більший досвід. Став я їздити по дальших селах, заїздив аж до села Козлова, недалеко Нового Милятина, звідки привозив не так телята, як корови. Корови по більшості я продавав у нашому селі, заробляючи 40 до 50 корон від штуки, залежно від того, скільки я заплатив і яка була корова. В той час за добру дійну корову треба було дати до 300 корон, а я старався купити за 200-250 корон. Купців у селі я мав досить, але не всі платили повну готівку. Один каже зачекати на 40 корон, другий ще більше, третій дав половину, а решту обіцяв дати, аж як свою стару корову продасть. До року я мав на людях до 800 корон, але дістати їх від людей було трудно. Я вже не хотів продавати без повної ціни, але дружина просить:

дай, це наша кума, а тих кумів я мав до біди і трошки.

Яких тільки вимівок люди не вживали! Очевидно, перша вимівка була, що корова не добра. Один каже, що вже три рази водив до бугая і не може відбігати, другий нарікає, що молока дає досить, але ніби воно рідке, інший скаржиться, що корова спочатку давала 12 літрів молока на день а тепер по двох місяцях дає лише сім. Докажіть йому, що він крутій. Я був настільки виrozumілий, що не допоминався довгу, а довжники використовували це й ховалися від мене, щоб не лізти мені на очі. І як почали віддавати, так віддають донині — хай Бог буде виrozumілий за їх слово!

У моїй торговельній практиці я виكومбінував іще один спосіб заробітку. Я зробив контракт із нашим двором у Дублянах на рік і склав кавцію 100 корон на закуп усіх телят, за які мав платити по 35 центів від кілограма живої ваги. Корови були великі, породи "Гольштайн", вагою сягали до тисячі кілограмів. Теля по уродженню важило 40-50 кілограмів, а по десятиох днях, як я мав забрати, важило вже 60-70 кілограмів, отож на цьому я мав прибуток. Крім того, я продавав по 50-60 центів за кілограм, пересічно ж було по десять телят на місяць, отже, я мав на тому добрий заробіток.

На мої торговельні успіхи звернули увагу жида, які стали робити мені різні пакості й перешкоди. Я на це не звертав уваги, бо мав ц. к. патент, а

моя сила і грізний погляд були моєю найкращою обороною.

Коли я став займатися тою жидівською торгівлею, люди сміялися з мене, говорили, що той "гандель" для жидів, а не для християнина. Я сміявся з цих уваг, бо пам'ятав пораду о. Коновальця і також відповідав при нагоді нашим мудрагелям, що вони не бачать того, що кожного жидівського гандляра син ходить до гімназії, що в нього на сабаш мусить бути риба і різні гуглики, а наш селянин хіба у піст може купити собі смердячого оселедця.

Потім вже й інші побачили, що торгівля, це ніяка ганьба, вона дає користь і що це не мусить бути привілей жидів, коли і свої люди можуть мати з того прибуток.

17. Українці в Дублянах добиваються своїх прав

Був рік 1910, рік дальшої гарячої боротьби українців в Австрії за свої права. Ми всі з цікавістю сліdkували за вістками в газетах, бо йшли події, які затримували віддих у грудях та викликали і надію та тривогу. Це був час посиленої боротьби за український університет у Львові, боротьби, яка хвилювала все українське громадянство і відбивалася широкою луною по всьому світі.

З великими надіями ми читали в "Ділі" про-

грамову заяву українських парламентаристів, які з'їхалися в лютому того року у Львові. Заява ставила вимогу територіяльно-національної автономії для Східньої Галичини і північно-західньої Буковини та цілий ряд інших домагань для українців в Австрії.

Скільки почувань викликала промова митрополита Шептицького у віденському парламенті в справі українського університету у Львові! Яким хвилюванням і обуренням у наших серцях відбилася вістка про вбивство українського студента Адама Коцка! Просто кров стиналася в жилах. Білі плями сконфіскованих статтей виховували нас так само, показуючи, яка польська справедливість.

І багато було інших хвилюючих вісток. Були й такі, що викликали завзяття і навіть злорадість, коли в газеті ми вичитали про обструкцію українських послів у соймі, які довгими промовами, а потім різними деркачами через цілих десять засідань не давали можливості соймові виносити польські ухвали.

Дублянські українці теж піднесли голову. Як не диво, але в селі, де більшість населення склали українці, досі вйтом був постійно поляк. Того року ми рішили допильнувати виборів. І дійсно, рік 1910 був для нашої громади сприятливий: у виборах до громадської ради на 12 радників вибрано 8 українців і, що важливіше, перший раз по 24 роках начальником громади став українець,

Михайло Тушницький. Це була наша перемога, якою ми всі раділи і гордились. Ми побачили, що за своє треба обставати всім, а не стояти осторонь, і що ми могли того добитись і давніше, бо нас була більшість. Але передше національна і громадська свідомість наших людей у селі не стояла на належній висоті: більшість наших людей трималася засади "моя хата з краю" і не цікавилися громадськими справами, а це, очевидно, було на руку полякам, які без жодного труду займали всі урядові становища.

Здобувши врешті провід громадської ради в Дублянах, місцеві українці могли тепер подумати про збереження нашого стану посідання і про забезпечення його на майбутнє. Перша річ, яка коштувала нас усіх великого труду, це була справа будови церкви в Дублянах. Скільки то треба було заходів і старань, поки вдалося дістати місце під церкву! Дарма, що в Дублянах стояла колись церква, що її спалили татари, і як слід по ній лишився хрест, а біля нього кам'яні плити з незрозумілим написом, — проте тяжко було те саме місце дістати під будову церкви. Громадська рада з новим війтом винесли рішення про ту площу, на якій хотіли ми побудувати нову церкву. Поляки кричали, робили скарги і протести, заявляючи, що Дубляни, це "весь польська", але кінець-кінцем право було за нами. Місце під церкву ми таки дістали.

Більший клопіт був із тим, звідки взяти грошей на будову церкви. Убоге село Дубляни само не могло спромогтися на такий великий видаток. Люди складали що могли, бо кожний розумів потребу церкви, а втім, кожний волів мати церкву на місці, ніж ходити в неділю на Богослуження до Малехова. Та ще й була тут затсркнена амбіція села: невже поляки могли поставити свій косцьолок, а ми не здобудемося на церкву?

І люди складали пожертви та збирали всюди, де далось. Але того було замало. Багато труду вклав у ту справу о. Коновалець, який де міг, старався про фонди та закликав до жертвенности. З допомогою поспішили сусідні села, як Грибовичі, Зашків, Сторонятин та інші, які жертвували по 500 і 1000 ринських. Ми тепер наочно переконалися, що громада — великий чоловік, і де єдність, там сила.

Вже восени 1910 року був урочисто покладений угольний камінь, а опісля почалася будова самого храму. Тут уже кожний причинявся чим міг, щоб будова поступала вперед.

У 1911 році церква була вже готова і о. Коновалець з доколичними священиками доконав її посвячення. Того урочистого свята ані самої церкви я вже, на жаль, не бачив, бо мене вже тоді в Дублянах не було. Замість лишитись у рідному селі, доля кинула мене скитатись по чужому світі, серед чужих людей, бо на рідній землі не стало для мене місця.

18. Пригода, що вирішила дальшу мою долю

Кажуть, що своєї долі й конем не об'їдеш. Що й казати, коли сам кінь стає знаряддям долі. Згідно з історичним переказом князь Олег Віщий згинув від свого коня, бо така доля була йому призначена.

В моєму житті кінь теж відограв рішальну роль та спричинив крутий зворот моєї дотеперішньої кар'єри. І в сні таке не могло приснитися, що мені трапиться така пригода і що ця пригода змінить моє життя. Аж дивно подумати, що така, здавалось би, маловажна пригода примусить мене кинути батьківську хату та рідне село і пожене за океан шукати кращої долі. Інакше плянувалось, а інакше склалось.

Пів кілометра на північ від двора лежить сто моргів панського торфовища, називали його Шнура. Назва "Шнура" сягає ще панщизняних часів, коли той обшар належав до пана і частково до громади. Пізніше люди ділились ливною по 20 сажнів і косили сіно на тому торфовищі, а панові відробляли за те 30 днів у жнива за один "шнур".

Показалось одначе, що з цієї "шнури" можна мати більшу користь, ніж сіно. При кінці 19-го століття на березі цього торфовища стояла вже невеличка фабрика. Ніхто навіть не здогадувався, що тут розвинеться таке підприємство. Торфовий ґрунт копали машиною у глибину 14 метрів і чов-

нами довозили до фабрики. Тут цей торф мішали, прасували і краяли, потім розвозили і стелили на землі, сушили, складали під великі піддашся, а взимі відсилали вагонами до Німеччини. Не всі знали, що з того торфу в Німеччині виробляли фарбу, що коштувала 10 ринських один кілограм.

Інтерес ішов добре, але чомусь не втримався довго. Уже в 1890 році фабрика торфу припинила роботу. В дійсності трапилася пожежа, яка знищила будинок і все влаштування. Після того працю біля торфу занехали, а на цьому місці лишився 10-тиморговий глибокий став, який наводнено і в якому розведено риби. Торфова яма не змарнувалася і давала новий прибуток.

Попри той став на віддалі 30-40 метрів бігла стежка, яку протоптали люди, скорочуючи 'собі дорогу з північних сіл, головно з села Ситіхова і Сторонятина. Стежка зауживалась, люди нею в літі ходили, а взимі навіть проїздили тудою саньми через Дубляни до Львова.

Користувався і я не раз тою стежкою, бо обходити ціле торфовище було б досить далеко і довго. Якраз 1-го лютого 1911 року пізною годиною ввечері я повертався тією стежкою з Сторонятина. Їхав я конем на санках і в думках радів, що вже скоро буду дома в теплій хаті з дружиною й дітьми. Земля була покрита снігом 6-8 цалів. Зрання, коли я виїхав, виглядало на гарний день, псполудні ж зачало темніти, а над вечір

став падати сніг. Коли я опинився на тій стежці, що починалась від Ситіхова, сніг став падати густими клаптями і зчинилась метелиця, що світу Божого не було видно. Добре, що хоч додому недалеко, кінь уже сам знайде собі дорогу. Я пустив віжки вільно з рук і кінь побіг повільним кроком. Так проїхав я якої пів години, зданий на орієнтаційний інстинкт коня.

Раптом відчуваю, що щось сталося: бачу, кінь запався яких два метри в долину, а сани зсунулися на коня. Я ледве встиг зіскочити з саней. Наскільки темрява і сніговія дозволяли, я став розглядатися, що сталося. Я пізнав, що кінь загнався на став і лід під ним заломився. Хоч який я був сильний, але коня самому вирятувати було неможливо. Вітер снігом забиває очі, за мною нема знаку куди я їхав, я змерз, трясуся і не знаю що робити. Дивлюсь на годинник, десята година. Буду кликати кого, хто почує і захоче йти в таку хвилину? До села було ще з один кілометр. Я махнув рукою, пішов.

Приходжу додому, година перша. Дружина прокинулась, подивилася й каже:

— Там у печі маєш гречану кашу в банячку і чай, бери собі сам, мені чогось не хочеться вставати.

Я розтираю руки й відповідаю:

— А мені чогось не хочеться їсти.

— Чому? — питає дружина і підводиться, щоб встати.

— Кінь утопився в ставі на торфах.

Дружина раптом почала стогнати: ой-ой-ой!..

Я гримаю на неї:

— Чого йойкаєш? Коневі мама не вмерла.

Втопився один, десять буде.

— Ой, я не того!..

— А чого, — питаю нетерпеливо.

— Іди по бабусю!

Ото маєш, думаю, якраз у таку пору!

Пішов, сама не прийшла, привів. Увійшли ми до хати обсипані снігом, аж у хаті зробилося холодно. Я розпалив у печі, бабуся ж оглянула дружину і каже, що за годину "буде".

Отак збіглося все до купи. Коби хоч усе щасливо пройшло! Правда, я тепер не так непокоївся, як сім років тому, але все одно було тривожно. Тепер ще до того новий свідок: семилітній хлопчина лежить на печі і заглядає, то знов накриває голову коцом. Куди його вижену на таку студінь. Кажу йому відвернутися до стіни і спати, та й сам сідаю біля печі. Ні, ще не все готове. Каже бабуся, що треба обстелити ліжко плахтою. Я набив кілька цвяхів у трами й окрив ліжко як умів.

Сидимо в очікуванні нового прибутку родини. Бабуся, так як сім років тому, сидить на стільчику і мимрить молитву. Коли ж утихомириться жінка на короткий час, бабусина молитва переходить у

шепіт, опісля втихає, тільки її голова кивається то вгору, то в долину.

Не сидиться мені спокійно, завжди приходиться мені на думку моя пригода з конем. Кажу до бабусі:

— От і не вгаває завірюха, як довго це триватиме?

— Кара Господня, синку, не дай, Боже, в таку хуртовину випадку.

Я аж здригнувся, але нічого не кажу про свою пригоду.

— Чи трапляються які випадки, — питаю по хвилині.

— Ой, трапляються, дитино, трапляються, але таким, що в Бога не вірять і до церкви не ходять, батька-матір не шанують, кривду другому роблять, і таким, що мають за що випити, а centa бідному не дадуть.

Сказала, ніби проповідь вичитала. Я подумав: може і правда. Але що був винен мій кінь, яку він кривду кому заподіяв, що може далі ще мучиться в багні? Хіба він за мене потерпів?

Мої думки перебили нові стогони та зойки жінки. За кілька хвилин почувся в хаті плач нового члена родини.

Питаю бабусю, що Бог дав.

— Прачку.

Богові дяка і за доньку.

Це було якраз над ранком у свято Стрітєння.

На дворі сніжна метелиця припинилася. День був ясний, але морозний. Пополудні я пішов до місцевого вахмістра жандармерії і розповів йому про свій клопіт. Вахмістер був поляк, але як дістав "куку в руку", то й за українцями обставав. За співи "Не пора" йому поляки постійно доносили, а він їм казав: "То ніц не шкодзі, і ми также спевами "Єще Польска не згінела".

Пригадую, що й мені грозило колись чимале лихо, яке вдалося оминати, завдяки допоміжці цього вахмістра. Ще десь у 1909 р. я мав гостру суперечку з поляками на гостині. Я висловився досить гостро про староство у Львові, що воно не дбає про дороги. Розмова була на гостині, за чаркою, ніби між сусідами, хто ж міг би думати, що з цього може бути біда. Пригадую моє збентеження, коли на другий день по цій гостині прийшов до моєї хати вахмістер жандармерії в повному озброєнні разом із начальником громади і став допитувати, чи це правда, що я виговорював на староство. Відмовлятися було б трудно, але я сказав, що я повторив тільки те, що вичитав у газеті, лайок, ані образливих слів я не вживав.

Вахмістер заявив тоді, що за такі слова, які я сказав і які люди чули, чекає мене шість місяців тюрми або й більше. Може це була тільки погроза, але добром вона не пахла.

Ввечорі я пішов до нього до хати і просив, щоб лишив мене у спокою, а я за те йому віддя-

чуся. Віддяка коштувала мені пів свині ваги 40 кілограмів, але я був вдоволений, що справу отак полагоджено. Після того я вже був обережний на язик, а втім і вахмістер був уже по моему боці.

В оцього вахмістра став я питати поради щодо мого випадку. Питаю, чи я не міг би дістати відшкодування за втрату коня, коли б я подав скаргу до суду. Вахмістер зробив невизрачну міну:

— З урядом іще ніхто справи не виграв. Шкода труду. З урядом краще дати собі спокій. — Він радив піти до директора фільварку і там зголосити претенсії за свою шкоду.

Рада видалася мені непогана, я так і зробив. Директор, це був той самий, що підписав мені свідоцтво, коли я працював при меліорації в Дублянах. Він не сказав нічого, тільки запитав, скільки коштував кінь. Я сказав, що 390 корон. Директор таки при мені наганьбив економа, що під його носом діються такі непорядки, та що через торфи не повинна йти дорога. Про якесь відшкодування шкода й говорити: я сам винен, що втратив коня, бо там не було жодної дороги.

І на тому кінець. Що мені з того, що економа виганьблено? Економ не пустив цього плазом, але почав мститися на мені. Але яка це була пімста? В суботу ввечорі приходить до мене слуга з двора з повідомленням від економа, щоб я забрав негайно четверо телят. Я пішов до економа і прошу

його, що в суботу не можу забрати, бо не маю коня, а заберу їх у понеділок.

Моя просьба нічого не допомогла, економ був упертий і видно радів, що може мені дошкулити. Він сказав, що коли я не заберу телят зараз, то він продасть їх жидові. Я тріснув дверима і пішов.

В понеділок рано я купив коня, а ввечорі о годині шостій заїхав до двора по телята. Бачу, вже є жид і вже важить телята. Шкода й говорити, вже продані. Економа я не бачив.

Лють мене охопила. Чекай, побачимо, чия правда. Сідаю на візок і їду просто до Львова, до адвоката. Розповідаю все і питаю, що можна в цій справі зробити.

Адвокат зробив міну, ніби від нього залежала доля світу і підніс переконливо палець догори:

— Економ не мав права продавати телят, хіба аж тоді, як би він казав вам брати, а ви не брали, а телята випили за сто корон молока. Подруге, ви не мусіли брати телят, коли вам виходило на втрату. Справа вийде на вашу користь.

Скінчив і подивився на мене так, наче б справа вже виграна. Звичайно, він знає право і краще визнається, хто може виграти.

Адвокат не дав мені довго надумуватись та ще й питає:

— Скільки ви могли заробити на тих четверо телятах?

— 90 корон, — відповідаю.

— Буде подана скарга за втрату заробітку 100 корон, — вирішив адвокат і відразу взявся за писання цієї скарги.

Я розповів йому ще, що мені втопився кінь на панській сіножаті. Адвокат вигукнув:

— О, того не даруйте! — і питається, чи через ту сіножать була якась дорога.

Я вияснив, що там визначеної дороги не було, але люди з сусідніх сіл тудою переходили вліті і взимі, а взимі то й переїздили.

— Значить, дорога була зауживана, — зробив висновок адвокат, — і цю справу теж виграється, — заявив авторитетно і став мені розповідати:

— Я мав таку розправу, що хлоп поїхав красти пісок, заїхав під гору, пісок усунувся і засипав коней. Власник піску заплатив за коней і судові кошти.

Оце, видно, добрий адвокат, — подумав я, — він не дасть собі в кашу наплювати. І я дав зробити ще другу скаргу за коня. Заплатив я адвокату за виготовлення позовів 20 корон і поїхав додому. Побачимо, пане економе, як то буде на цісарським суді.

За кілька днів дістаю поклик до суду. Поїхав я до Львова, знайшов будинок суду, а там уже на коридорі чекають різні люди на свою чергу. Мій адвокат був уже там і сказав, що наша розправа буде в залі ч. 3.

Чекав я під тою залею до 10-ої години, аж мене покликали туди. Зразу бачу, що не будуть переливки за ці телята, бо економ узяв аж двох адвокатів. І дійсно, розправа не скінчилась того дня, а відложено її на пізніше.

Мій адвокат заспокоював мене:

— Не бійтеся, все буде добре.

За три дні дістав я виклик на нову розправу, цим разом за коня. Розправа знову не скінчилась, і мій адвокат знову зневажливо усміхнувся:

— Будьте спокійні, ми їм покажемо.

За кілька днів викликали мене на другу розправу за телята. Розправа й цим разом не скінчилась. Потрібні ще нові свідки й нові докази.

Думаю собі: чого це такі великі короводи, що справа так проволікається і розтягується? Мій адвокат був спокійний:

— Це все так, що тяжко починається, потім добре кінчається. Вас даургафт іст, іст immer гут. — І він розповів мені знову випадок із своєї практики, коли все виглядало безнадійно, а він виграв. Друга розправа за коня також не дала висліду.

— Видно, що суддя робить усе помалу. Але до трьох разів штука, — казав мій адвокат.

Треба було чекати до третьої розправи. Наперед була розправа за коня. Як же краснорічиво не розводився мій адвокат, які розумні і переконливі аргументи не наводив, все це було даремне: роз-

праву я програв. Єдина потіха для мене, що судові кошти мені даровано.

Гірша річ, що й третя розправа за телята теж випала на шкоду для мене. Мій адвокат товк кулаками у стіл, добував, що противна сторона не має рації, але спр/ви не виграв. Таким чином я не тільки дав себе завести під дурного хату, але ще й опинився на тому "сухенькому", з якого мій мудрий адвокат і не пробував навіть мене вивести.

Суддя показався більше виrozumілий. Коли економові адвокати стали рахувати кошти, суддя звернувся до них:

— З кого будете стягати кошти? Що з нього візьмете? Хіба ту смердячу, загноену куртку, що має на собі?

Вийшов я мовчки із залі розправ, а сльози так і тиснуться до очей. Жаль стискує серце, а в голові постійно докучає думка: де та правда, де та справедливість? І Бог все те бачить і терпить?

Потім верх узяла злість і досада. Я ще більше глибоко відчув ненависть до тих мазурських зайдів, що позаймали всі уряди в адміністрації та й крутять усім по своїй вподобі. Один лях вигнав мене з роботи, без ніякої причини, другий довів мене до тої розправи, яка крім моральної муки, коштувала мені багато грошей. Аджеж не тільки адвокат забрав 150 корон, але й пропала кавція 100 корон і, більш ніж місяць часу втратив без заробітку!

Як я міг бути такий легкодушний та повірити в адвокатські перехвалки? Невже я міг сподіватися, що польський суд буде карати польського економа, та ще за те, що через двірське торфовище люди протоптали неофіційну дорогу?

Приїхав я додому гнівний і обурений. Дружина тільки глянула на мене й нічого не питає. Думки перевалюються по моїй голові, а всі крутяться довкола одного: пімститися! Ходжу по хаті з кута в кут, бо годі всидіти спокійно. Їсти не хочеться, в горлі стиснуло, неначе якийсь клубок застряг.

Вже дуже пізно ліг я спати, але на сон ніяк не збирається. Думка про відплату свердлує мені мозок і не дає спокою. "Почекайте, — думаю, — ще вам моя кривда боком вилізе. Вже я сам знайду на вас справедливість"!

Хоч я не мав дозволу, але я носив револьвер і брав його з собою, коли кудись далі виїздив. Лежу і думаю: це буде мій суддя. Знаю, що мене за таке чекає. Що ж, хіба за це не повісять. Дадуть до Станиславова та й буду відсиджувати кару. Ще й якогось ремесла навчуся.

Еге ж, прийшла друга думка, а хто заопікується дітьми і дружиною, коли тебе не буде? Велика буде тобі користь із тої відплати, коли на тім потерпить твоя родина?

Думки перевалюються по голові та виклика-

ють сумніви і вагання. Десь над ранком сон нарешті перемиг мої нерви і я заснув.

Коли мене вранці дружина збудила пити каву, дійсність вернулася до мене знову. Моє попереднє рішення було вже закріплене. Все одно — раз мати родила, раз треба гинути! Годі довше душити в собі почуття кривди і пімсти.

Через три дні я не виходив нікуди. Що жінка запитає, відповідаю коротко, обриваючи цим усяку дальшу розмову. В голові одно: пімста. Проте зі здійсненням мого наміру я чогось не спішився, відкладаючи це до відповідної нагоди.

Раз дружина питає, чому я не їду купувати худобу. Пригадав я собі, що ще поки втопився кінь та вродилася дитина, я купив був бика в селі Козлові, дав навіть 10 корон завдатку. Міркую: як кому продав, то добре, а не продав, заплачу і заберу.

Раненько я нагодував коня, запряг і поїхав. Це був кінець березня. В природі вже була провесна. Їдучи серед вологих піль, я відчував деяке заспокоєння і відпруження нервів. Я собі подумав: може таки мій батько краще міркував, вибираючи для мене хліборобську працю. Рільник живе з природою і з Богом. Він не потребує вимотувати собі нерви якимись гандлярськими комбінаціями, чи мати клопоти з двірськими обманниками. Але зараз же я нагадав собі, що для цього спокою треба мати більше поля і більше госпо-

дарство, щоб не треба було ходити додатково на заробітки та журитися, звідки взяти грошей на заплачення податків чи на якусь одежину для себе і для родини.

Десь коло третьої години пополудні прибув я до Козлова. Заледве проїхав я селом біля кількох хат, як із одної хати вибігає молода людина і кличе мене до себе:

— Пане, ходіть до нас, маємо корову на продаж.

Злажу з воза і йду за нею, до обори. Оглянув я корову, а людина:

— Ходім до хати.

Я відкрив двері, глянув і мимохіть відступив назад. Бачу — в хаті стоїть незнайомий мені жандармський підстаршина, середніх літ, ростом, як я. Я став, дивлюся на нього, а він дивиться на мене, мовчимо обидва.

— Це мій брат, — сказав власник корови, наче втихомирюючи мене, щоб я спокійно добив із ним торгу.

— Тоді добрий день! — сказав я нарешті.

Жандарм усміхнувся й каже:

— Знаєте, ви поводитесь так, немов би зробили якийсь незаконний поступок. Що з вами?

Враз якось відчув я приплив довір'я до цього чоловіка, що наче читав із мого обличчя. Кажу до нього просто:

— Ще не зробив, але хочу зробити.

Жандарм моргнув бровами:

— Оце розумію! Ще не згрішив, а вже сповідається.

І ми всі розсміялися.

Ми сіли за стіл і я розповів йому всю правду та згадав теж про мій плян відплати.

Жандарм наморщив чоло:

— Ви надто гарячкова людина і любите перебільшувати. Ваші порахунки з економом чи двором, це надто дрібна справа, щоб робити аж таку пімсту й наражати себе на біду. Ніхто вам потім не поміг би. Січинському помогли наші люди рятуватися з в'язниці, але це була загальна, народня справа. Але ваша відплата, що її ви плянуєте, була б непростима дурниця. Просто, безумство було б іти на такий злочин, а за злочин, ви знаєте, як карають.

І жандарм став змальовувати всі погані наслідки від суду, тюрми і людського осуду.

— Засуджені на довгі роки, переважно гинуть у тюрмі і їх ховають, як собак. Ви, хоч би й вийшли з тюрми, то яке буде ваше даліше життя? Люди будуть вас цуратися, називатимуть кримінальником, ваша дружина не гляне на вас, найде собі любаса, а може з сорому і гризоти завчасу піде в сиру землю.

Говорив, як би з книжки читав. Я дивувався, що цей жандарм так по-людськи і з таким розумінням поставився до мене. Я аж язика забув у

роті. А він увесь час добродушно посміхався і говорив далі:

— Послухайте моєї ради. Мій брат їде до Канади, їдьте й ви з ним. Побудете в Канаді рік-два, вернетесь і все забудеться.

— Дійсно, розумна рада, — подумав я. — Як то добре що я зустрів цього жандарма. Чому б не спробувати щастя в Канаді?

Питаю жандармового брата, чи має яких знайомих у Канаді.

— На невідоме я б не їхав, — відповів. — Три роки тому поїхав туди наш сусід, до міста Мікадо, в провінції Саскачеван.

Я рішився відразу.

— Добре, — кажу, — і я поїду разом.

Ми умовились, що зустрінемося 31 березня у Львові на головному дворці, де він буде на мене чекати.

Я переночував таки в тій же хаті, раненько виїхав із Козлова, а на вечір був уже дома.

19. Вибираюсь до Канади.

Я твердо вирішив виїхати. Про саму Канаду я нічого ближче не знав, пам'ятав тільки те, що колись у читальні "Просвіти" студент із Зашкова Творило, розповідав, що у канадійським місті Вінніпегу живе п'ять тисяч українців. Значить, своїх

там досить, а раз вони звідти не вертаються, значить, там добре. Вправді я не чув, щоб із Дублян чи із сусідніх сіл хтось виїхав до Канади, але що мені до того: я вирішив, що поїду туди на рік, а може на два роки, зароблю там дещо грошей і вернуся додому.

Пригадалися мені заробітчани — халупники, що навесні виїздили з нашого села на роботи до Німеччини. Восени, коли повертались додому, привозили з собою сало, крупу, самі були вдягнені в гарне міське убрання і, що найважливіше, мали в кишені дещо зароблених грошей. Треба було поговорити з таким мандрівником із Німеччини! У нього — легковажний рух рукою, як згадати про якісь труднощі, в погляді почуття вищости, в розмові що кілька слів впліталися німецькі слова, як "ганц вуршт", "аллес цугавз" чи "фертіг". Всі дивилися з респектом на таку "світову" людину, бо й якже би інакше?

Значить і мені тепер судилося мандрувати в чужий світ. Але як мені тепер говорити з дружиною? Колись ні защо в світі не лишив би її саму, тепер я збирався на якийсь час виїхати від неї. Але, як їй це сказати? Колись було б мені просто боляче затаїти щось від неї, а тепер таки прийдеться говорити неправду. Гай-гай, як то життя змінює людину!

Кажу дружині:

— Юзю, я поїду до Канади.

Жінка подивилася на мене великими очима й питає:

— А де та Канада?

— Слава Богу! — думаю, — не знає.

— Недалеко, — кажу, — яких шість годин їхати залізницею. — Закурюю цигарку, бо не маю відваги глянути дружині в очі.

— А чого? — питає далі тихо.

— Там парцелюють землю, — кажу ніби спокійно і затягаюся димом.

Жінка відповідає спокійно:

— Ну, то їдь, подивися, може купиш. Коли побачиш щось добре, то купи яких 10 моргів.

Бідна Юзя, повірила в мою вигадку і навіть не сумнівалася, щоб я міг збрехати. Було мені прикро і соромно перед самим собою, але я потішав себе думкою, що чейже поїду на заробіток для родини, і як вернуся, то зможу вже жити спокійно з моєю родиною і для родини. Коли ж я вернуся, тоді Юзя довідається всю правду і буде знати, чому я так поступив.

На другий день було якраз 31-го березня. Ранесенько збираюся в дорогу. Витягую деякі папери, взяв дещо грошей, що в мене збереглися, і став прощатися. Ніби незадовго я мав вернутися, але прощання було тяжке. Розцілувався я з дружиною і дітьми та й швидко рушив в дорогу. Сонце ще не зійшло і я скоротив дорогу через поля в

напрямі до села Збоїська, далі йшов я битим шляхом до Львова.

Йду самотній серед піль, а на серці важко і сумно. Десь недалеко жайворонки виводить свою пісню до Всевишнього. Співай, співай люба пташко, не вчую тебе аж за рік, а може й за два, проси в Бога щасливу дорогу для мене!

Оцею дорогою ходив я не один раз, та ніколи вона не видавалася мені така важка. За годину прибув я до Львова. Передусім я пішов до доктора Озаркевича, щоб оглянув очі. Лікар стердив, що очі здорові, я за свідоцтво заплатив 20 корон. Потім я пішов на вулицю Городецьку, де були еміграційні бюро, щоб купити собі шифкарту. Шифкарти я не дістав, лише за 20 корон мені видали квиток, з цим квитком казали мені зголоситися в агента в Освенцімі.

Лишилося ще почекати на земляка з Козлова. Я пішов на головний залізничний двірець і сів у почекальні 3-ої класи. Сиділи тут усякі люди, одні приходили, інші відходили, коли був їм час до поїзду. В залі стояв дим, бо багато людей курило, а повітря в залі, крім того, було задушливе. Мабуть, тут ніколи не вітрили. Люди споживали тут хто що мав з собою, а дехто вибігав до сусіднього ресторану на "гальбу" пива.

За якийсь час прийшов земляк із Козлова. Він мав з собою пів чвертки жита і якесь насіння.

— Це просили мене земляки взяти з собою,

щоб було чим засіяти поле, як його викорчують із дерев і пнів. Землю дають задармо, — казав він, — але лісисту і кожний, хто її бере, мусить сам вирубувати ліс для себе.

Козлівський земляк не виявляв при тім охоти брати ліс для корчування та осідати на новій землі.

— Мені, коби заробити трохи грошей і вернутися назад до своїх у рідне село.

Я погодився з ним, що яка б чужина не була принадна, рідна батьківщина таки наймиліша. Якщо її покидати, то хіба тільки на короткий час, щоб заробити дещо грошей і поліпшити своє життя на рідній землі.

Купили ми квитки до Освенціма і ввечері о годині 8-ій, посідали у вагони і відїхали на захід в напрямі Кракова. Їхали ми в невідому дорогу, кожний занурений у свої гадки.

В Освенцімі зголосилися ми в еміграційній агенції й повіддавали наші квитки. Тут нам призначили різні тури: його відослали до Антверпен, а мене до Бремену. Було мені прикро розставатися з моїм дотеперішнім товаришем подорожі, з яким я хотів їхати туди, куди й він. Але він їхав до знайомих, а в мене там не було нікого. Всіх таких, як я, скерували на Бремен*).

---

*) Від того часу я не бачив свого земляка, ані не чув про нього. Тільки аж у 1953 р. вичитав

Тепер я їхав німецьким потягом, що був куди чистіший від австрійського і мчався з більшою швидкістю. Зо мною їхали самі чужі люди та один поляк, що теж збирався шукати щастя за океаном. Крізь вікна вагону ми любувалися гарними краєвидами і подивлялися німецьке господарство.

У Бремені я зустрів більше людей з Галичини, що приїхали сюди, щоб потрапити на корабель до Канади. Багато з них скеровувались до Вінніпегу. І я також рішився їхати туди, знаючи, що там багато українців, і надіючись, що легше буде серед своїх знайти пристановище і працю.

В Бремені пішов я купувати "шифкарту" до Вінніпегу. Приходжу до агента і кажу, що хочу квиток до Вінніпегу. Треба було виповнити анкету. Агент став випитувати мене про ім'я, прізвище, вік, місце народження і замешкання, стан родинний, те саме про дружину і дітей. Коли він уже все списав, каже до мене:

— Як ви можете покидати таку молоденьку жінку і діточок, та їхати в такі далекі сторони?

Я вже був освоївся з думкою про виїзд, а тут знову те саме. Питання агента заскочило мене тро-

---

у вінніпезькому "Українському Голосі" посмертну згадку про нього, що він прибув 1911 р. до Канади, осів у Мікадо, Саск., помер у 73 р. життя. Вічна тобі пам'ять, забутий товаришу моєї мандрівки!

хи. Яке діло агентові питати про це? Я подивився на нього, але не відповів нічого. Він мав рацію, цей агент, людина повинна цінити більше любов і почуття своєї найближчої родини, ніж якісь заробітки чи порахунки з польськими посіпаками.

Але тут не було місця на такі міркування, ані не було нате часу. Я відчув тільки, що мене щось стиснуло в горлі, ніби я задавився чимсь твердим і сухим.

Агент видав мені "шифкарту" на корабель "Вайт Стар Лайн", що мав відійти з Бремену 8-го квітня до Ст. Джан, Нью Брунсвік, Канада.

Оце стояла тепер передо мною дорога світ-за-очі, далека й невідома. Були хвилини, що я гадав-ся, чи не вернутися ще тепер додому. Але остаточно я махнув рукою і в означений час всів на корабель.

Описувати цю морську подорож я не буду. Змалювало її багато письменників, описало її багато подорожних та авторів спогадів. Майже у всіх ті самі переживання, пов'язані з морською недугою і з почуттям безсилля та самотності серед хвиль безмежного океану. Колись я читав козацькі думи про бурю на Чорному морі і про Олексія Поповича, і тільки тепер на кораблі я зрозумів, що значить пережити бурю і як її мусіли сприймати козаки на своїх байдаках.

Моя подорож морем теж була тяжка і страшна. Перших два-три дні було гарно й погідно, ко

ли ж корабель вплив на повне море, зірвалася велика буря. Кораблем кидало, як помелом, заливало водою, перевертало столи і колихало на всі боки. Морякам нічого, це їх стихія, але люди, що їхали перший раз, просто переживали муки.

Жаль було дивитись, що діялось з людьми: переважна більшість хворіла і, як казав потім жартома один пасажир, здавалося, людина вернула все, що ще з маминої груди виссала. Люди кричали, зойкали, плакали, деякі молилися, а були й такі, що зо страху мліли, боячись що корабель потоне.

Я сам належав до тих, що їх морська недуга не чіплялася, хоч від колихання корабля та від перевалювання морських хвиль деколи крутилось в голові. Було прикро дивитися на інших, що хворіли й терпіли від бурі, але й самому було страшно дивитись на розбурхане море. Я тоді подумав, що краще навіть у криміналі зігнати, але тіло спочило б на рідній землі, ніж дати себе на поживу риbam.

По чотирьох днях море успокоїлося і дальша подорож пройшла вже при гарній погоді. Люди помалу звикали до колихання корабля і позбувалися страху від морського простору. Врешті 22-го квітня корабель прибув до Ст. Джан.

Аж приємніше відчувалася тверда земля під ногами і всі раділи, що морська подорож уже скінчилася. При виході з корабля кожного з нас пита-

ли куди їде та скільки грошей має, і формальності вступу на канадську землю на тім кінчалися.

Хоча це був кінець квітня, але земля була покрита снігом. Від моря віяв холодний вітер і довкола стояла тиша. Нараз я почув: дзвонить дзвін. Я скинув шапку і перехрестився. І тут є храм Божий, подумав я, мабуть почнеться молебень у подяку за те, що щасливо перепливли океан.

Спускаюся сходами в долину і бачу: стоїть поїзд, на переді льокомотива, а на ній великий, зверху чорний і з середини червоний дзвін. Ось що викликало в мене побожний настрій! Бачу, ідуть люди, сідають у вагони, іду туди й я. Біля вагона при дверях стоїть кондуктор і повторяє:

— Вінніпер! Вінніпер!

Увійшов я до вагону, глянув і хочу вертатися: здається, що попав у вагон першої класи. Але бачу, що мої товариші подорожі з корабля розсілися вигідно і мене просять до себе. Я не сподівався бачити такий комфорт канадських поїздів. Німецькі залізничні вагони чисті й вигідні, але прості й невибагливі. А тут у Канаді по обидвох боках вікон місця на дві особи з м'яким сидженням із зеленої матерії, а посередині вільний перехід.

Я нагадав собі поїзд зі Львова до Рави Руської, яким найбільше їхало жидів. Там тоді було так тісно, що люди сідали одні одним на коліна. На дерев'яній лавці тиснулося більше осіб, ніж бу-

ло призначено. Я сам собі не вірив, що їду нормальним вагоном для всіх.

За годину поїзд рушив у дорогу. Починалася нова сухопутня подорож. Рух поїзду і м'яке сидження вколисували до безтурботної дрімоти. Через вікна мигали телефонічні стовпи й довгі смуги лісів. Здаватись могло, що я їду не на заробітки, а відбуваю якусь відпочинкову подорож.

Час від часу до вагону входив продавець з кошем, повним помаранч, яблук і всяких ласощів, та говорив щось, чого ми не розуміли, — очевидно заохочував купувати його крам. Ми тільки дивилися, а купувати навіть не пробували, бо припускали, що це дуже дороге.

Їзда тягнулася досить довго. По дорозі міняли льокомотиви, ми всі висідали, щоб дещо з'їсти.

Аж за три дні ми прибули до Вінніпегу.

У Вінніпегу не всі повисідали з поїзду. Одні поїхали далі до Саскачевану, інші до Алберти, а деякі до Британської Колумбії. Я не мав ніякої адреси, ані не мав жодної рекомендації на роботу. Треба самому собі щось знайти.

КАНАДСЬКИМИ

ШЛЯХАМИ

20. Перші кроки у Вінніпегу.

Що робити людині, яка попала в чуже, незнане їй місто, не знавши ні мови, ні тамошніх життєвих обставин? Я собі подумав: буде, що буде. Сьогодні я назвав би це легкодушністю молоді людини, що дивиться на життя як на низку нових пригод. Але мені пригоди не були в голові. Я шукав заробітку і вирішив триматись моїх товаришів подорожі, які теж шукали праці.

Вийшов я на вулицю, йду туди, куди йдуть інші, такі, як я. Опинивсь я на Майн стріт і розглядаюся разом із іншими. Бачу: біля кам'яниці стоїть на хіднику гурток людей, які щось розглядають і жваво гуторять. Дивлюся — на таблицях написано крейдою:

“2 далерс пер дей енд овертайм“.

Не встиг я ще того зрозуміти, ані кого спитатися, що це значить, коли приступає до мене молодий чоловік невеликого росту, з гладким усміхненим обличчям, без вусів. Звертається просто до мене:

— О, бачу земляк, а з якого повіту?

Я зрадів, почувши рідну мову і зустрівши земляка.

— З львівського, — кажу.

— О, я знаю, мій тато був у Львові.

З черги я питаю:

— А ви з якого?

— Я з борщівського, — відповідає земляк з привітною усмішкою і переходить знову до іншого питання:

— Ви може голодні?

— Не дуже.

— Ходіть зо мною, я вам покажу Манор готель, там дістанете добре пиво, як вип'єте три склянки, то четверту дають задармо. Склянка десять центів.

Що ж, думаю, може дійсно краще піти на пиво: і балакати буде свобідніше, та й із земляком треба краще познайомитись. Ану ж цей земляк допоможе мені знайти тут працю.

Пішли ми до бару, чи як казав цей земляк, сальону. Дивно мені, що вікна тут маленькі, високо вгорі і притемнені, біля ляди, чи як він казав, бари дивовижні високі стільці.

Замовляю дві склянки пива, а мій компаньйон каже:

— Насамперед кладіть гроші на ляду, інакше не дадуть.

Я поклав доляра, отримав решту і пиво. Склянка з пивом подібна до келиха, велика, в ній міститься може кварта пива. Я п'ю помалу, а мій партнер уже допиває і каже, посміхаючись:

— Що ви так потягаєте по-шляхетському? Тут усе робиться скоро.

Від цього балакучого компаньйона я довідався, що він тут уже п'ятий рік і вже вміє говорити

по-англійському. Питаю, яка його професія. Він каже, що професії не має.

— А що робите? — питаю.

— Я повчаю імігрантів, щоб вони були обережні і не давали себе ошукувати бомам, які можуть їх обкрадати, а бомів у Вінніпегу є досить.

Тут я дізнався, хто такі ці боми. Мій співрозмовець устиг поінформувати мене, що йому за ту роботу платить Ситі Гол, тобто міська управа.

Ледве я випив одне пиво, мій компаньйон вже питає мене знову:

— Хочете ще?

— О, ні, я ледве одне випив, — рішуче відмовився я.

Услужливий земляк турбувався далі, чи мені чого не треба:

— А може ви голодні? Ходіть, я вас заведу до одного буковинця, він має бордінг гавз, тобто харчівню. В нього найкраще можна попоїсти.

Певно, що краще у своїх з'їсти.

Приходимо. Дивлюся: посередині кімнати на чотири метри довгий стіл на схрищених ногах, на столі в двох місцях дві тарілки з накрайним хлібом і сіль у сільничці. В куті кімнати менший стіл, далі є кухонна плита, біля неї вештається повногруда жінка. З плити бухає пара на всю кімнату і розноситься запах борщу.

— От, добра крайова кухня, — сказав мій компаньйон, — нема то, як наші крайові страви!

Ми сіли за стіл, двоє людей, що скінчили їсти, кажуть:

— Дякуємо вам, пані господине, ваш борщ смакував нам краще, ніж дома.

— Добра заохота, — думаю, — не є так зле, всюди свої люди.

Мій компаньйон зігнав рій мух, що сиділи на хлібі, і взяв скибку хліба та став її гризти. Я питаю господиню, що має на обід.

— Маємо борщ і вареники. П'ять вареників за п'ять центів, одинадцять за десять центів. Чай і хліб задармо.

Кажу дати борщу. За малу хвилину господиня поставила перед нами по мисці борщу з ложкою в середині. Мішаю ложкою: буряків досить, є й товсті ока, є чорна шкварка з присмаженої цибулі. Е, ні, бачу, це муха. Я викинув, ба є й друга. відсовую миску, не можу їсти. Кажу:

— Дайте вареників за десять центів.

Господиня приносить вареники й чай. Дивлюся: вареники з біленької муки, плескаті як плотиця, добре помащені. Вилочок нема, беру пальцями один, на другому дві роздушені мухи. О, Боже, думаю, чи хто таке бачив давати людям, але боюся це сказати. Горнятко з чаєм бляшане, на чаю не то позлітка, не то олива. Ну, і своя кухня!..

Мій камрат, що я йому таке саме замовив, з'їв борщ, з'їв вареники і питає мене, чому я не їм. Я кажу, що не можу їсти, бо замасні.

— Дайте сюди, шкода, щоб змарнувався дар Божий.

Я йому підсунув свою тарілку і він витирив усі вареники, ще й тарілку витер хлібом.

Ого, думаю, добру платню дають цьому службовцеві. Видно, який то урядник, що від бомів остерігає.

За все я заплатив 50 центів. Господиня хотіла щось видавати, але я не брав. Врешті ми вийшли з цього ресторану. Господиня каже:

— Дякую, приходіть іще.

А я собі подумав: Еге ж, побачиш мене тут, як рак свисне.

На вулиці питає мене мій компаньйон, чи багато я грошей маю. Я зупинився і подивився на нього грізним оком. Я не казав нічого. Але землячок відразу змився, як вода. Так ми розійшлися.

Перший досвід із земляками не був приємний, але я вже мав научку на будучину й був обережний. Я пройшовся по тій самій головній вулиці, приглянувся різним крамницям, попрочитував незрозумілі мені вивіски й написи та обміркував, що мені далі робити. Головне треба було знайти якесь приміщення для себе.

Увечорі я знайшов інший бордінг гавз. Це був готель і ресторан. Вхіджу до того ресторану, в кімнаті кілька столів, застелених обрусами, чисто і привітно. Малий хлопець ходить із мухобойкою і полює на мухи, але їх тут майже нема.

Сідаю за стіл, на середині стола картка, мабуть спис страв. За хвилину підходить до мого стола вдягнена на біло дівчина з чорненькими бровами і щось говорить. Не розумію ні слова і кажу по-німецькому: ессен. Дівчина засміялася і побігла.

В залі було декілька гостей, щось говорять поміж собою, чую, як повторяють слово "грінор". Я тоді не знав, що воно значить, аж пізніше довідався, що це насмішлива назва для новоприбулих імігрантів.

За хвилину приходить із другої кімнати людина середніх літ у чистому одязі з фартухом і білою паперовою шапкою на голові. Питає мене:

— Шпрехен зі дойч?

— Яволь, — кажу радісно. От, як добре я попав, — це був німець.

Питає що я хочу їсти. Я кажу: фляйш, брот, а зрештою не знаю, як що зветься і показую на стіл, щоб дав таке, як ті люди їдять.

За хвилину чорненька дівчина приносить на широкій підставці, на тарілці два тоненькі куски чорної шинки, кілька скибок осмаленого хліба, цеголку масла, маленьке горнятко чаю, один гуглик і якусь червону галярету, що трясеться, як холодець і має смак помаранчі.

Я спожив це все, але того було для мене замало. Приходить знову господар у паперовій шапці. Питаю:

— Віфіль костет?

Коштувало це небагато, 35 центів, і я собі подумав, що борщ із мухами в буковинській неохайниці є безконкурентний. Коли я платив, питаю господаря, чи не міг би я тут ночувати.

— Чому ні, — каже, — прошу, коштує 1 долар за ніч. Нічліг із харчем і купілем 1.50 за день, 10 доларів за тиждень, 40 доларів за місяць. Ми погодилися на тижневу заплату.

Я заплатив зараз 10 доларів і він запровадив мене на поверх, де був готель. Сходи й коридор вистелені хідником, всюди чисто й затишно. Господар показав мені мою кімнату, лазничку з виходком, і дав мені ключ.

Ось так починається моє нове життя. Розглядаю цю "мою" кімнату: чисте ліжко з гарною капою, біля ліжка столик із дзеркалом, на вікні занавіски. Я пішов до лазнички, викупався і завчасу ліг спати. Лежу і сам собі міркую: ти, Пилипе, вилежешся тут на м'яких матрацах, а що там жінка й діти думають, куди ти подівся. Що буде далі? Чи знайдеться яка праця? Але я собі нагадав мого земляка з Козлова, до якого писали знайомі з Канади, що роботи тут подостатком. З моїм здоров'ям і моєю силою я був певний, що я працю дістану всюди.

Лежу на ліжку, думки скачуть на всі боки. Яка та Канада? Цікаво, як тут у Канаді люди взагалі живуть? Готель для гостей, а як живуть звичайні люди, головно, ті, хто приїхали сюди на працю?...

Не можна заснути, гадки тиснуться далі. Де ця Канада бере хліб і м'ясо? Я їхав три дні поїздом й не бачив ніде поля, ні корови, лише каміння і скелі, а на тому камінні спалене коріння з дерев. залізничий шлях увесь на камені. Бачив я часто перекіп, біля нього два, три і більше дерев'яних хрестів. Треба буде спитати в людей, що це значить. І далі знову камінь і скелі. Що чотири, а то й п'ять годин їзди показувались малі міста, але ці міста мали інакший вигляд, як в Європі. Мурованих будинків я не бачив, взагалі будинки тут інакше збудовані, з якихось тоненьких дощочок, обліпленої хати я тут не бачив. Здається, тут у Вінніпегу я бачив муровані доми.

Потім знову вернулася думка до моєї дружини. Що вона бідна думає, куди я дівся. Чи хто сказав їй, де дійсно є Канада, чи може припускає, що зо мною щось злого притрапилося. Думки пекли та викликали докори сумління і я потішав себе, що рік промине скоро, я зароблю за той час багато грошей і привезу дружині додому на краще життя.

Рано встав я десь аж о 9-ій годині, вмився і зійшов вниз до ресторану. Сів я біля стола і чекаю. Чорнява дівчина веліла мені йти до другої малої кімнати, видно, це було місце для тих, що мешкають у готелі. За хвилину принесла мені вівсяну кашу з молоком, двоє яєць зі смаженим салом, хліб, масло й каву. Їжа смачна, чисто подана,

але для мене все це замало. Що за біда, думаю, коли я врешті буду ситий?

Цей тиждень уже все одно мушу перебайдикувати, і так харч та нічліг маю заплачений, а покищо треба розглянутися по місті і пізнати людей, може хто порадить, куди піти на працю. Було б добре знати, чи є тут наша церква, думаю, що повинна бути, коли тут так багато українців. Нині п'ятниця, прийде Провідна неділя, треба піти...

Вийшов я на вулицю, питаю одного зустрічного, що схожий був на українця, чи є тут українська церква. Він мав напханого чимось пів рота й каже: "Гайдоно". А щоб ти скис зо своїм "гайдоно"! Питаю другого, цей каже мені йти Майн стрітою догори і за мостом за третім блаком скрутити наліво, там побачу церкву.

Отже церква є і дорогу вже менш-більш знаю, але в тім убранні йти мені соромно. Зношене воно і перепочене, в дорозі, головно на кораблі, ще більше знищилось і забруднилось. Мав я добре убрання на неділі, але його з собою не брав, бо побоювався, щоб дружина чого не підозривала. Нема ради, треба собі придбати новий одяг.

Пішов я до крамниці з одягами, кажу собі показати убрання.

Крамар запропонував різні гарнітури. Ціни також були різні: від 10 до 30 долярів. Я вибрав одяг за 20 долярів. Приміряю на себе сурдут і ка-

мізельку — добрі, штани — завузькі. Кажу дати інакші штани, а продавець розводить руками:

— Такі spodні всі канадійці носять, я таких тисячі продав. Інакших я не маю.

Що ж було робити, треба взяти, хоч досадно на думку, що в тих вузьких штанах буду виглядати, як паяц.

Купив я ще сорочку та черевики, в неділю піду до церкви, треба виглядати пристойно. Йти мушу, бо був у церкві ще на Йордан.

В неділю, може по десятій годині, приходжу до церкви. З-зовні церква виглядає дуже гарно, не дуже висока, з трьома банями, але дерев'яна, з дощинок. Входжу до середини, відправа ще не почалась. Розглядаюся довкола, багато образів святих, але є поміж ними такі, що я їх у церквах у Галичині не бачив: св. Отець Миколай без бороди, там малюнок пекла, а в ньому молода грішниця з розпущеним волоссям, і дивує мене, горить пекельний вогонь, а чому те волосся на тій жінці не горить? Кепський це маляр, думаю, що, замість помогти людям скупчитися на молитві, наводить на такі думки.

Ось і починається відправа. Священик відкрив царські двері і став співати "Христос воскрес". Дяк і люди підхоплюють спів, а мені голова звисла в долину, по обличчі покотилися сльози. Я був у своїй церкві, між своїми людьми і мо-

лився за свою родину, яку я так нерозважно залишив на Божу ласку.

Богослуження в церкві відбувалося цілком так само, як у нас, мішаний хор співав ті самі напиви, що і в нашому селі. Коли вже дійшло до "Свят, свят, свят", я швидко впав навколішки, а мої штани несподівано затріщали у швах ще перед третім "свят". Злякався я, як зайду до готелю: треба буде йти дуже обережно, щоб люди не бачили і не в тій порі, коли всі виходять із церкви. Не чекаючи кінця Служби Божої, вийшов я непомітно з церкви. Якось щасливо перейшов я усю дорогу, прибігаю до кімнати, скидаю штани, а вони розпорені на 8 цалів. Так і довелося в неділю бути в старім убранню. Навіть не було змоги бачитися з людьми біля церкви та поговорити з ними.

21. Екстра Генг у Сіпіяра.

У понеділок я вирішив шукати роботи. Я вже знав, куди звернутися. Перед полуднем приходжу до тих агентів, що дають роботу. Стояв там знову гурт людей перед таблицею, де колись був цей "пер дай" і "обертай". Але цього напису тепер не було. Було натомість щось інше: "2 доляри 50 центів тімстер".

Питаю про роботу.

— Висилаємо на екстра генг, 20 центів на годину і "обертай".

Питаю, яка це робота. Поїдеш, побачиш.

Тоді я питаю про цю роботу, що подана на таблиці.

— Це робота не для грінорів, для неї треба мати канадійське громадянство. Краще їхати на екстра генг, висилаємо в середу рано до Сіпіяра.

Записався я, дав 1 доляра, але сам не знаю, що таке той "Сіпіяр" і той "екстра генг". Між людьми, що стояли під тією агенцією, були переважно наші люди. Дехто вже знав, що це таке Сіпіяр, і від них я довідався, що це велика залізнична компанія в Канаді та що в Канаді залізниці не державні, а в руках приватних компаній. Я йшов отже на будови залізничного шляху.

За того півтора дня, поки я виїхав, мав я різних дорадників. Один оповідає, що на екстра генг я нічого не зароблю, другий каже, що там тяжко витримати: кусають комарі й усяка інша мушня, ще інший радить взагалі зачекати, аж буде краща робота. Цей останній пристав до мене з запитами: де я на борті, коли приїхав, а коли почув, що я живу в готелі, кличе мене до сальону заграти в більярд. Увечорі запровадив мене до кіна і взагалі не відставав від мене. Я просив Бога, щоб якнайлегше спекатися дорадників, бо в гаманці вже мало що лишилося.

В середу я виїхав з іншими на працю. На са-

ме полудне приїжджаємо на місце. Є нас 12 людей. Незабаром кличуть нас на обід до вагону. На столі всього повно: м'ясо сир, масло, якісь паляниці з родзинками, інші з якимось кремом, молоко, кава і якісь коржики. Я собі поміркував: хіба цісар Франц Йосиф у Відні має такий обід.

Пополудні перший день ми до роботи не йшли. Розглядаю наше місце праці: на рейках на бічній лінії, так на десять кроків від головної лінії, є постій нашої групи: 6 вагонів для робітників, 2 вагони були призначені на харчівню, один на кухню, один на канцелярію і крамницю. Все забезпечене так, щоб не треба було звідкись довозити.

Вечорі поприходили люди з роботи, ті, що прибули сюди раніш, ніж ми. Розпитуємо одні одних, як, де, що. Я розговорився довше із старшим чоловіком, родом із Снятина. Він сказав, що живе в Канаді вже четвертий рік. Він звернув мені увагу, що коли я хочу тут робити, мушу мати свій коц, черевики, робочі штани і рукавиці. Він бачив, що цих речей мені треба, а що я не знав, як про це питати, він пішов зо мною і я дістав усе. Писар видав мені значок з числом 193.

Снятинський земляк казав, що треба звикнути, тоді й робота буде легша. На другий день о 6-ій рано кличе дзвін на снідання. Бачу, годують нас добре. Нам дали знову гарну порцію їжі: повна бляшана пательня смажених яєць, тоненькі палянички, рідкий мід, вівсяна каша, молоко, хліб,

масло й кава. Дають добре їсти, думаю, значить і вимагатимуть доброї роботи.

О сьомій чуємо крик: "голябор". Снятинський земляк поясняє: це до роботи. Стаємо всі на визначені місця. Робота така: машинами підносять рейки з порогами, партія робітників накидає пісок і дрібні камінці, за ними йдуть другі, набивають і трамбують все те попід пороги. Цілий день нема секунди відпочинку, крім обіду.

При цій роботі працювало коло сотки людей. Що якийсь час люди виходили з роботи за своєю потребою, трое в ліс, двоє з лісу, і так цілий день. Було то досить часто, але ніхто нікому нічого не казав. Спершу я дивувався, але на третій день і мене не минуло. Здається, що вже звільнишся зо свого тягару, а приспособишся, нема ніякого висліду. Посидіти довго не дає мушка, коле в тіло неначе шпильками. Еге ж, добре казав снятинський земляк — привикати, але як до того звикнеш?

За тиждень я пізнав іще більшу приемність. Вночі лазило щось по обличчі, кусало, не давало спати. Чую, вночі люди перевертаються, чухаються і деруть собі тіло. З жахом я ствердив, що це були воші, які лазили по тілі, як вівці на полонині. От, привикай, бідний робітнику, до вошових галапасів! Випрати білизну не було де, води на місці не було, копати криницю компанія не збиралася, а робітники мали досить роботи цілий день, щоб самим ще братися за криницю. Воду до ва-

рення набирали кухарі з казана від льокомотиви, як приїздив поїзд, а з іншим треба було радити собі інакше.

Робітники збувалися вошей у такий спосіб: копали в землі рівець аж до вогкості, клали туди сорочку і прикривали її землею, виставивши шматок сорочки незакритої. За пів години воші вилазили громадно наверх, неначе люди з театру. Таке полювання на воші доводилося часто робити. Деякі робітники чекали на полин, що писали по нього додому. Але цілком збутися вошей було трудно. Множилося це надзвичайно скоро. Чистоту через брак води не можна було вдержати. Отож, терпи, козаче, поки долину діждешся.

Одної неділі питаю земляка з Снятина, що роблять тут люди взимі.

— Взимі? — повторив питання старий. — Взимі є робота біля снігу. Як упаде великий сніг, позавіває залізні дороги, то треба багато людей, щоб відчистити шлях, а також на вулицях у Вінніпегу треба відкидати сніг. А ще інші йдуть робити в ліс. В провінції Онтарію великі ліси, там ідуть люди їх викорчовувати.

Старий розбалакався, радий, що є з ким поговорити. Він згадав і проте, що його загнало до Канади.

— Мій батько мав шість моргів поля. Нас було троє братів і сестра. Цим полем батько поділив нас усіх. Було нам тяжко, не було з чого жити. Я

свою частину продав братові, а за ті гроші приїхав до Канади. Приїхав я з дружиною і двома дітьми. Самому інакше, а з дітьми інакше. У Вінніпеґу тяжко було дістати помешкання і я зробив те, що зробило багато інших: взяв гомстед 160 акрів за 10 долярів.

— Ого, 160 акрів! — вигукнув один із наших, що прислухався оповіданню.

— Так, так, — посміхнувся снятинець, — 160 акрів лісової пущі, куди людська нога не ступала. Щойно з того треба зробити ферму. На цьому гомстеті я живу з дружиною вже четвертий рік. Маю вже п'ять акрів поля, маю малу хату з льогів (колод), є вже в нас корова і два бички, що їх зможу запрягати до плуга. Тепер уже не страшно, найгірше я перебув.

Особливо перший рік дався мені в знаки: не було води — копав криницю; не було хати — будував якубудь землянку; от викопав в коліно яму, широку на чотири метри і на вісім довгу, зробив спадистий дах із патикив, що їх треба класти дуже густо, обікрив травою, осипав землею і на зиму була досить тепла хата: навіть дитина там уродилася і якомсь ховається. Правда, вже третій рік має, а ще не хрищена.

Земляк замовк, мабуть спогади про колишні переживання ще й тепер були гіркі. Я спитався:

— Скажіть мені, де вам краще було жити, в Канаді, чи в Галичині?

В Канаді краще. За 2.50 я маю мішок муки, сіль і нафта дешеві, дичини досить, палити є чим. Біда тільки, що далеко до містечка: я маю 23 милі, як прийдеться купити мішок муки, то мушу сам двигати на плечах додому. Може Бог дасть, що буде краще, аби тільки діти попідросали.

Розповів я йому свою історію, чому я опинився в Канаді. Він сказав:

— Вам таки тут краще, ви "сінгель", тепер перебідуете самі, а потім вернетесь до дружини, або спровадите її сюди.

Оповідання земляка із Снятина зробило на мене сильне враження; я не уявляв собі, які труднощі мусять перемогти деякі новоприбулі імігранти, щоб забезпечити тут життя собі і своїй родині. Пізніше я переконався, що це доля майже кожного нашого селянина, який приїхав сюди за океан шукати кращого життя.

Кожному, хто прибув до Канади й хотів працювати на фермі, давали так званий гомстед, тобто садибу 160 акрів за 10 доларів. Виглядало це багато і було багато, але кожному аж лячно робилося, коли бачив цю пущу! До трьох років він мусів вичистити до 5 акрів землі, збудувати сяку-таку хатчину, викопати криницю й набути 3-4 штуки худоби. Це вже був зав'язок будучої ферми. Коли все те було, він діставав сертифікат на власність. Якщо такий новоспечений фармер хотів докупити ще більше землі, мусів платити три доля-

ри за кожний акер. Дехто справлявся скоріше з своїми акрами, дехто поволіше, залежно від кількості рук до праці. Так осідав наш український селянин у канадійських лісах та преріях і переміняв цю первісну пушу на культурну, врожайну землю.

Для теперішніх поколінь, головно новоприбулих імігрантів, що застають тут такий високий життєвий рівень, важко уявити собі цю первісну Канаду і Америку, і тих наших піонерів, що копали землянки без вікон, де вдень світив нафтою, двері були з мішка або з старої жінчиної димки.

Американські фільми залюбки показують боротьбу з індіанами та інші ковбойські подвиги, але завойовування первісної пуці нашими осадниками є не меншим подвигом і героїзмом. Чоловік покидав свою землянку, шукав праці на екстрагенгах, щоб щось заробити на зиму, дружина і діти, обдерті і босі, видирали коріння з землі, перевертали землю, щоб посадити на зиму кілька кущів картоплі, що їй так тяжко було дістати.

Наші фермери писали листи додому:

"Куме, я тут маю стільки ліса, що можу дати опал на зиму для цілого села. Приїзди до нас, та не забудь привезти з собою насіння на городину, не забудь про бурячки, візьми чвертку жита".

Еге ж, кум також спокушався на великі багатства, що їх можна дістати в Канаді, і приїздив. Сво-

го розчарування він не виявляв нікому, лише брався корчувати ліс, бо без праці хліба не буде.

Куми зустрічалися в неділю, в будень помагали один одному, якимось то і відрадніше було не самому серед тих лісів.

Такі були початки осадництва нашої іміграції в Канаді. А сьогодні. . . Там, де були землянки, стоять багаті фарми. Дзвонять залізничні локотиви, доїжджаючи аж до містечка Витків. Руками українських імігрантів побудовані шляхи, дома, церкви, школи. Для себе ж українські імігранти побудували своїми жертвами інститути у Вінніпегу, Саскатуні і Едмонтоні. Сини й внуки перших українських поселенців засіли по урядах, по судах, а то й на становищах майорів міст, а в столиці Оттава є й посли українці в парламенті. Число українських лікарів і адвокатів у Канаді зростає з року на рік, так само росте число українських бизнесменів і купців. Існують і розвиваються українські часописи в Канаді, і з них найкраще видно, як і чим живе українська громада в Канаді, та яку роль відіграє ця громада для загальної української справи.

Культурний вклад українців у розбудову Канади одержав признання від найвищих достойників канадського уряду.

В умовах канадської конституції українці в Канаді мають право плекати свою рідну мову й культуру, у зв'язку з чим ідуть заходи наших діячів у

напрямку розбудови українського шкільництва та навчання української мови в державних школах.

Гляньмо ще, як фермерують тепер наші брати в Канаді.

Василь Шульган не міг вижити на двох моргах поля в селі Зашкові біля Львова. Продав. Поїхав до Канади в лісисту околицю 50 миль на захід від Едмонтону. Початки були тяжкі. А тепер? Тепер він збирає 30 тисяч бушлів усякого збіжжя на рік, він відсилає щороку вантажний вагон свиней і два вантажні вагони рогатої худоби до різні, і так само не меншу кількість індиків та курей. У своїм господарстві на фермі біля містечка Чорчил в Алберті він має навіть власну електривню. Таких українських фермерів у Канаді є значна кількість.

Сьогодні українська іміграція в Канаді складає одну з найбільших національних груп. Згадуючи початки нашого осадництва в Канаді, мусимо визнати це за своєрідне геройство та відвагу і ствердити, що вклад української національної групи в культуру Канади є значний. З віддалі років нам тепер легше цей вклад оцінити і зрозуміти його велику вартість.

22. На жнива до Норт Дакоти.

Наша праця при залізниці йшла далі без зміни. Щодня те саме, щодня праця і втома. Зате в

неділю наступало відпруження. Кожний використовував вільний час, як міг, і як хотів. Один латав штани, другий добув молитовника й молився, сторінка за сторінкою; інший мав книжечку про смерть Рудольфа і читав вголос, біля нього примістилося кілька слухачів і слухали наче казку. Інші, переважно молодші, писали листи до дружин і до наречених.

До мене приступив молодий робітник літ 25 й питає, чи я знаю писати, коли ж я сказав, що знаю, попросив мене написати йому листа до його дружини. Узяв я від нього папір і конверта, і пишу те, що він мені говорить:

Пишіть: "Слава Ісусу Христу, сподіваюся, що дістану від тебе відповідь "Слава на віки". Дорога Жено. Люба доля нас злучила й недоля розлучає. Люба доля знову нас злучить, та коли, Бог святий знає...".

Бачу, що чоловік розігнався і лист прийдеться писати довго і кажу:

— Не розводіться багато, кажіть лише те, що потрібно.

— Пишіть, — каже молодий чоловік, — що я працюю у Сипіяра на екстра Генгу, маю 5 доларів на день. Їдження дають, як у панів, сплю в бакс карі нумер 385074, але дуже комарі кусають. Як отелиться корова, то теля ховай, і як вижнеш пшеницю, нехай позвонить Юрко, і кажи йому, нехай тобі вимолотить, я йому пішлю гроші з Канади.

Було ще більше того, що він мені казав писати. Я терпеливо виписав усе, а потім іще мусів прочитати, чи чого не пропущено. Заадресував я йому конверту на його рідне село, здається Мамаївці, біля Чернівців, а він з радості не знав, як мені дякувати.

Я сів собі збоку і думаю: люди пишуть до родини, довідуються і повідомляють про своє життя, а я не можу. Та й чим похваляюся: вошами у Сіпіяра? Хай хоч зароблю дещо, тоді вишлю дружині гроші, щоб не дуже гнівалася за мій потайний виїзд.

Як проминув місяць праці, дістав я чек ч. 193 на своє ім'я. Чек був на суму 16 долярів за 23 робочих дні. Три дні не було роботи, бо йшов дощ. Значить, це була моя платня за цілий місяць.

Я переглянув цей рахунок. Вироблено було 46 долярів. З тої суми стягнуто: за харч — 22.50, за коц — 2.00, за черевики — 2.00, за сорочку — 1.00, за рукавиці — 1.00, за овергози — 1.00, за доктора — 1.00, разом 30.00 долярів.

Став я, тримаю той чек у руках і думаю: за місяць 16 долярів. Правда, 6.50 за одяг, це вже на другий місяць відпадає, але стягнуть знову 22.50 за харч, доляр на доктора і лишиться 22 доляри. Що я зароблю до зими? А взимі чим буду жити? Ага, взимі піду до снігу, а може снігу не буде?.. І врешті з чим навесні вернусь додому, що привезу родині? Воші? Ні, я тут далі робити не буду!

Чую, що й інші робітники також невдоволені і нарікають. Покидаю це місце, йду до найближчої залізничної станції. Зо мною восьмеро людей також покидають роботу.

Вирішуємо їхати назад до Вінніпегу. За залізничний квиток до Вінніпегу я заплатив 7 долярів, при мені лишилося всього 9 долярів. Не буде навіть чим заплатити помешкання в готелі на тиждень. Їхав би я додому, але з чим? Роботи іншої нема, і так піде день за днем, а вже пройшла половина липня. У мене в кишені всього 9 долярів. От доробився на екстра-генг! А ти, дурню, тишився цісарським харчем! Тепер по-цісарському заплатив за нього. І що ж далі? Коли витрачу останній цент й не буде праці, прийдеться хіба скопити з мосту у воду або покластись під потяг. Хай ніхто не знає, хто я, і жінка не знає, де я.

І от я знову у Вінніпегу, йду знову на Майн стріт. Тут біля того агента, що висилає людей на екстра-генг, стоїть четверо людей і радяться. Приступаю до них ближче, один з них звертається до мене:

— Хочеш їхати з нами?

— Куди? — питаю.

— До Норт Дакоти на жнива.

— Чому ні, поїду.

— Ну, то ходім на "імігрейшен офіс" вибрати "пес", щоб нас на кордоні пропустили.

Я вже не випитував нічого про той "пес", і

Норд Кот, я був радий, що попаду на роботу. По дорозі один питає мене:

— Маєш гроші?

— Маю.

Пішли ми на той "офіс". Там без ніяких труднощів видали нам перепустки, ми купили квитки й поїхали через кордон Грента до містечка Сен Томас. Містечко маленьке, має може 500 мешканців, крамниця, пошта й чотири великі елеватори на збіжжя. Вернулись ми назад на станцію, чекаємо.

Один із моїх компаньйонів просить мене позичити йому два доляри, щоб купити чоботи, бо ті, що має, вже не витримають довго. Кажу, що не маю, але не багато я міг відмовлятися. Почали мені докоряти, який я колега, що не хочу позичити грошей. Як тут відмовитись — я дав.

Тоді знову другий просить, що хоче купити овергози і потребує доляра. Я кажу:

— Та я вже тільки одного й маю, за що куплю хліба?

— Немає чим журитися, — засміявся любитель овергозів, — завтра приїдуть фермери і будуть просити нас до роботи, а ми підемо до того, який дасть більше. Там нас нагодують і без доляра.

Нічого не вдієш, пристав я до їх товариства, треба слухатись. Дав я йому останнього доляра.

Чекали ми до вечора на тій станції. Ввечері

вийшов із бюро клерк і каже нам вийти з почекальні. Пішли ми може милю полем, аж бачимо, стоїть якась буда. Зайшли ми до середини і там переночували.

Вранці йдемо знову на станцію, чекаємо на фермерів, але їх нема. Так чекали ми чотири дні. За весь той час я нічого в роті не мав, крім повітря. Ані де що роздобути, ані за що купити. Мої партнери вдень кудись ходили, але я не ходив ні з одним з них, підозріваючи, що вони або йдуть жебрати, або красти.

На п'яту ніч я вже не пішов до тої буди, тільки відійшов яких 300 метрів далі і ліг біля залізничного насипу на моріг. Лежу не сплю, годі обігнатися від думок. Уже й голоду не відчуваю. Як довго ще це буде тягнутися?

Перележав я отак до ранку. Вранці знову йду на станцію. Мої партнери теж уже тут, але нічого до мене не кажуть, ані я до них. За хвилину чуємо торохтіння: приїжджає якийсь фермер своїм возиком.

— Дивись, яка в нього "бога", — каже один з моїх колег.

Фармер підійшов до нас і став показувати на пальцях, що хоче двох людей і що буде платити по два долари денно та харч. Мої земляки, що вже в Канаді живуть по два-три роки, сказали: "но".

Тоді фермер обернувся до мене, щось говорить, я не розумію. Мені партнери тлумачать, що

він дає замало, що треба робити від сонця до сонця. А я собі думаю: позичили ви в мене останні долари на вічне віддання, а тепер я маю здихати з голоду? Краще візьму те, що дають. Кажу фермерові, що поїду. Тоді пристав ще один із них.

Посідали ми на ту богу, їдемо серед піль, на полі починають жовтіти колоски пшениці, лани широкі, зрідка видно будинки. Через півтори години приїжджаємо на місце.

Ось і ферма, де будемо працювати. Велика стайня, а в ній 36 коней, п'ятсот кроків далі друга барна, біля неї до 70 штук коров чорно-білих, трохи менші від тих, які були в нас у дворі; там далі великий курник, кури самі білі з великими гребенями, а ще далі свинюшник.

Мешкальний дім фермера на два поверхи, весь затінений високими осиками. Діля дому на грубим стовпі висить дзвін. Пішов я з земляком даліше та розглядаємо господарство нашого фермера.

В південь дався чути дзвін. Бачимо, всі сходяться до хати, господар киває рукою і на нас. Це на обід.

Сідаю я разом із усіма біля стола. Стіл застелений біленьким обрусом, на столі накрайний хліб, далі тоненькі платки чорної шинки, миска сипких картопель. Окремо біля кожного маленька чашечка чаю, кусок масла, один коржик і жовтий пиріжок чи, як тут кажуть, пай з білою піною.

Перед самим обідом всі на хвилину похилили

голови вдолину на груди. Я здогадувався, що це вони так моляться.

Почали їсти. Господар бере миску з картоплями, кладе собі одну і подає сусідові, а той далі, аж дійшло до мене. Так само з м'ясом. Взяв я частину картоплі, поклав у рот, обернув зубами, хочу проковтнути, а вона мені стала в горлі і далі не йде. Пробую запити чаєм, не помагає, стоїть у горлі, як камінь. Почуваю, що мене давить, аж у вухах зробилося тісно. Покидаю їду, встаю і вихожу. Всі дивляться на мене, господар щось мені каже, я не розумію. Я махнув рукою і вийшов надвір. Сів я під деревом. За якийсь час приходить мій партнер і каже до мене:

— Воцумери не обідав?

А коли довідався, приніс мені води. За хвилину мені стало легше.

По обіді стали ми до праці. До чотирьох машин запрягли по четверо коней — їдуть косити пшеницю. Господар був четвертий на машині. Коли від'їхав кілька кроків, узяв сніпок один в одну руку, другий у другу і показує мені, як складати сніпки в купку. Поки об'їхали машини навколо, пішло на це часу майже година. Я збираю сніпки, складаю, а голова крутиться, сягаю рукою по сніпок, та відчуваю, що й це для мене за тяжко. Година праці стає роком, сонце немилосерно пече і стоїть на місці. Ані вітру, ні ніякої прохолоди, навіть води немає ніде напитися.

Уже четвертий раз об'їхали машини поле, скоро вже буде четверта година. Передо мною широкий лан нав'язаної пшениці у снопах, а за мною купок небагато. Ще дві години до заходу сонця, машини ще косять, а я кидаю роботу. Іду до нашої шопи, сів та думаю: вже восени буде мені 30 років, не було такого, щоб я чотири дні нічого не їв, а на п'ятий день подавився картоплею. Жив я в добрі, жив я й у злиднях, але голодова смерть іще мені не заглядала в очі. Невже ж тут серед того добра прийдеться мені ще нездужати з голоду?

Сонце було вже над заходом, машини лишились у полі, а робітники загнали коней до стайні. За пів години дзвонить дзвін на вечерю. Приходжу й я, сідаю на те саме місце. Передо мною велика склянка чистої води. Господар показує рукою і каже: "дрінк ватер". Це вже я зрозумів. Випив я майже всю воду, чую, живіт повний, як бочка, але їда якось іде, картоплі не було, і м'ясо якесь інакше, змелене як гречана каша, коржики начинені конфітурою.

Повечеряв я досита і чуюся легше та міцніше. Цієї ночі я спав добре. Рано прокинувся наче не той сам: здоровий і бадьорий. Після снідання я хочу йти відразу до роботи, а господар каже: "найнокляк". Я щойно потім побачив, що снопи були з росою. Беруся до складання тих снопів і робота йде так справно, що я й сам не сподівався. Що день

я здоровіший. На четвертий день, щоб не нудилось, складаю і співаю:

Ой під лісом, ой під Лебедином, .

Курилася доріженька димом. . .

Господар дивиться і тільки підсміхається вдоволено.

Довідується мій земляк, що тут будемо мати роботу на 6 тижнів, а може й більше. Але не дуже нам доподобилася друга вістка, що ми за ту роботу не будемо мати по два доляри, тільки по півтора доляра на день, бо працюємо тільки три чверті дня. Мене це аж розгнівало і ми сказали фермерові, що за півтора доляра робити не будемо. Фермер навіть не спирався і погодився заплатити так, як ми жадали. За нашу роботу ми дістали по 13.50. Це було добре і ми в добрім настрою поїхали до Вінніпегу.

На кордоні Грента нас ніхто навіть не питав про пропуск. За якийсь час ми вже були в Вінніпегу.

У Вінніпегу я вже почувався ніби в своїм місті. Пішов я знову до агентури, а там уже чекала нас нова фермерська робота в Манітобі. За пів години вислав агент нас чотирьох на жнива до містечка Винстон у південну Манітобу.

Після години їзди ми прибули на місце. Ми вже їхали збагачені досвідом із попередньої роботи й знали, що жадати за свою працю. Тепер

вже ми ставили свої умови і вирішили від них не відступати.

На станції чекали нас четверо фермерів. Вони погодилися з нами на 2.50 денно і харч. Після того кожний фермер узяв із нас по одному.

Виявилось, що фермер, у якого я мав працювати, крім англійської мови, знав іще німецьку, а також міг говорити напів по-українському, напів по-московському. Я зрадів, що зможу з ним добре порозумітися, а він теж утішився, що має з ким порозмовляти. Він розпитував мене, чи маю дружину, чи маю багато поля, чому я виїхав до Канади і чи моя рідна місцевість далеко від Одеси. Я йому дещо розповів, але всієї правди не сказав.

В одну неділю ми розбалакались знову. Я розпитував його, звідки він родом і чому виїхав із дому. Мій господар розбалакався надобре. Показується, що він німець із громади менонітів.

З приємністю згадував він ті часи, коли німецьких колоністів цариця Катерина наділила великими просторами української землі. Там його прадідам жилося дуже добре. Але ті добрі часи не тривали довго. Десь 30 років тому російський уряд став переслідувати колоністів, наклав на них великі податки, німецькі ж школи, що існували в їх селах, став переіменувати на московські.

В голосі мого фермера прозвучав жаль. Із великим розчуленням він згадував свою рідну хату в Одещині.

— Там я мав — казав він, — 40 десятин землі, але мені там жилося краще, ніж тут на 160 акрах.

Вже так увійшло в звичай, що кожної неділі ми розмовляли, і завжди він жалів, що виїхав із Росії. Він не вмів розрізняти Росії і України, для нього це було одне й те саме, і я даремне намагався в'яснити йому цю різницю.

— Там були добрі люди, — казав він, — щирі й нефальшиві, не такі, як тут.

Так ми згадували удвох свою батьківщину й давні часи, і якось ніби легше ставало, коли могли виговоритись.

Робота на жнивях не була легка. Фармер приділив мені пару коней і віз (мав 6 коней) і ми почали молотити. До молотарки довозили снопи 8 хур. Кожний фірман сам клав снопи на віз і сам скидав, один з одного боку молотарки, другий з другого боку. Молотили по чотири тисячі бушлів на день.

Тепер я пізнав інакші жнива. Але людина до всього звикне. Аби тільки заробити та змогти потім вернутися додому.

Господар працював разом з нами. Сніданки і вечері ми їли в хаті, а обід вивозила господиня в поле. Обід складався з домашнього хліба, м'яса, картоплі і розтопленого смальцю. Мій господар набирав до одної картоплі три або чотири ложки смальцю і всі йшли за його прикладом. В четвер

був піст, смальцю не їли, і я, хоч-не-хоч, мусів зберігати цей менонітський піст.

Що ж, жнива, як жнива, робив я таку роботу і вдома, хоч і не мав до неї охоти. Але тут при роботі машинами був і більший поспіх, крім того спека куди гірша, ніж у нас, бо сполучена з надмірною парнотою. Людину обливають достоту десяти поти, які знесилоють і виснажують найсильнішого. П'єш водичку, але вона не вгасить спраги, ще й до того тепленька, наче підгрівана. Нераз я згадував нашу холодну воду з джерела, чи з криниці, що смакувала, як цілющий напій.

Місцевість де жив той фермер, в якого я працював, складалася з 15 господарств. Фермерські будівлі були великі, кожний тримав по 4-5 коров, різної породи курей і свиней. Ліса і дров уже не мали, все вже було перероблене на поле. Палили коров'яком, змішаним з ячмінною половиною, і такі сушені "цеголки" палива складали під дахом. На хліб палили в грубі соломою з льону.

Оце був віз і перевіз канадського фермера. Напочатку цілий праліс палива, з яким не знати що робити, а опісля, як усе вже випалено, викорчовано і зорано, фермер мусів рятуватися коров'ячим "торфом".

За той час, як я працював на жнивах, мав я змогу пізнати твердий життєвий шлях фермера і ще твердіший фермерського робітника. Таке доб-

ро я мав і дома, тільки тих грошей там не міг заробити.

За 22 дні жнива скінчилися. Ми вимолотили в 11 фармах по 160 акрів. Було там усього доволі: пшениця, овес, ячмінь і льон. Ми всі чотири дістали належну платню. На дорогу дали нам по буханцеві хліба і по кавалкові сала. І так знову перед нами мандрівка в невідоме, але всі ми вже не боїмося того невідомого, бо ми з кожним днем маємо більший досвід і знаємо, що свою силу не продамо дешево.

Приїхали ми до Вінніпегу з почуттям певності і самозадоволення. Я вже не журюся, з моста скакати не буду і картоплею не подавлюся. Шість тижнів маю за що жити. Але треба знову шукати нової праці.

23. Від Транскони до золотої майни.

Переночував я в німецькому готелі. Рано виходжу на Майн стріт і зупиняюся біля агентури. Там завжди вештаються наші люди і можна здовідатися, де є і яка робота. Кажуть, що тепер варто поїхати до Транскони, де можна добре заробити, але робота паскудна і тяжка. Я подумав: як буду собі добирати, то нічого не буду мати. Питаю, яка робота. Смалені "тайзи" ладувати. Овва, не святі горшки ліплять, думаю.

— Де та Транскона? — питаю.

— О, буде шість миль звідси.

За дві години я вже був у Трансконі. Бачу, що тут збудована велика фабрика. На віддаль кілометра від неї лежать великі стоси залізничних порогів, т. зв. тайзів. Підходжу ближче: одні вантажать ці тайзи на візки, інші витягають із довгого котла до 40 візків чорних порогів, з них іде дим і сморід, — і знову білими тайзами запихають той довгий котел, а чорні пороги вантажать до коров'ячих вагонів. Що ж, як роблять інші, то чому я цього не зможу?

Бачу: там, де вантажили пороги, стояв наставник, чи як тут кажуть бос, і щось записував. Питаю його про роботу, а він каже "олрайт". Поставив мене біля стіжка порогів, за хвилину надїхала мала льокомотива, забрала вантаж порогів і привозить порожні візки. Бос приділив мені три візки, записав моє ім'я і прізвище та дав мені бляшку з числом. До вечора я завантажив шість візків.

Від інших робітників я здовідався, як платять за вантаження тайзів: тайзи номер 1 — доляр десять, тайзи номер 2 — один доляр за сто. Я відразу втягнувся в цю роботу. Правда, це була праця не легка і брудна, але де було знайти кращу і чистішу?

Хоч і мав я тепер непоганий заробіток, але мешкати в готелі не було потреби, це коштувало надто дорого. Знайшов я помешкання у молодих

людей, що походили з Калуша. Була це спільна кімната, в ній, крім мене жили ще двоє земляків, також із Калуша. Господиня дала мені чисте ліжко. На другім ліжку в цій самій кімнаті спали разом ці двоє калушан. Хліб і м'ясо я купував сам або давав гроші, щоб господиня купила, за варення і спання платив 6 долярів на місяць. Все було добре, чисто, не було мух, але докучав мені один співмешканець. Він часто приходив уночі п'яний і верещав та говорив різні нісенітници. Згадував найчастіше про свою військову службу:

— Я служилем шни кавалерії у найясынейшего паца, гналем витрем до атаку, цо ви вецце, цивільбанда!

Звичайно, ніхто його не слухав, і він якось добирався до свого ліжка і падав, як колода нероздягнений і брудний, а його компаньйон тільки відсувався і мовчав.

Раз я розгнівався і кажу, що немає чим хвалитися, я також служив при війську в 30-му полку піхоти, тоді він крикнув:

— Цо ти веш, ти шлапак!

Я його тоді трішки провчив моєю кремезною рукою, але потім не звертав увагу на його п'яні вигуки. Проте мешкати разом із таким типом не було приємним.

Кожного дня я навантажував від 500 до 700 тайзів і в суботу я діставав від 30 до 40 долярів. Правда, на рамені тіло боліло, наче побите бато-

гами, а шкіра була спалена, як вишневий лист, але я собі казав: треба звикати.

Нераз приходила мені думка: до яких прик-рих і непосильних робіт може людина братися! Якби так кожний гарував з таким поспіхом і на-кладом сили на батьківщині, скільки то можна б заробити грошей і вдома, не мандруючи за океан. А тут люди мало що зо шкіри не вилізуть, ганяю-чись за "овертаймами", роблячи на дві зміни вдень і вночі, а навіть і в неділю. Невже ж до такої по-гоні за доляром має звестись людське життя?

Уже починали брати приморозки, як робота при "тайзах" скінчилася. Немає мені чого тут да-лі сидіти, треба шукати нової праці. За Транско-ною, як мені оповідали люди, була ферма якогось українця. Казали, що цей фермер мав велике ща-стя. Його ферму відкупила залізнична компанія. Компанія заплатила фермерові 80 тисяч доларів. Побудували там велику "шапу" на льокомотиви, а решту покраяли на парцелі по 30-50 фітів. Ціле оболоння було вкрите домиками і шаландами. Для мене там роботи не знайшлося.

Приїхав я знову до Вінніпегу. І знову замеш-кав у німецькому готелі. Думаю собі: недобра справа. Трохи попрацюю, а потім знову без праці. Що зароблю, те все йде на мешкання і харч. Що мені з того? Навіть відкласти щось годі, гроші не тримаються, пливуть, як вода. Треба якось трохи

помогти дружині і дітям, бо грошей відкласти не дасться.

Вислав я дружині через банк 80 доларів. Крім того я написав до неї першого листа. Найвищий час було хоч дещо дати їй знати про себе.

"Дорога Юзю, прийми від мене 80 доларів. Мною не турбуйся, ані не тужи, мені тут добре. Навесну буду тебе мати в своїх обіймах. Тоді розповім Тобі все.

Листа нікому не показуй і не згадуй, що Ти стримала гроші від мене.

Своєї адреси ще не даю, бо не знаю де буду. Цілую дітей - - Пилип".

Лист був недовгий, хоч хотілося багато написати. Скільки то різних справ було до в'яснення і скільки до запитання! Але я сам не був певний, який буде мій завтрашній день, і куди ще прийдеться мені їхати, щоб найти якусь працю. І що ця праця дасть мені? Не дай Боже, якби я захворів, що тоді було б? Ніхто навіть не гляне в твій бік, якщо не маєш грошей.

Оповідали мені, що як трапився одному нещасливий випадок на вулиці, то не забрали його до шпиталю, щоб дати йому першу допомогу, а дивилися до кишені, чи він має якесь забезпечення, або гроші на лікування. З мене сміялися, коли я питав про касу хворих. І хто б подумав, що гроші тут усе?

Нічого про те я не хотів писати, та й зрештою

пощо турбувати бідну жінку? До весни й так недалеко, а там уже, як приїду, то буде що розповідати.

Здовідався я, що у місцевості Форт Вільям при бовтах, тобто при човнах люди заробляють по 80 долярів на місяць. Поїхав і я туди. Роботу дістав я на бовті Юджін Зілберман. Зараз другого дня ми виїхали з пшеницею з Форт Вільям через Санте Марія, а далі через Детройт до Боффало. У Боффало випорожнено бовт із пшениці, а опісля порожнім судном попливли до Клівленду, там навантажили вугілля і знову тою самою дорогою назад до Форт Вільям. Щоправда, праця не була трудна, але й не була легка. Вимагала сильних рук до постійного навантажування і вивантажування. Але й вона скоро скінчилася.

Коли ми повернулися до Форт Вільям, застали тут уже сніг і холод. Бовти вже перестали курсувати від 15-го грудня. От і знову треба шукати іншої роботи. Дехто, з тих, що працювали зо мною, каже, що нема чим турбуватися, робота завжди знайдеться.

Була поголоска, що агент з Порт Артур висилає людей до копальні золота. Хіба не гірша робота за іншу. Це було недалеко, поїхав і я. В агента я здовідався, що він бере насправді робітників, але таких, що вже працювали в майнах.

Зголошуюсь і я до тої золотої майни. Агент сміється, каже, що в Вінніпегу майнів нема. Я не

міг нічого відповісти. Він подивився на мене, і взяв з собою.

Їхали ми дві ночі і два дні, аж прибули рано до містечка Тімінс в провінції Онтаріо. Думаю собі: якось то легко я вкрутився на майнера, але як я дам собі раду з тою працею? При тайзах і бовтах ти теж не робив, а дав собі раду, прийшла мені друга заспокійлива думка.

Шахта, до якої мене завербовано, це була Голінджер Голд майна. Назовні не видно було там нічого надзвичайного. Великий будинок, при нім елевейтор без напису, тільки чути було гуркіт якогось мотору. Час від часу виходять якісь люди, схожі на мельників опорошені мукою. Га, побачимо, як там всередині.

Уже о третій годині пополудні я йду на працю. Бос записав моє ім'я, дав бляшку ч. 82, чотири свічки, і я вже прив'язаний до новї машини. Мене бере з собою якийсь чолов'яга, нічого не каже, йдемо на заставу т. зв. Гейдж і спускаємося в долину. Оце, значить, копальня. Ніби камінна криниця, з якої на боки розходяться хідники в різні боки. Це був четвертий поверх, чи там "левел".

Ось ми вже на місці, починаємо працю. Свічки поприліплювали по обидвох боках на камені. Біля стіни стоїть залізний стовп, збоку груба "пайпа", на ній машина. Мій майстер пустив мотор, машина тарахкоче, б'є діри. Коли вибив діру на два фіти, міняє свердлики на грубший на 4 фіти, а потім на

6 фітів, і діра готова. Він крутив ручкою, а я міняв свердлики і вертів. Ми повинні були вибити 12 дір, але всіх ми не скінчили, дві лишилися не вибиті.

Те місце, де я робив, називали "дрэф". Це була заглибина 7 футів широка і 7 висока. З свердлення сиплеться пилюка та осідає на всьому. Скоро й я виглядав, неначе мельник. Повітря й так мало, та ще й затхле та задушливе, а до того ще й цей пил. Але трудно, людина все витримає, і така робота також потрібна, та ще й кажуть, поплатна. О 11-й годині ми виїхали наверх. Негайно пішли ми до кухні де була їдальня, повечеряли і пішли спати. Перший день я відчув велику різницю, як виїхав на свіже повітря, а потім звук.

На другий день я здовідався, як тут платять за працю. Платні були такі: машинмен 3.50, гелпер 3.00, макер 2.75 доларів. За харчі і нічліг відраховували 75 центів на день. Це була добра платня, на яку не один міг полакомитись.

Як я незабаром здовідався, у тій майні працювало коло 400 людей. У більшості це були французи, як також багато було поляків, що переїхали сюди з Прус, і врешті українці з Галичини. Найменше чисельна була група румунів. Робота в цій майні мені подобалась, і ще більше добрий харч. Варили кухарі французи, а відома річ, які вони спеціалісти від смачної і різномірної їди. Українці доносили до стола, це вже теж було для

всіх запевнення, що обслуга буде чиста і чемна.

Робітники після праці шукали собі різних розваг. Найбільш улюблена розвага у вільний час, це була гра в карти. Звичайна річ, як я був на екстра генг, то робітники теж грали в карти, але це була, як казали, гра в голої. Тут гра в карти була більше небезпечна, бо ставили гроші і то на високі ставки, так що в такій газардовій грі дехто виходив обіграний до нитки.

Втягнули і мене до цієї гри. Це був дро покер і старт покер. Мені карта йшла, як циганові хліборобство. Було так: людина сиде за стіл і вже не має охоти відійти, грає і знову програє і так, аж поки збудеться всіх грошей із кишені.

Вже в ліжку перед сном, думаю і сам лаю себе в думках, чого я сів до цієї гри. Врешті кажу сам до себе: треба вислати гроші для дружини, бо як піде так далі, то по моїм заробітку при тайзах лишиться лише печатка на рамені.

Так я і зробив. Залишив собі 10 доларів і більше, ніж 100 доларів, вислав додому. Не пройшло яких 4 дні і мене знову спокусили, та й тих 10 доларів пішло з картами. Немає щастя, та й годі. Ще ні разу не виграв!

Але, як кажуть, за сиротою Бог з калитою. Раз якось читаю в газеті "Український Голос" таке оголошення:

"Коли хочеш виграти й ніколи не програти,

вишли одного доляра, а ми пришлемо тобі інклюдза і певну інформацію, за яку гарантуємо“.

Думаю собі: що це може бути? Подане в нашій газеті! Ану, що це за "інклюдз", що помагає виграти та ще й дає гарантію.

Було тоді якесь велике наше свято, вже не пам'ятаю яке, Новий Рік чи Богоявлення. Того дня я розлабудав одного доляра і вислав рекомендованим листом на подану адресу. Я подумав: тепер карта мені піде. Вночі, о годині 11-ій, пішов я на працю. Біля машини лежить гайковий ключ, але не той, що я мав. За деякий час треба було прикрутити шрубу, я взяв ключ, хотів міцно прикрутити, а тут ключ вирвався зі шруби і вдарив моїм пальцем до машини так сильно, що я мало не зомлів. Очевидна річ, ключ був стертий і ні до чого непридатний, та й тому виковзнувся, але я тоді до нього не приглянувся, ані не застановився над тим. Я нагадав собі інше і скрикнув: "Інклюдз", та й зразу вкусив себе за язик: еге ж, це кара Божя, в таке велике свято пішов до роботи.

Палець жахливо болить. Я відійшов від машини, знайшов воду і пхаю туди палець. Находить бос, питає який тробель. — "Фінгер сик" — кажу.

На той палець я не робив 10 днів, та й каюся в душі, що я свого свята не пошанував, а тепер у будень сиджу без праці.

За тиждень приходить лист. Думаю: не треба

мені, щоб я виграв, тільки щоб я міг своє відіграти. Цікаво знати, який це інклюд.

Помалу відкриваю конверт, витягаю маленьку карточку. Бачу — писана латинськими буквами. Читаю — по-польському:

"Уважай, кеди сядаш до гри в карти, нігди не вицьонгай пенендзи з кешені, нігди не пшеграш, а завше виграш". І була ще всаджена якась брошурка, що не була варта жміньки попелу.

Я розсміявся і подумав:

Ну, маеш, дурню, научку, тепер уже знаеш, як свої гроші відіграти. Наука завжди коштує навіть, як би ти й нічого нового не навчився.

По десятьох днях я пішов на працю. Приділили мене до іншого машинмена. Він був добрий для мене, хоч і попередний не був лихий. Він показав мені, як відрізувати запальний гніт, тобто "фюз", і як його запалювати. Тепер він сам міняв свердло і мене до тої роботи не пускав. Для мене він постарався, що я дістав пейду навіть за тих 10 днів, що я не робив, бо це не була моя вина, що я скалічив палець. Отже, я властиво не мав причини нарікати на умовини праці. Все було б добре, але порох таки добре давив у груди. Та й робота не була складна, але відповідальна і небезпечна: у дрефті треба було вибити 12 дір по 6 фітів. Коли діри були готові, треба було відсунути машину набік. До кожної з тих долішних 6 дір напихали ми по 5 кавалків динаміту з фюзом і затикали глиною.

Найкоротший льонт треба було запалити наперед, а довгий наостанку. Опісля ми скоро втікали і ховалися в безпечному місці. Коли було 6 вибухів, було добре, а коли тільки 5 або 4, ми мусіли чекати ще 10 минут. Тоді ми оглядали, чи треба висаджувати другий раз. З черги напихали ми по 4 куски динаміту до позісталих 6 верхніх дір, і тоді так само ми відтинали фіюзи, запалювали і втікали. Від того вибуху не тільки що завжди гасило свічку, але й нераз кинуло мною на камінь, як теля жидом. Але до чого людина не звикне?

Коли кінчалися наші 8 годин праці, ми виїздили наверх, а на те місце, де робили ми, приходила друга зміна. Коли ми починали працювати, ми брали лопати і відкидали висаджене каміння набік, робили місце на машину. Так за яких 3-4 минут в тій роботі починало щипати в носі і в очах, за хвилину відчувався біль під колінами, починала боліти голова, а потім людину брало на сон і ледве можна було зберегти притомність. За годину-дві людина стає цілком нездатна до роботи. Щоб той нездоровий сморід розійшовся, треба, щоб минуло хоч три години. Коли по такій роботі робітник виїде наверх, він не тільки що не може їсти, але й дістає часто такі блювання, що йому світ стає немилий. Опісля з тяжким болем голови він лягає спати і по десятигодиннім спанню встає, як з могили. Правда, таке буває не кожного дня, це залежить від здоров'я робітника і від того, як

удасться вибух динаміту. Через чотири місяці праці таких "приемних" днів я мав до десяти. Та чи тільки я? Таких щасливих було більше. Кожного з нас можна було пізнати по нездоровій цері обличчя, навіть і ледве могла говорити така людина. Кожному на грудях було тяжко, ніби придавило його важеним тягарем. І я собі подумав: золото — цінний метал, приємно мати з нього годинник, сережки або браслет, чи навіть блиснути вставленим золотим зубом, але чи варто за те золото тратити здоров'я і вкорочувати свій вік? Не дурно люди не можуть тут довго загірті місця. І я став думати, що мені треба цю працю покинути.

Міг я тут ще якийсь час робити, але тягне мене до тих тайзів, туди на Транскону. Покинув я цю золоту майну, і здається мені, що я ніколи вже не стану на таку роботу. Я не знав, що незабаром знову вернуся назад до майни, дарма що не до тої самої. Що ж, не даром кажуть, що людина стріляє, а Бог кулі носить.

Думаю — додому не поїду, немає чого за рік вертатись; тих грошей, що їх маю, вистачить хіба на шифкарту, треба ще трохи попрацювати, щоб було з чим вертатися. Поїду на Транскону. Транскона сильно манила мене і я таки зараз вибрався в дорогу.

Але не так то легко знайти дорогу до тої Транскони, коли не знаєш, де висідати і де пересідати, але й не знаєш, як і в кого про це спитати.

Заїхав я до місцевости Норт Бай на станцію, взяв карту і дивлюся, де я тепер. Го-го-го, до Вінніпегу треба ще їхати зо три дні, квиток коштуватиме може 50 долярів. Ні, шкода пориватися.

Розглядаю далі місцевості на карті. Тут недалеко є містечко Судбури. В цьому містечку я ніколи не бував, але про нього я вже чув із розмов з іншими робітниками, що там приймають людей на роботу. Я собі пригадав, коли я робив на екстра генг, розмову зо снятинським земляком, що розповідав про якогось "священника", що проживав в його околиці. Ніхто не знав, звідки він прибув, ані хто його призначив на це становище, а втім, кому що було до того. Важливе, що він відправляв Богослуження, сповідав, христин дітей, одним словом була з нього користь для громади та й для нього від громади. Аж раз трапилася сварка між тим "священником" і одним чоловіком, що не хотів заплатити 2 доляри за сповідь. Виявилось, що в особі "священника" захований був звичайний обманник. А людям лише це подай! Жінки, що прали білля, збіглися хто з чим, і стали його бити так, що зломили йому ногу і він ледве утік від них. Тепер він є на Іст у Судбури і висилає людей на працю.

А чому б мені не спробувати щастя у Судбури? І я поїхав туди. Я легко віднайшов агенцію праці і застав там урядовця, що дійсно шкутильгав на ногу. Значить, снятинець не вигадував.

Стаю перед прилавком і питаю:

— Чи висилаєте людей до Вінніпегу на екстра генг?

— Ще земля не замерзла.

— Коли будете висилати?

— Через два тижні. А тепер потребуємо чотирьох людей до майни. Крингел майна зараз за Копер Кліхт. Платня від 2.75 до 4 долярів.

Я відразу зголосився й зо мною ще кількох.

24. В ніклевій майні.

І так я несподівано для себе пішов знову на майнерську роботу. Зараз таки на другий день нас повезли кілька миль потягом. Може годину ми пройшли пішки і опинились на місці призначення. Шукаємо борту, тобто квартири і розглядаємо це містечко.

Таких малих містечок ми бачили в Галичині кілька, але таке мале містечко в Канаді нас дуже вразило. Містечко хіба з назви, радше це оселя, де є кілька шанд, навіть крамниці немає. Товари привозять з Судбур і беруть замовлення на дальші доставки. Ми, всі квартирники, мусіли самі придбати для себе продукти, щоб господиня могла з них зварити страву. Я давав щодня господині доляра і просив, щоб вона купила для мене хліб, молоко, каву і м'ясо. Мої колеги пішли за моїм прикладом.

Господиня погодилася робити для нас потрібні закупи. Добре, що цей клопіт спав із наших голів.

Увечорі прийшов до нас форман із майни. Говорив по-українському — походив із Галичини. Він повідомив нас, що робота починається завтра о 7-ій годині рано, але ми мусимо йти до майни вже о 6-ій, бо треба спускатися по драбині до самого долу, а це забирає багато часу. Робити треба 8 годин денно, за день платять 2.75.

Думаю собі: заробіток непоганий, але цікаво, як буде виглядати робота. Аби тільки не така морока, як у золотій майні.

На другий день рано моя господиня дала мені горнятко чорної кави. Випив я її без хліба, бо ще не було замовлено для мене. До роботи я нічого з собою не брав, бо не мав, а в тім і не знав, чи буде треба.

Іду до тої майни. Вхід до неї не дуже привітний: діра в землі чорніє ніби великий викопаний гріб, а з неї вистає драбина. Га, що ж робити, сходів під землею ніхто не робить, а до вінди ще не доробились, мабуть майна не дуже глибока. Входжу на драбину і спускаюся вниз. Драбина легко похилена, що 100 фітів є місце на відпочинок. Лізу по драбині задом як рак, але чогось того кінця нема та й нема. Довкола темно, не видно нічого мені, куди я лізу, чи в пекло, чи в пропасть.

Врешті драбина скінчилася. Я трішки постояв, щоб ногам дати відпочинок, і міркую собі, як

то можна такою драбиною мучити робітників іще перед початком праці. Стою на камені і бачу коридор до властивої копальні. За малу хвилину чую гуркіт, начеб то хтось торохтів патином по магільниці. Це злазили по драбині фляндри.

Ото ходять, як коти, скоро привчилися, міркую собі, але я так скакати не буду.

Приходжу на місце до роботи. Простір широкий, як добрих дві стодоли, високий до 50 фітів. По середині була приміщена велика карбидова лямпа, що кидала досить світла довкола, а біля неї отвір на квадратний метр. По боках уже увихалися фляндри: вертіли машинними свердлами діри і висаджували стіну динамітом. До того не вживали запального шнура, але кабля. Вибухи були слабі, не такі, як у золотій майні. Каміннями далеко не кидало. В камінню було три чверті ніклю. Ми збирали те каміння, що більші розбивали й носили все до квадратного отвору.

Так непомітно прийшов полудень. Час обідати чи, як тут кажуть, з'їсти лонч. Але ніхто з нас не мав що їсти. Так і обійшлися згадкою про їжу, ми пішли далі працювати.

О 4-ій годині лізу по драбині наверх. Як я здогадався, шахтовий вихід з драбиною був глибокий на 900 фітів. Спускатися вниз — це були іграшки супроти вилазки вгору. Спочатку це йшло цілком добре, але дійшовши 100 фітів до першої зупин-

ки, де можна відпочити, я був задиханий і стомлений.

— Ото драбина, — думаю собі, — хіба біблійний патріярх Яків до неба ліз довшою, та й то лише в сні. Довго я тут місця не загію.

Дальша дорога драбиною була ще важча і я, заціпивши зуби та посилаючи сотні болячок на душу тих, що вигадали таку ходьбу, видряпався врешті наверх. Я був цілком вичерпаний та дорешти знесилений. Своїх ніг я не чув. В голові все кружляло ходором, малі шанди видавались мені горами. Я мусів присісти і прийти до себе, поки зміг піти далі на своє помешкання.

Сів я на лаві і видихаю з себе втому та злість.

— Як вам робилося? — питає господиня. Кажу: незгірше. Ніяково мені признатися, що я цю роботу, тобто дорогу до неї, прокляв від трясті і від болячок.

Господиня розповідає, що тут люди довго не роблять, не довше, як 2-3 дні, і "квітують".

— Мій чоловік робить тут уже довший час, але нагорі. Мийте руки, зараз вечерю дам.

О, так, вечеря, це найважливіша річ. Не снідавши, здається, з'їв би вола з рогами. Яюсь і досада моя зменшилася і я з вдячністю глянув на господиню, що метушилась на кухні. У своїй хустці на голові і в сорочці з крайового гребінного полотна і в такій же запасці, вона залишалася такою самою підпорою "трьох углів хати", як і в Украї-

ні. Навіть те, що вона ходила боса, робило її більш рідною для тутешніх імігрантів.

В кімнаті було досить бідно. Стола й крісла не було, стояли лише дві лавки, по сяжневі довгі. Господиня відсунула на середину одну лавку, поклала на ній пів буханця разового хліба, ніж і поставила миску з добрим кавалком м'яса.

— Їжте на здоров'я!

Дивлюся м'ясо на моїй мисці зав'язане грубим червоним шпагатом. Дивлюся на миски інших — м'ясо теж зав'язане мотузкою. Питаю:

— Господине, нащо ви те м'ясо в'яжете?

Господиня посміхнулась:

— Я мушу так робити. Я кожному в'яжу інакшим шпагатом, щоб м'ясо не помішалось. Один каже собі варити фунт, інший пів фунта, а я не хочу нікому заподіяти кривду.

Що значить не їсти цілий день! Я добре згоднів за цей час. Здавалось, що це була моя найкраща вечеря. З'їв я те м'ясо, з'їв теж пів буханця хліба, що смакував як ніколи. На тарілці лишився тільки червоний шнурок. Запив я все те водою і кажу:

— Але на другий раз не в'яжіть мені м'яса.

І ми всі сміялися.

Після вечері ми ще трохи порозмовляли, згадуючи колишнє життя й недавнє минуле. Від моїх господарів я здовідався, що вони з-під Станиславова, два роки як сюди приїхали. Всіх біда виганя-

няє за море. Господар середніх літ, широкоплечій, з чорним густим волоссям на голові, був досить балакучий і приемний. В розмові він повторяв часто: "ю дем райт". Обое були добрі люди, що зазнали чимало біди і горя, одні з тих, що то про них кажуть: "зразу їли логазу, а як ся запомагли, то й без вечері спати лягли".

Був час і нам збиратися до снання. Господиня зіснула мені обидві лавки, на яких ми їли, докуппи, і тапчан був готовий. Застелити не було чим, добре, що хоч під голову дали мішок, набитий шматами. Накритись не було чим, хіба скидай штани і прикривайся. Двое земляків пішли до другої кімнати спати на підлозі.

Лежу на цих лавах, перевертаюся з боку на бік, не дуже холодно, але твердо. Врешті перемогла мене втома і я заснув. Вранці я прокинувся — всі кості болять, наче побиті. Вмився, але рушника нема. Обтерся рукавом, перехристився, на молитву вже не могу здобутись.

Випив я кварту молока, з'їв решту хліба і знову тою самою дірою по драбині вниз. Важко буде звикнути до цієї праці. Знову та сама робота, але вона мені не страшна. При роботі говоримо про борт і сміємося з нашого нічлігу. Один із старших робітників каже:

— Не думайте, що тут можна де ліпше знайти. Тут іще добре, що вошей нема, а спробуйте піти до Судбури, там не то воші, але блощиці ці-

ле лице об'їдять. Якщо зловите й роздушите, то смердить, як гаддя.

Невелика це потїха порівнювати з гіршим і радіти з того, що могло б бути ще гірше. Я ніяк не міг бути вдоволений ні з своєї квартири зі спальням на голих дошках, і без ніякого накриття, ані тим більше з щоденного ходження по драбині на працю і з праці. Я й так сам себе подивляю, як я витримав там повних 9 днів.

Фляндри якось зуміли звикнути до цієї драбини, але я зміг витримати лише 9 днів. Для мене це було аж 9 днів.

25. Від Калгаря до Транскони.

Покинув я ту майну, дістав чека на 20 долярів і свищу собі на драбину та на дорогу по ній. Розплачуюся з господинею за варення і за нічліг, дякую за все. Господиня мало що не плаче, каже до мене:

— Чого покидаєте, вам у мене було добре.

Думаю собі: що для кого добре, але мені аж ніяк. Кажу, щоб її не вразити:

— Я ніде довго не працюю.

Розпрощався я з усіма, пішов до Копер Кліхт, зміняв чека й їду пішки до Судбури. Якось так легко мені на душі, що спекався дотеперішньої роботи. Іду, посвистуючи, і здається мені, що я тепер

мушу натрапити на добру працю, аби тільки видістатися на захід.

Приходжу до кривого агента і питаю, коли будуть висилати людей на вест. Агент байдужим голосом каже:

— За два дні, але не на екстра генг, тільки на секції по чотири люда.

Питаю, чи далеко.

— Аж за Вінніпег.

— Добре, — кажу і думаю: аби тільки доїхати до Вінніпегу, а там я зіскочу на станції, пересяду на поїзд на Транскону й не буду платити 50 доларів. Отак буде хитро-мудро і невеличким коштом.

Зібрали нас 28 людей, завантажили нас до вагону, і — прощай Судбурі!

Їдемо один день, другий, до Вінніпегу ще 50 миль. З нами їхав бос, що провадив робітників на роботу. Він був увесь час із нами, розмовляв із усіма, розсипаючи жартами і дотепами. Перед самим Вінніпегом бос почастивав нас усіх по пляшці пива. Пиво якесь і не пиво, але всі випили, і я також. Опісля я заснув і спав, не знаю, як довго.

Прокинувся я, не знаю, чи це ранок чи полудень, чи вечір. Бачу — людей вже немає. Де ми є — не знаю. Поїзд їде далі. Ось і перехитрив! Вінніпег уже давно ми минули. Бос сидить із нами та посміхається, якби нічого.

Опісля поїзд став зупинятися на різних зу-

пинках і за кожним разом четверо людей висідає з вагону, а ми їдемо далі. По дорозі було таких зупинок кілька, між іншими більше містечко Медісінгад, аж нарешті я доїхав із останньою партією робітників до Калгари.

Тут уже чекав на нас новий провідник, що завів нас просто до кухні, де ми попоїли, а опісля показав нам "баксару" тобто вагон, де ми мали спати. Все виглядало чистенько, ліжка були застелені чорними ліжниками.

Лягали ми з різними думками, але переночувавши, переконалися, що вошей нема. На другий день ми пішли на працю.

Так не минула мене й ця робота. Сиди, брате, в Калгарі і забудь про Транскону! Еге ж, побачимо, думаю собі, ще й це перебуду, а до Транскони таки ще доб'юся.

Група, в якій я працював, це був "швіц репер генг". Платня виносила 2.50 долярів за 10 годин. За харч обтягали 75 центів. Я не міг нарікати. Робота не була дуже тяжка: міняли тайзи й рейки.

Мені це йшло навіть досить справно і зручно.

Роблю свою роботу, а з думки мені не сходить, де той Вінніпег. На карті, яку мав, був поданий Вінніпег, але Калгари не було зазначено.

При нагоді я пройшовся до Калгари і сам переконався, що це невеличке містечко. Серединою Калгари перепливає мала річка. В ній вода кала-

мутна з чорним відтінком. На захід від міста височіють гори, більші, ніж Карпати.

В моїй бригаді був іще один хорват, решта — це самі айриші і один француз, що був за кухаря. При праці всі ми зжились і часто разом шукали розваги. А втім, яка розвага може бути в такій закутині?

Одного вечора пішов я, кухар та один айриш до ресторану на склянку пива. Перший замовив пиво француз. Склянки великі, але не такі, як у Вінніпегу. Пиво добре. Випили по одній, я казав дати другий раз. Добре нам так сидіти, п'ємо вже по четвертій. Від випитого пива настрій піднісся, очі блищать, кожний хоче говорити.

Почав розказувати кухар, як то він уміє смачно варити і що він пече найсмачніший хліб.

— Го-го, бачили ми таких, — думаю, — але ти не бачив наших і кажу йому, майже кричу для більшої переконливості:

— У нас, як жінка пече хліб, то на третє село чути запах.

Як умів, так калічив по-англійському, а чого не знав, як сказати, доповняв жестом і криком.

Втім чую, хтось іззаду вхопив мене за плече й каже:

— Коман віт мі.

Що за біда чіпляється мене? Шарпаюсь і оглядаюсь: поліцей. А щез би ти, думаю, та ж я не п'яний і не авантуруюся, що він хоче від мене?

Але ставити опір було зайве. Я пішов із ним. Завів він мене до Іванової хати і замкнув. Що ж, його право, але за що він мене замкнув, я не міг собі пояснити. Ліг я на причі та й роздумував над своєю недолею. Аж врешті сон припинив мої роздумування.

Вранці я вже не спав, як поліцай відчинив двері. Він наставив руку до мене, голову ніби перекинув набік і каже:

— Файв далерс.

А мара на тебе, міркую собі. Що ж це він собі думає? Я ж відсидів у криміналі, а він хоче, щоб я ще платив! Нема дурних! Дивлюся на нього і не даю.

Він починає говорити гостро і настирливо, слова ллються скоро і непривітно, а я розумію лише, що там повторяється "файв далерс". От біда з поліцією: у нас, коли арештували, то було за що, і або сидів в арешті або мав заміну на гривну. А тут він хоче одне й друге!

Кінець-кінцем дав я йому 5 доларів. Він випустив мене з в'язниці і я пішов до своєї "баксари".

Ще не доходячи до воза, бачу, робітники йдуть на роботу. Я вернувся і пішов разом з ними, не снідавши. Моїм колегам було весело. Вони при роботі сміялися з мене, що я хотів змінити свою квартиру на кращу. Дещо пізніше я довідався, що в провінції Алберта є такий закон, що забороняє в ресторані голосно кричати. Мені треба було аж

пересидіти в криміналі, щоб пізнати цей славний албертійський закон!

Думка про Вінніпег не давала мені спокою. Я розпитував усюди, де міг, як далеко відсіля до Вінніпегу. Врешті роздобув я цю цінну інформацію. Здовідався я, що до Вінніпегу є 5 дивізій на схід від Калгар, тобто до 750 миль. Я свиснув — далеко.

Чомусь і моїм колегам айришам не була до вподоби робота в Калгари. Вони не хотіли працювати і більше байдикували ніж робили. Де тільки далось, вештались без діла, і до мене говорили: "ізі, ізі". Як "ізі", то хай буде "ізі", і я теж не рвався навипередки.

Одного дня ми викинули стару рейку й пішли по нову, що лежала оподаль. Нас було десятеро, ми забрали великі кліщі. Пробуємо піднести — не йде, пробуємо другий раз — не можемо, пробуємо втретє — годі.

Бос, що стояв біля нас, почервонів з досади і казав нам релю лишити. Він закликав чотирьох українців, що працювали в цій секції. Вони взяли ту релю, що її нас 10 не змогло рушити, і поклали на місце. На другий день вранці нас усіх, окрім кухаря, звільнили з праці.

Тепер я вже вільний козак і можу розганятися до Транскони. Обмірковую всі можливості — виходить труднувато. Їхати поїздом коштуватиме 30 до 40 доларів. Якби я вибрався пішки, зможу

за 10 днів зайти. За десять днів тридцять долярів не зароблю. Нема ради, треба йти пішки. Хіба мені вперше мандрувати? Скільки шляхів переміряв я своїми ногами?

Купив я хліба, сардинок і гайда здовж залізничного шляху на схід. Згадалась мені моя дорога, як я йшов із Дублян до Львова, та й інші дороги, що я їх перемандрував пішки.

Іду цілий день, уже вечоріє, вже й темніє, а ніде ані сліду людського житла. Врешті бачу з лівого боку стоїть якийсь будинок. Підходжу ближче — це куна соломи. Довелось переночувати в ній. Для втомленого мандрівника це був непоганий пічліг.

Рано я стрілав з себе солому і йду далі. Хліба й сардинок уже нема, та й по дорозі нема де купити. Йду серед пустих піль, ніде не видно живої душі, жодної оселі, ані хатини, лише пустий степ та великі стада худоби.

Нарешті добився до якогось містечка і там купив хліба та ще дещо. Поживившись, я відпочивав кілька годин на станції і роздумував про дальшу дорогу. Йти далше пішки вже надоїло і не було сили. Я вирішив спробувати щастя поїхати "зайцем".

Надійшов поїзд, зупинився на станції. Як тільки поїзд рушив, я скочив у вагон. Думаю, трохи посиджу, щоб ноги відійшли. Але не надто довгий був мій відпочинок.

У вагон увійшов кондуктор із кліщиками, наставив до мене руку і каже:

— Тикет.

Відповідаю просто:

— Не маю.

Кондуктор не обурюється, ані не свариться, лише каже спокійно:

— "Моні".

Я так само спокійно відповідаю:

— Не маю "моні".

Він щось наговорив досить багато, що я дуже мало розумів, і вийшов з вагону. Проїхав я не знаю як далеко, а на першій зупинці він викинув мене з вагону. Я навіть сказав йому "дякую", — будь-що-будь проїхав я шматок дороги задармо.

Йду далі знову пішки, але спокушає мене думка знову спробувати щастя поїздом хоч частинку дороги. Так я дійшов до наступної залізничної зупинки. На станції стояв вантажний поїзд з телефонними стовпами. Я крадькома заліз на одну льору і непомітно сів собі поміж стовпами. За годину поїзд рушив.

Переїхав я може 15 миль, надходить залізничий охоронець, питає, куди я їду, чи маю гроші. Кажу, що не маю. — Злази, — кричить і підходить з кулаками. Поїзд уже в повнім бігу, робить яких 20 миль на годину. Я зіскочив і зарив головою в пісок.

Встав, лице пашить, мацаю рукою: кров. Як

було скривавлене лице, не знав. Не мав дзеркала. За якийсь час я натрапив на воду, помився. Кров не йшла, лише обличчя пекло. Добре, що лише так, могло бути гірше.

Я йшов, не кваплючись, далі здовж залізничного шляху. Місцями я відпочивав і завжди стався мати з собою хліб. Я пам'ятав, як я охляв із голоду, коли забракло в дорозі хліба.

Недалеко Реджін напав мене дощ. Нікуди сховатися ні чим прикритися. Змок я до нитки, але йду далі. Вода стікає по ногах, з хліба, що я мав, зробилася губка, в черевиках хляпає і взагалі тяжко йти. Під час ходу в дорозі на мені одежа висхла, тільки було видно, як пара йшла. Я боявся, що мені це на сухо не пройде, але Бог милував — обійшлося без недуги.

Околиці, якими я тепер ішов, гарні й рівні, лани зеленіють збіжжям, що 6-10 миль розміщені містечка, де можна купити хліба і випити пива. Але я вже далі не міг йти. Через три тижні я пройшов досить велику дорогу і був цим ходом цілком виснажений. Що гірше, я до того порвав мое взуття, що мої пальці в ногах цілувалися з тайзами. Ще якось я потюпав далі і добився до містечка Брендону. Тут я купив чоботи за 2 долляри, купив залізничний квиток за 4 долляри і за кілька годин я вже був у Трансконі. Достоту так, як колись наші люди йшли до міста пішки і перед містом взували чоботи.

Нарешті таки дістався до тої Транскони. Як я про неї думав і мріяв, наче про якусь обіцяну землю. Здається мені, що тут таки врешті доля для мене буде ласкавіша.

Зайшов я до тих самих людей, де я був минулого року на квартирі, і знову замешкав у них. Покищо треба було трохи відпочити після мандрівки. Через три дні я став на працю.

Це не була та сама робота, що я її виконував минулої осені. Робота була гірша: треба було витягати з гарячої смоли смердячі тайзи, що пекли в руки навіть крізь рукавиці. Робив в циратовому одязі, тайзи возив візками, а опісля з візків навантажував до товарних вагонів. Було нас чотири партії по четверо осіб. Заробіток був добрий: від 4.50 до 6 доларів на день.

У цій роботі не було жодного англійця ані айриша, працювали самі українці. Скінчивши роботу, кожний із нас виглядав як чорт, а щоб умитися, треба було витратити доброї пів години часу. Але я на те все не звертав уваги. Що там бруд і чорна робота! Важне, що за працю дістану три сотки доларів; тоді я знову пан, сідаю на корабель і їду до моєї дружиночки.

Коби тільки всі мрії хотіли сповнитись! І цим разом мої пляни всі пішли шкереберть. Десь на четвертому тижні роботи спалахнув огонь у тому місці, де ми вантажили тайзи. Думаю, що це був випадок, бо робітники були дуже обережні і вистеріга-

лися там курити. За малу хвилину все стало в полум'ї, тайзи, котли, візки. . . Щастя, що людей не попекло. Викликали пожежну команду: 10 сикавок приїхало з Вінніпегу, але врятували ледве четвертину.

Ось і вже по праці. І по всіх моїх плянах.

Продармував я один тиждень. Довідуюся, коли почнеться знову робота. Одні кажуть, що може бути все наново готове через місяць. Другі впевняють, що це не так легко все підбудувати і хто зна, чи навіть будуть починати. Агій на вас і на вашу Транскону! Не можна тут дармо сидіти, треба рушати в інше місце.

Почалося нове шукання праці. Казали мені мої господарі, де я мешкав, що на околицях, трохи подальше, є багаті фарми, може там я знайду робсту на жнива. Треба спробувати.

26. Вакації на фармах.

Поїхав я до Мус Джо. Сам квиток на поїзд коштував 6 доларів. Висів я на станції і ходжу біля ресторану. Казали, що сюди заїздять фермери. Часом вступаю до середини, але щоб там сидіти, треба щось замсвити. Один день пропав мені, на другий день біля полудня бачу — заїздить якийсь фермер "богою", одним малим коником.

Він зразу приступив до мене (більше нікого

не було) і питає, чи я хочу працювати на фермі. Кажу: "ес" і з черги питаю, скільки він платить на день.

Фармер сказав: 2 долари тепер, пізніше 2.50.

Я погодився і фармер, задоволено посміхаючись, просить мене в бар. Але я не йду. Він пішов сам, своїм повним корпусом ледве вмещаючись у двері. За хвилину вийшов, сховавши пляшку горілки до кишені.

Ми сіли обидва на візок і коник легко повів нас на ферму. Ще тільки виїхали ми за місто, як фармер вийняв плоску пляшину, розкрив, потягнув кілька ковтків і дає мені. Я подякував, думаю: не буду пити. Фармер тим не знеохочувався, він видудлив пляшечку до дна.

До ферми було 11 миль. Ми їхали дві години. Подорозі фармер рознітував про всяке, але більше балакав сам. Я, наскільки вмів по-англійському, підтримував його або заперечував.

Уже було пополудне, як ми заїхали на ферму. Фармер повів мене по своїм господарстві і показував усе за чергою. Ходжу, розглядаю: дім великий на 14 кімнат, десь в одній грає патефон. Далеко від будинку велика стайня на 16 коней. Збоку куча, а в ній до 15 свиней по 100 кг. ваги. У віддалі якої чверть милі паслося на пасовиську до 40 штук коров і телят, малих і великих. За стайнею була велика купа соломи, недалеко білили розкинені роги й кості з кількох коров. Вже пізніше я

довідався, що тут були великі морози, і худоба, що була на дворі, замерзла. В усякому разі я не міг сказати, що на подвір'ї мого фермера був великий порядок.

Увечері попросили мене на вечерю. На столі було всього аж надто багато, і не так простенько, як у того фермера, де я задавився картоплею. Грав патефон, щоб приємніше було їсти.

За столом сиділи, крім фермера, його син, може 22-ох років, і донька, під 20-ку, далі її домашня вчителька, я і ще один робітник. Дружини фермер не мав, він був удівець. При вечері донька що якийсь час вставала від стола і мінjala платівки на патефоні. Вряди-годи вона говорила щось до своєї виховниці та заливалася дрібним сміхом. Дівчина була гарненька, але не видно було по ній ні гордості, ні якоїсь манірности, як це я бачив у багатьох тутешніх жінок. Кілька разів вона глянула в мій бік, але я на це не звертав уваги.

По вечері фермер показав мені кімнату, де я мав спати, але я йому заявив, що волю спати у стайні. Він сказав "о-кей" і перестеріг, щоб там не курити. Тепер я сказав "ол-райт" і ліг на свіжій соломі.

Рано я встав враз з сонцем, вивіз з-під коней гній, дав коням їсти, замів середину стайні і почав умиватися. За хвилину прийшов до стайні фермерів син і другий робітник. Вони мабуть були зди-

вовані, що все вже почищене, мовчки подивились на мене і пішли до хати.

Почалася робота в полі. Ми косили сіно і не цілком дозрілий овес, сушили і возили в клуню. Опісля возили гній на поле, а далі почали косити збіжжя. До цих жнив фармер привіз іще трьох молодих хлопців, один був із Куби. Роботи було доволі для нас усіх і кожний увечорі засинав після такої праці, як камінь.

Одної днини, коли я возив сіно в клуню, дивлюсь — йде до мене фармерова донька з своєю вчителькою.

Чого їм тут треба, думаю собі, не мають куди час дівати, тому вештаються по обійстю. А втім, яке мені діло до фармерової доньки, вона тут господариня, може робити, що захоче.

Я скидав сніпки і посвистував собі для доброго настрою. Дівчина без ніякого вагання підійшла до мене і привіталася. Мое знання англійської мови вистачало ще до тої міри, щоб відповісти також привітом.

Дівчина сперлась рукою об одвірок і стала щось говорити, чого я майже не розумів. Та й говорить же дехто так, начебто повний рот макаронів набрав.

Що я міг відповісти, коли я нічого не розумів. І взагалі, яка могла бути між нами розмова?

На рятунок дівчині прийшла вчителька. Вона

з допомогою рухів і, повільно цідячи слова, запропонувала, щоб я потанцював з дівчиною.

Он як, думаю собі, хіба це не входить до обов'язків наймита. І я мимоволі глянув на свої обдерті "обергози", з яких виглядали коліна. Я тільки знизнув плечима і розвів руками, та й кажу, що не знаю. Вчителька засміялася і далі показує на дівчину, що дивилася так дивно, та й ще примовляє заохочуюче до такту: ван, ту, тсрі, ван, ту, тсрі...

Я підійшов до дівчини, обережно взяв її за стан, обернув кілька разів швидко, наскільки це було можливе на долівці в шопі, і пустив з рук.

Дівчина задихана, ніяково засміялася і сказала: "тенк ю".

Я став далі скидати сніпки, але почувався ніяково. Дівчина цілком мені чужа, але чую, як у грудях мені серце б'ється і наповнюється якоюсь радістю, а ноги дрижать, аж мені соромно. Ні, паннунцю, шкода твоїх чарів, шукай собі вільного парубка, щоб танцював з тобою.

За якийсь день чи два пізніше я був на подвір'ї, іде до мене фармер скорим хсдом. Він став біля мене і питає:

— Філіп, ю марід?

Я кажу "ес" і міркую собі, на що це йому потрібне. Але він не сказав нічого, тільки махнув рукою і відійшов поволі додому. Я помалу розчовнував і догадувався, в чім справа. Як би я не був жонатий, то батько певно поміг би своїй донці,

щоб я став його зятем. Мені тільки було дивно, що така гарненька дівчина ще й досі не знайшла собі жениха.

Інша річ, що коли б це йшлося про мене, то я б із нею не женився, хоч би й не був "марід". Канадійська жінка корови не видноїть, масла не зробить, білизни не випере, хати не замете, снідання не зготує. Чоловік мусить принести їй каву до ліжка, вона зварить обід і вечерю. Навіть начиння не помиє сама. Я пригадав мою Юзю та й узгаляші наші селянські жінки, які були не тільки справжніми господинями, але й при тім помагали ще своїм чоловікам у праці. Чи схотіла б канадійська жінка взяти клунок на плечі або піти взимі на ріку прати? А котра з них узяла б вили помагати на хуру гній класти, або одну дитину на плечі, другу на руку, в другу руку серп і близнята з борщем, і гайда в поле. Діти під снопи, а сама жати. . . Багато могла б навчитися канадійська фармерка від нашої простої української селянки!

Та й подивлялися канадійці ту працю українських жінок — імігранток, яку вони вклали разом із своїми чоловіками в розбудову фармерських господарств у Канаді.

Про фармерову доньку я не турбувався. Чи я їй подобався, чи ні, це мені було байдуже. Якись любощі не були мені в голові, а я ще більше відчував, як дорога мені моя дружина й малі діти, що лишилися дома, і до яких я часто летів думкою й

хотів якнайскоріше до них вернутися. Тут, у цього фермера, для мене був тільки заробіток і праця.

Не знаю, може ця фермерова донька, якої я ближче не знав, й яка виховувалась вдома на фермі, далеко від міста, не була така цяця-ляля, що шукає тільки розваги і приємности в житті, а праці лякається й уникає. Мені це зрештою було байдуже, я був певен, що вона легко уполює собі чоловіка, якого потім окульбачить так, що й дихати буде важко.

До фермера, що в нього я працював, належали три господарства по 160 акрів. Це був багатій на всю губу. З акра він збирав від 35 до 40 бушлів пшениці, так що жнива в нього були великі, а опісля також була й немала молотьба. Для того ми збивали велику скриню на 16 скверфітів і на три фіти високу, і туди кидали снопи на голу землю. Коли все вимолочено, возили до елеватора по 6 хур. На день обертали один раз.

Молотили так само, як у Манітобі. Снопи возило 8 хур, машина молотила. В молотілці фермер палив соломою.

Нас наймлених робітників було шестеро, крім того помагали сусіди — фермери. Робота йшла жваво, в громаді ж при розмовах і жартах час ніколи не довжився. Протягом двох днів ми з'їли теля, впродовж трьох — свиню.

При цій нагоді я побачив, як у Канаді не вміють використати м'яса, лише марнують багато де-

чого, що в нас використовують на різні вироби. Тут, коли зарізали теля, вибирали чисту телятину і шкіру, решту викидали в яму. Так само було з свинею: господар брав тільки шинку і м'ясо на товченики чи на сіканці, решту викидав, як непотріб. На студенець тут крові не брали. Канадієць про м'ясо не журився, м'яса було досить. Тоді й ціна за м'ясо була дуже низька. Фармер за свиню 200 фунтів битої ваги діставав 8 долярів, а за теля битої ваги 160 фунтів — 10 долярів. Не треба згадувати, що вартість грошей у ті часи в 1912 році була куди більша, ніж тепер.

За шість тижнів ми скінчили молотити і в сусідів. Я подякував своєму фермерові за заробіток, попрощався з усіма і далі в дорогу. Фермерова донька теж вийшла попрощатися і сказала, щоб я приїхав на друге літо. Я тільки посміхнувся і помахав рукою.

27. У містечку Шумейкер.

Разом із моїми колегами поїхав я до містечка Шумейкер, віддаленого одну милю від Тімінс, де я був покинув працю на весні. В майні роботи покищо не можна було дістати, зате найшлося інше зайняття. Я найнявся робити у контрактора, що довозив вугілля до майнів. Це давало мені по 3 долляри заробітку на день.

Замешкав я у великім "бордінггавзі", де було місце на 100 людей. Кімнати були на четверо людей, по два ліжка в кожній. Харчування було на місці, за 30 долярів. Треба було купити наперед книжку з квитками, за які видавали сніданки, обіди і вечері. Їда була незгірша. Була й та вигода, що не треба було ходити кудись до ресторану.

Тутешні робітники розважалися теж грою в карти. І тут був поширений "старт-покер" і мене також тягнуло до тої гри. Але я був дуже обережний і коли програв два доляри, покидав гру.

Були тут такі, що не працювали в майні, а просто жили з карт і чисто ходили, як які урядовці. Я часто дивувався, як це вони так комбінували, чи просто їм так щастило. Завжди мали гроші, чисто вдягалися і рідко коли програвали.

Я на таке не мав щастя. Карта мені, як кажуть, не йшла. Але я вже мав научку і до більшої гри не поривався.

А втім, я заробив добре на фермерських жнивах, одначе це було замало на виїзд додому. Вислав я тоді трохи грошей до дружини і також дав кілька долярів на церкву в Дублянах. Заразом я винайняв поштову скриньку у поштовому уряді Шумейкер число 44 і подав цю адресу моїй дружині. Я міг тепер написати листа до дружини і міг спокійно чекати, що прийде відповідь від неї. В листі я приобіцяв жінці, що на весну буду вдома, а тепер не їду, бо на морі великі бурі.

Проїшов майже цілий місяць, як я дістав листа з дому.

Пам'ятаю цей лист досьгодні. Вразив він мене, як ніж у серце, бо я не застановлявся над тим, як багато пережила моя дружина через мій потаємний виїзд за океан.

Торчить мені цей лист у пам'яті. Ось він:

”Дорогий Мужу,

Ти казав, що їдеш за моргами, за два-три дні вернешся, а тут доходять два роки, а Тебе нема. Чого Ти мене обдурюєш? Ти мені писав, що на весну будеш мене обіймати, а Ти може обіймаєш яку жидівку. Ти може забув, що мені присягав перед вівтарем. Ти може забув про Бога, Ти може забув про ту дитину, що в колиці лишилася. З мене люди сміються, кажуть, що Ти поїхав до Канади коней топити. Мені соромно між людей вийти. Діти мене питають: де тато, де та Канада, коли приїде, що нам привезе? Я вже виплакала свої очі за Тобою, а Ти може смієшся, але пам'ятай, що Бог усе те видить. Приїзди, або напиши, що не приїдеш, нехай я знаю, з ким я собі світ зав'язала“.

Було мені по прочитанні цього листа так, як би мене хто обухом ударив. Все таки була деяка правда в тому, що я ошукав жону і забув про неї, не сказав їй куди їду і на як довго, та й після того не давав про себе жодної вістки. Як же ж дивува-

тись її терпким словам? Але хіба я поїхав сюди на якісь розкоші, чи шукати пригод?

Я довго не спав цього вечора, знову прочитував листа й бився з думками. Щоб їхати додому, треба заробити більше. З тим, що в мене було, шкода було б пориватися. Все таки це була найвища пора написати до дружини й вияснити їй усе.

На другий день я сів писати їй відповідь. Я подав усі причини, чому я виїхав за море і чому я тепер іще не вертаюсь. Бабратися далі гандлем телятами і дертися з жидами я не маю охоти. Також і тою цибулькою та редькою, що її продаєш жидам, доробитися не можна. Треба подумати про забезпечення життя дітям. За один рік, хоч би й де, не можна доробитися. Накінець я просив її, щоб плаксивих листів мені не писала, а терпеливо чекала, поки я здобуду більше грошей, щоб запевнити краще життя для нас усіх.

Може це було трохи загостро, але я уважав, що так буде найкраще, коли будемо себе тримати в руках і не будемо непотрібно розчулюватись. Життя тверде, треба вічно борикатися з труднощами, а до того треба гарту духа і сили волі.

Після того мені трохи відлягло від серця. Жінка вже знатиме, що зо мною, і вже не потребуватиме турбуватися мною, ані плакати з моєї причини.

Пішли далі дні за днями на праці. Роблю далі у контрактора біля вугілля. Небагато зароблю і

небагато трачу. Про роботу в майнах не питаю, бо знаю, що не можна її дістати, і не дуже кваплюся до неї через ті гази, що викликають блювання. Тим часом тут уже починає холодніти і щодня падають грубі сніги. Тепер я вже жалів, що не стався через зиму перебути в майні.

Прийшлося возити вугілля цілу зиму і ще й половину 1913 року.

Що п'ять-шість тижнів я діставав листи від дружини. Вона писала, що люди не віддають грошей за корови, що їх нам виши; кажуть, що віддадуть, аж я приїду. Діти ростуть і вчаться в школі. Хлопець не хоче говорити до вчительки по-польському.

Ого, думаю, хлопчисько вдався в батька. Люди — як люди, використовують гірке становище дружини і думають, що їм довг пропаде. Поговорять вони інакше, коли я приїду.

Але про виїзд годі мені тепер було навіть і думати.

Влітку розійшлася чутка між нашими людьми, що десь на милью від Шумейкер на південь відкривається нова копальня золота. Кажуть, там уже працює один українець, називається Фред. Фред? — Дома він напевно називався інакше.

Показали мені того Фреда. Питаю його, чи не міг би я дістати роботу в майні. Він розпитував, як звичайно, чи маю "експірієнс", а потім сказав, що мусить спитати боса.

Чекав я цілий тиждень. Врешті він повідомив мене, що я можу дістати роботу, але не в шахті, лише за "декмена". Платня 3 доляри за 8 годин. Але я й цим зрадив, і прийняв працю "декмена". Робота не була тяжка, але сильно докучав холод.

Коли вже надходив час пейди, каже мені Фред, що, коли я хочу далі працювати, мушу що пейди давати босові 10 долярів.

От, тобі маєш добру працю!

Бос був чистої крові індіанці, одружений з айришкою. У нього було шестеро малих дітей, але він сам мав гарну платню.

Хоч як не подобалось мені, що я повинен за своєю працю платити ще такий великий податок, але кінець-кінцем я погодився на це, бо іншого виходу не було. Дав я один місяць 10 долярів, другий, третій, а він ще просить, щоб позичити йому 20 долярів. Я і це дав, хоч знав, що це вже на вічне віддання.

За це він дав мені працю в шахті з платнею 4 доляри за 8 годин. Отож я врешті добився кращої платні. Оплатився мені той "податок", що забрав бос.

Прийшов я до Фреда, але бачу, що він наче невдоволений. От, нещаслива мені година з земляками! Один день було ще сяк-так, опісля Фред почав злоститись і дорікати мені: це добре не закрутив, не так тамте, видирає мені "ренч" із рук і закручує сам, ніби я нездара, нічого не знаю. Таке

повторялося кожний день, так що я вже тратив терпеливість. Премудрий землячок давав мені відчути, хто такий він. Що запитаюся, не відповідь нічого, набрав гумової жвачки до рота й навіть не подивиться на мене. Пригадую, собі, що при такій машині я вже робив із французом, робив з англійцем і жоден із них не виявляв гніву чи невдоволення, а кожен терпеливо і по-товариському показував, коли та як я мав робити. Я собі уявляю, який був би Фред, як би займав якесь вище становище! Я з цим Фредом не працював й місяця, а попросив боса, щоб дав мене на попередню роботу. Бороши мене, Боже, від своїх наставників! Просто без бука не приступай! Краще мати діло з чужинцями.

Прийшов до мене знову лист із дому. Пише дружина про це й те, згадує, що біда, жито в півкопках позростало, хліб глевкий, бараболя, як горішки. Думаю собі: там біда, але для мене тут ще більша журба і турбота. Я мушу роботи пильнувати, щоб щось заробити, щоб з порожньою кишенею не вернутись додому. Та ще і оплачуватись податками усяким босам, щоб і цього не втратити. До того ще приходиться нераз і цілу ніч кліпати очима над картою, щоб здобути трохи гроша більше. Та хіба можна їй про це писати? Вона певно думає, що мені тут у Канаді рай. Щож, прийдеться знову вислати трохи грошей додому.

28. Вибухла Перша Світова Війна.

Це був уже 1914 рік. Зараз по зимі настало довге гаряче літо. (Весни й осени тут майже нема). Одної ночі сниться мені сонце, що зійшло високо, червоне та ярке. Не знаю чому сон цей не сходить мені з голови. Один мій колишній колега, поляк, лишив на моїй квартирі сонник. З цікавості заглядаю туди і нахожу: схід сонця — віщує війну. От, дурна ворожба. І на чім вона оперта? Старовинні народи вірили в ворожбу і шанували ворожбитів, але ці віщунки вміли якось знаходити зв'язок між дійсністю і сном, чи якимсь іншим явищем. Звідки ці тлумачення снів у соннику?

У цьому "бордінггавзі", де я мешкав, був також один імігрант, чех. Я з ним ближче познайомився, бо легше було нам розмовитися, обидва ми були з Австрії, отже ми наблизились друг до друга й навіть при однім столі їли. Десь за якихось два тижні зустрічаємось обидва в умивальні. Чех каже до мене:

— Нашого Фердинанда забілі сербове в Сараєво.

Я зразу не зрозумів, про що мова, але не питав, бо не випадало виявляти своє незнання. Аж по короткій надумі я нагадав собі, що це наслідник австрійського престолу.

Убили — пропало, плакати не буду. Чех ка-

зав, що серби в Босні хочуть свободи. А я тільки висловив сумнів, чи в той спосіб дістануть, бо з чим їм пориватися.

Через п'ять днів чуємо, що почалася війна між Сербією і Австрією, та що по боці Сербії стала Росія, а по боці Австрії Німеччина. Це був початок великої світової війни.

Всі ми емігранти з Австрії були наче наелектризовані. Тепер уже всякі гадки приходили до голови. Я подумав собі, що станеться, коли українці з австрійської армії будуть боротися проти українців із російської армії. Брат проти брата. І що взагалі принесе ця війна? Хто її виграє?

Мені пригадався знову мій сон і ворожба з сонника. Може це й випадково сталося, що цей сон здійснився, але мені чогось трудно було повірити, що це був збіг обставин. Може це й до деякої міри забобонність, але я таки вірю, що існують віщі сни, і вони таки зв'язані з вражливістю людської душі. Було б смішно зводити всі сни до того, нібито вони походять з того, що людина ввечері добре наїється.

У моїй пам'яті залишився на все життя сон з пізнішого часу, коли я жив у Сліквіл. Приснилося мені, що молоденька гарна дівчина стояла на порозі моєї кімнати, де я спав, і з зверненням лицем до мене відступала від мене назад, і зчезла. Опісля я отримав листа від дружини, що в той самий день,

22-го лютого 1922 року, відійшла моя донька з цього світу у віці 16 років.

Міг би я більше навести подібних снів, що відбували мені якусь важливу подію, але це відходить від теми і зрештою я не збираюся нікого переконувати. Мені вільно мати свій погляд і віру в сновидіння. Очевидно, що не всі сні є віщі і що сонникова ворожба є для наївних людей.

Вибух світової війни не мав тут у Канаді широкого відгуку. Війна була далеко, не заторкала безпосередньо Канади. Але між робітниками були люди з Австрії і з Росії. Досі між ними не було ніяких політичних спорів. Тепер, коли розгорілась війна і московські війська вступили в Галичину, робітники москалі піднесли голову.

В "бордінггаві" вони вигукували: "Слиш, ти, австріяк, руськіє занялі Львов!" Або навіть: "Ей, ти хахол-мазніца, руськіє уже в Карпатах!"

Наші люди уникали сварки, але остаточно мужили відрізувати москалям так, що їм відхочувалось. З початком 1915 року москалі тут стали ще нахабніші. Коли ж наспіла вістка, що московські війська зайняли Перемишль, московським перехвалкам не було кінця. Ми їм про відплату згадали про Маківку і про 40 тисяч російського війська, що за одну ніч вкрили побоєвище своїми трупами. Проте московські імігранти почувалися в Канаді певніше, бо Англія воювала по боці антанти, до якої належала і Росія. Канада ж була домінією Англії.

Тим часом зима помалу слабла. З-під грубих шарів снігу почало вже помалу показуватись каміння. Далі де-не-де почав зеленіти кущик черемшини. Це вже був місяць травень.

Я вже не працюю два тижні. Чую, що мають приїхати якісь інспектори оглянути, чи тут є багато золота. Коли приїдуть, коли почнеться робота, не знаю.

Одної днини дістаю листа від дружини. На цей лист я чекав від року. Оглядаю конверт. Марка з царським орлом. Англійську назву на адресі Шумейкер-Канада було чомусь перекреслено й написано по-московському: Шумакер-Канада. Ось і матиму вісті, як господарюють нові господарі в нашому селі.

Читаю листа й наче бачу те, що пише дружина:

"...У нас війна, ти може знаєш. Усі хлопці пішли до війська. Навіть кривих забрали на "форшпани" з кіньми і возами. В селі лишились старі діди, жінки і діти. Поля нема чим обробити, ані купки гною чим вивезти. Жінки косять траву на сіно, а кошу носять клепати до старих хлопів. Сіно для коров носять в'язанками на плечах.

Корон уже нема, лише копійки. Жінки носять до Львова молоко і ярину, як і давніше, але не хочуть брати копійок, бо не знають вартости і за мало дають. Феліксова Ганка, що не хотіла брати від солдата копійок, сиділа день в арешті і дістала 15 нагайок на голу сиданку. В селі повно російського

війська, мешкають по хатах, коні по стайнях, з людьми обходяться добре, лише вночі пропадає сіно з Переціля. Деякі солдати говорять так як ми, це українці з Росії.

Солдати варять їду на вигоні у великому кітлі, найчастіше густий борщ з капустою і кашу. Коли щось лишиться, кличуть дітей, щоб їли.

В місті вже рогачки нема, повно російського війська, хлопи, як дуби, один в одного. На Краківським і Стрілецьким повно сала, круп і цукру. Коні у москалів великі, з довгими хвостами, замість шлей, мають обруч на шиї. Кажуть, що має приїхати цар до Львова і тут буде мешкати, а чи правда, не знаю. І як то далі буде, Бог Святий знає...

Лист ішов дуже довго до мене, бо видно на нім сліди його дороги. Та й читав його також цензор, бо було дещо повикреслювано олівцем.

Прочитав я цей лист і думаю:

Всіх забрали на війну, навіть калік. А як мені? Чи маю радіти, чи сумувати, що я тут? Може дійсно краще, що я зберіг свою голову від загибелі десь на сербським чи на італійським фронті, а може і десь у Карпатах — від московської кулі. Там можуть рахувати мене за дезертира, хоч я від війська не втік.

Але трудно, тепер вже цілком неможливо думати мені про поворот додому.

Як би Австрія виграла війну, який був би мій поворот? Може дезертирства мені не пришили б,

бо я виїхав далеко раніше, ніж вибухла війна. Але я уявляю, як люди поводитись би в селі. Напевно на мене дивились би з погордою, а може і з насмішками. Хвальки почали б хвалитись, які то вони герої, як сікли москаля, а мені сказали б, що я ховався під бабину спідницю.

Тут дійсно не знати, як поступати. Мій колега чех каже, що треба нам тут перечекати, аж війна скінчиться, а другий знову поляк каже, що краще звідси переїхати куди інде, може в Америку, бо й тут можуть до нас чіплятися.

Тутешні українці чомусь вірять у перемогу Австрії й Німеччини, інші національні групи навіть не сумніваються, що ці т. зв. центральні держави потерплять поразку. Не диво, що емігранти москалі так тепер гороїжаться. Тут у Канаді вже навіть кривим оком дивляться на емігрантів з Австрії чи з Німеччини.

Навіть роботи в Канаді знайти нам було трудно. Ми з поляком рішили перебраться до ЗДА, бо ця держава до війни не приступила, отже краще перебувати в неутральній країні.

В травні 1916 року, вибрався я в дорогу. Папери, які я мав, були не до пізнання, вони промокли ще тоді, коли я мандрував із Калгар до Вінніпегу. Я їх викинув, узяв тільки листа від дружини і о 7-ій годині вранці всів на поїзд.

Я поїхав до Норт Бей, звідсіля до Торонто, а далі до Ст. Кетрінс. У Ст. Кетрінс я квитка на даль-

шу дорогу не купував. Я вже не мав перепустки і дістати її не міг. Без перепустки мене очевидно повернуть. Я рішив так: допильную, коли вночі поїде вантажний поїзд, тоді я непомітно скочу на нього і проїду так кордон до ЗДА.

Я був голодний після довгої дороги й пішов до ресторану.

Щойно переступив я поріг, ще й добре не сів, бачу, за мною увійшов поліцей. Ого думаю, недобре. Я пропав. Стараюся бути невидним, але чую, що в серці мені холоде і думки кружляють довкола одного: тепер не викручуся сіном. Я громадянин ворожої держави і на мене тут будуть дивитися, як на ворога. Пропав ти, Пилипе, як Сірко на базарі.

Полісмен відразу приступив до мене і питає, звідки я і що тут роблю.

Стараюся бути спокійний і кажу, що я з Поркопайн і що я приїхав сюди шукати праці.

Поліцей підвів брови:

— З Поркопайн за працю аж до Ст. Кетрінс? Юр пес?

Еге, тут уже не переливки. Надроблюю міною і показую листа від дружини. Може подумає, що я москаль, бо поштова марка і печатка російська. Поліцей поглянув на конверт, опісля на мене і звернувся до власника ресторану:

— Дай йому їсти.

Щоправда, від мене відійшла будь-яка охота їсти, але я замовив курку. Поліцай сів собі при дру-гім столику, та й їсть "сендвіч".

Їм оту холодну курку та й думаю: що далі бу-де? Всі мої гадки темні, всі наміри прислонені чор-ною тьмою. В голові шумить, серце б'є молотом. Погано.

Заплатив я за їду й виходжу з ресторану. Ба, поліцай за мною. Він зловив мене за руку і каже:

— Коман віт мі.

Завів мене до якогось великого будинку, а там далі сходами до пивниці і замкнув. Ось, маєш біз і перевіз! Захотілось Америки, маєш тепер Іва-нову хату!

В цій буцигарні я застав четверо людей. Але це були звичайні боми, що волочились без праці і без цента. Мене поліція за бома не могла взяти, бо я мав при собі гроші. Але тут було гірше, бо я громадянин чужої держави, вештаюсь без паш-порта й без особистої виказки.

На другий день, біля 10 рано, прийшов детек-тив. Слухаю і вухам не довіряю: детектив гово-рить по-українському, чисто і виразно. Го-го, зна-чить, землячки і туди втесалися. Це був жвавий юнак 25 років з інтелігентним виглядом обличчя. Він забрав від мене гроші, понад 200 долярів, і ли-ста від моєї дружини, та й завів мене до касарні. Там дав мені виповнювати анкету.

Як ти українець, то я пишу по-українському. Гадаю боронити себе тим, ніби я з-під Росії. Тому комбіную інше місце народження, а саме подаю, що я народжений у Луцьку на Волині, державна приналежність моя — Росія. Хто мені докаже, що ні?

Коли я скінчив писати, агент забрав цей папір і мене завів до другої великої кімнати, де було вже десятеро таких, як я. Люди мовчать і дивляться один на одного з недовір'ям. Половили їх поліцаї так, як мене, на дорозі. Це були емігранти з Австро-Угорщини.

За якої пів години кличе мене детектив до своєї канцелярії. Починається допит. Чи той лист від моєї дружини? Так. Чому в протоколі подано російську державну приналежність?

Починаю розповідати фантазію про моє походження. Батько мій був поляк, що жив у Росії. В Росії костьолів не було, а мій батько був дуже богомільний і тому перенісся до Галичини. Я тоді мав 6 років. В Галичині я виріс і оженився. Згідно австрійським законам, щоб дістати австрійське громадянство, треба прожити на місці 30 років. Я прожив там заледве двадцять. При австрійським війську я не служив і не буду. Прошу мене звільнити.

Фантазія була шита білими нитками і вигля-

дала неймовірно, але я не міг нічого розумнішого вигадати.

Говорю і дивлюся на детектива, чи моя вигадка його переконала. Але по його обличчі не можна було нічого пізнати.

Він ще раз переглянув листа моєї дружини, довше приглядався конвертові і не сказав ні слова. Мене знову завели до камери.

Міркую собі: мене той лист від Юзуні заведе до біди. Повезуть до австрійського консуля, а тоді на корабель і просто на фронт. Ото буде гарний кінець!

На третій день я стукаю у двері, ніхто не відчиняє. Стукаю за хвилину знову, але сильніше. Приходить детектив, питає мене, чого я хочу.

Прошу його, щоб мене звільнили, бо я не австріяк, а з Росії.

Він легко підсміхнувся і каже до мене:

— Слухай, чоловіче, якщо я тобі дав би тисячу долярів, то куди ти пойдеш? До Росії чи до дружини? Напевно до дружини. Не крути ти мені голови, ані не забивай мені баків Росією. Краще сиди спокійно, бо коли будеш галасувати до дверей, ми тебе всадимо до пивниці у воду. Тоді навчишся порядку і дисципліни.

Кінець. Скінчилася моя воля. Я зрезигновано махнув рукою і став ходити з кутка в кут.

29. В таборі інтернованих.

В цьому арешті я перебував два тижні. В камері тримали нас до полудня. Пополудні нас випускали на годину на подвір'я. Були військові вправи, хоч ми і не вояки. Не хотів австрійського вишколу, маєш тепер канадійський!

Годували нас дуже скромно, давали багато води. Спали ми на голій підлозі.

Думаю собі: гарна історія. Як довго це все буде тягнутися? Чим я провинився супроти Канади? Ще чого доброго, припинють мені ґнигунство або якусь іншу латку. І на біду треба було мені рухатися з Шумейкер. Просидів би там іще якийсь час, а може найшлась би якась робота. А так — сиди тепер у казармі!

Під охороною війська завели нас по двох тижнях до Торонта до бараків Стенлі. Тут ми побачили, що не одні ми конфіновані: в цих бараках було вже трохи наших людей із Галичини і трохи німців.

Бараки були положені над озером, здалека виглядало це навіть гарно, але для нас це було байдуже. Ми були інтерновані, майже так, як полонені. Спали ми й тут на голій підлозі, але до того ми вже звикли. Вже не пам'ятаю, чи давали нам сніданок і вечерю. Пригадую тільки, що на обід ми діставали по два куски хліба, кусок м'яса, листок сирої капусти і чай без цукру.

Коли кінчався обід, приходив офіцер, ставав у дверях і кидав питання:

— "Енітінг комплейн?"

Усі кричать: — Но.

Крикнув і я, але потім подумав, що властиво є багато речей, на які можна поскаржитись. Ану, побачимо, яка тут справедливість.

За кілька днів по обіді я замість кричати "но", гукнув "ес".

Ті, що сиділи біля мене, говорять мені по тиху "шарап". Але офіцер розглядається: всі посадали, а я стою.

Підходить він до мене, питає, що мені бракує. Я кажу:

— Хочу більше їсти!

Офіцер щось забурмотів і вийшов.

Мене зараз почали вговорювати німці, щоб я сидів тихо і нічого не домагався, бо за таке можуть усім забрати й те, що є, а часом дати й піст.

Але якось тоді скінчилося на тім, що мій голос протесту зігноровано, а я вже вдруге не хотів скаржитися.

Щодня випускали нас на прохідку на подвір'я, огороженім кільчастим дротом, під охороною двох вояків, що пильнували нас, маючи наложені багнети на рушницях.

Між інтернованими був один турок, приблизно п'ятидесятилітній, що не хотів ходити. Він сидів із сплетеними ногами і говорив до себе, пов-

торяючи часто "Дарданелі" і трясучи руками. Ніхто йому нічого за це не казав і сторожа лишала його у спокої.

Перебули ми в тих бараках шість тижнів. Відірвані від усього світу, ми животіли таким тваринним способом і навіть не могли знати, що діялося в світі.

Одного дня пополудні викликав нас вояк на подвір'я. Викликав усіх, крім німців. Що воно таке, ніхто не знав і кожний губився у здогадках.

Поставили нас по чотири в ряд, нас оточило військо з багнетами і відпровадило на залізничну станцію. Значить, кудись нас повезуть.

Незабаром навантажили нас у вагони, замкнули двері й при вході поставили сторожу. На відживу кожний дістав по два сендвічі.

Їхали ми досить довго і всю дорогу ми розважали себе розмовами. Щойно коли нас випустили з вагонів, ми довідалися, що прибули до Капускасинг, де були спеціальні табори т. зв. Кемпи.

Нас порозміщували по різних бараках. Мене приділено до бараку ч. 3.

Як тільки я ввійшов у барак, мене обступили різні люди. Були це здебільша українці з Галичини. Питають мене, звідки я, де мене зловили, як там іде на фронті війна, чи ж правда, що москалів уже вигнано з Галичини.

Питання ставились навипередки, хоч я не міг дати на більшість питань відповіді.

Після подорожі я був голоден, а що не було що їсти, я вийшов на двір розглянути табор.

Таких бараків, як ч. 3, було дванадцять. Вони були розміщені рядами у віддаленні двадцять кроків один від одного. За бараками на віддаль сорок кроків стояли кухні, недалеко від них виходки. В долині збоку була пральня, одна загальна, друга окрема для турків і оподаль барак для турків. Посередині мала шанда з "льогів" — арешт.

З другого боку стояли бараки для вояків, було їх 200 люда, і барак для офіцерів, далі велика канцелярія і шпиталь. Понижче пливла спокійно ріка, широка на яких 300 метрів.

Один барак містив 100 людей. Під стінами по боках стояли подвійні ліжка, а на них солома. Посередині бараку стояв із простих дощок стіл і лавки на яких 5 фітів довжини та великий ogrівальник.

— Чого тут ще нарікати? — жартував один старий. — Дбають про нас і не маємо потреби будьчим турбуватись. Хата є, нічліг є, харч є, пральня є, виходок є. . .

Нас новоприбулих зареєстрували. Мені вояк дав число 1198.

Під вечір зароївся барак людьми, що прийшли з роботи. Щойно тепер покликали до вечері. На бляшану тарілку дали ложку квашеної капусти і одну картоплину, бляшане горня чаю і досить хліба, до хліба джем у двоквартовій бляшанці. Но-

воприбулі, що не могли дочекатися їжі, виголоднілі, поїли все дочиста.

В бараку після вечері іще трохи гомоніли розмови. Галас тривав до 9-ї години. Потім — спокій, треба спати.

Рано в годині 7-ій треба вставати. Дістаємо сніданок. Сніданок малий — і не такий смачний, як вечеря. Опісля вартовий відкривав двері і всі стають у два ряди. Вартовий читає число, інтернований нумер обзивається: — ес. Дехто, що був в Австрії резервістом, кричав "гір" і ще чомусь навіть виструнчувався, хоч того регулямін табору не вимагав. Це вже мабуть воцячка жылка. А може й рабська.

За годину всі йшли до роботи. Здебільшого це була робота в лісі або при будові дороги. Нам, що приїхали вчора, сказали, що підемо до роботи за два дні.

На третій день іду й я до роботи. Дістаю довгу шуфлю, мої колеги також. Ідемо на другий бік залізної дороги, очевидно під багнетом. Там стоїть невелика шанда з бальків, — а біля неї варта. Це таборовий арешт. Недалеко будується дорога: з одного і з другого боку інтерновані копають рови, а землю кидають на середину.

Гарна історія, думаю собі, використовувати нас у якімсь таборі примусової праці!

До полудня я робив іще сяк-так, а по обіді, який смакував мені, як собаці перець, у мене все

збунтувалося. Хіба ж я приїхав до Канади шарварки відробляти? За що це? Чи я кого замордував, чи я кого обікрав? За те, що держава, в якій я народився, воює проти коаліції, отже й проти Англії, я маю відповідати?! Ні, не буду працювати за ту ложку леквару під багнетом!

Стою і кручу тою шуфлюю, як колотілкою. При цій роботі було поставлено більше, ніж 50 людей. Був і цивільний бос. Цей бос приступив до мене і з гнівом питає, чому стою й не працюю. Гого, подумаєш, великий пан, а яке ти маєш право до мене?

Кажу йому спокійно:

— Гура гел ю!, — те, що я мав нагоду найскоріше тут навчитися.

Бос почервонів і казав воякові, щоб мене забрав до аґешту.

Бере мене вояк поперед себе й каже йти. Іду, бо що можу зробити проти такого насильства. Щолиш я відійшов яких 20 кроків, чую крик за собою:

— Гей, ходім і ми!

Оглядаюся: всі люди покинули роботу і йдуть за мною. Ну, думаю з полегшенням, може вони зрозуміють, що ми також вільні люди.

Йти прийшлось недалеко. Мене вояк завів до тюрми, а люди пішли до бараків.

30. Проблеми таборових буднів

Тюрма всюди однакова. На самоті всяке приходить до голови. Не добре, коли аж тюрми треба, щоб нею невинним людям наганяти страх і підганяти до примусової роботи. Що мені з того, що я буду бунтуватися. Тепер війна, не маю тут жадних прав, як чужинець, можу дістати тяжку кару. Так багато людей тернить, міг би і я... Замість виступати з протестом, краще може хитрувати й гикручуватись.

На другий день десь біля 10 години приходить вартовий вояк, відкриває двері і під багнетом веде мене на суд.

Приходжу на залю, за столом сидить цілий трибунал: по середині майор, обабіч нього нижчі сфідцери. Від мене з лівого боку перекладач, а з правого вояк із рушницею в руці.

Після звичайних питань про особисті дані, питає мене майор, чому я вчора не хотів працювати. Я прибрав горду поставу і відповідаю ображеним тоном:

— Я від дитинства до вчора не мав шуфлі в руках і робити шуфлею не вмію.

Дольмечер переказує зразу те саме по-англійському. Майор звів брови вгору:

— А що ти робив?

Я набрав іще більшого нахабства:

— Мій батько мав велику плянтацію рож на

Замарстинові й у Львові, при вулиці Карла Людодика, велику крамницю з квітами. Я працював при вазонках.

— А чого ти приїхав до Канади?

— Я приїхав до Канади шукати насіння квітів, яких в Європі нема, потім хотів їхати до Австралії пізнати тамошні квіти.

Хто скаже, що це брехня? Дивлюся на суддів із невинною міною.

Бачу, майор поглядає на мене лагідним оком. Вірив ніби і не вірив. Хвилинку він переговорював про щось із офіцером праворуч, який притакуюче похитував головою й врешті щось сказав до дольмечера. Я тільки зрозумів слово "пейперс".

Нарешті встав перекладач і каже до мене, що суд рішив, що я, замість їхати до Австралії збирати квіти, відтепер маю тут збирати папери поза бараками. Це буде моя праця.

Коли я вийшов з того суду, мусів стримуватись, щоб не розсміятися. Добре, що ще не доручили плекати рожі в таборі. Я розуміюся на квітах так, як вовк на зорях. Мій тато мав хіба у житі кокіль і волошки.

Особисто я виграв: від тої роботи, яку виконували інші інтерновані, я викрутився легким коштом. Мій бунт вийшов мені на добре.

Від того часу, як довго я жив у таборі, я не мав ні лопати, ні сокири в руках. А мої обов'язки?

Де я мав шукати за папером, коли незабаром упав сніг на 9 фітів та прикрив усі бруди і відпадки?

На зиму інтерновані діставали добрі військово-ві чоботи, флянеллові сорочки, теплу спідню білизну, теплі штани і непромокальний "мекінковт". Ті, хто рубав ліс, дістали ще теплі рукавиці. Військовий одяг ще більше підкреслював наше примусове становище.

При кінці місяця кожному видавали книжечку з 30 купонами по 10 центів. За ті значки можна було купити в кантині тютюну і помаранчу.

Сніг падав безперервно. За кілька днів був уже по коліна. Щодня снігу прибуває і досипає. Морози сягають від 30 до 40 ступенів пониже зєра, проте люди рубають у лісі осики та чистять ліс під сторожою вояцької рушницї.

Одне добре, що дні взимї короткі. Ще добре не стемніло, всі йдуть до бараків. По скупїй вечерї починається інше життя. Бараки оживають від розмов і розваг.

Всіх людей у цьому таборї було понад 1300. Більша половина з них, це були молоді люди від 20 до 30 років життя, решта старші до 50 років. Одна третина з них, це були українці з Галичини, решта хорвати, поляки і мадяри. В окремих бараках було кількасот турків.

Увечерї дуже легко було пізнати, де сидять українці. Коли кінчалась праця, українці у вільний час починали співати. Співали всіляких пісень, які

тільки знали. Співав і я разом з іншими, забуваючи на короткий час, що ми в полоні.

У другім бараку грали на різних інструментах, танцювали коломийку і гопака. В іншій бараку молоді підготовляли театральну виставу, вивчалися ролі. Можна було подивляти, як люди мали охоту й терпеливість це все виучувати в таких умовах. Готовили "Сватання на Гончарівці". Потім я бачив, як представляли. Вийшло не погано, дарма що парубок, який грав ролю дівчини, ніяк не міг змінити свого голосу, і не помагала йому ні спідниця, ні причеплена коса.

В одному бараці хорвати тирликали на мандоліні й завжди приспівували ту саму мелодію: Гай, гай, гай, сікіру мі дай. . .

Люди шукали веселости і забуття, і трудно було їм це знайти в таборових умовах. А в тім, не всі шукали веселости. В однім бараку я бачив, як один чоловік сидів на ліжку з відкритим молитовником і молився, не звертаючи уваги на співи і балачки довкола.

Не забуду також одного сороколітнього українця з Заліщик, що двома малими ножиками виробляв різні мистецькі речі. Чого там не було: не тільки різьблені рямки до образів, але і скрипка, склеєна з 365 кавалочків дерева. Хто бачив цього чоловіка, міг би подумати, що він не потрапить загнати свині до кучі. Але він виробляв усякі ікони і різьблені фігури; вирізьблена ним фігура геть-

мана Хмельницького на коні з булавою нагадувала пам'ятник у Києві. Це був майстер з Божої ласки.

Часописів ми не мали, крім одної польської "Дзеннік Людови". Але з неї мало що цікавого можна було дізнатися. Листи вільно було писати і до "старого краю", але ніхто ніколи не діставав відповіді. Ми жалілись перед майором, чому до нас не доходять листи, від родин, хоч ми часто до них пишемо. Майор відповів нам:

— Ми ваші листи відсилаємо. Але ми тому не винні, що німці топлять кораблі.

Може і відсилали, але ми не хотіли питати, як багато тих потоплених кораблів було; мабуть дуже багато, коли ні на один лист нікому не прийшла відповідь.

Помалу минає зима. У вирубаних лісах вже знову видніють пні, високі на 3-4 фіти, а на них лави зрубаного дерева. Околиця сумна і пуста, десь колись пролетить лише чорний ворон. Небосхил усе ще захмарений, але вже відчувається подих теплого вітру. В таборі говорять про те, що недалеко вже до Великодня.

Сіро й непомітно прийшов нарешті Великдень. Проминув як і кожна неділя, хіба тільки те одне було, що не було роботи. Щоб відправити службу Божу для нас, священників не було. Люди сиділи в бараках тихо, задумані і посумнілі, хіба дехто нишком затягнув "Христос воскрес"... Кожний

думав свою думу, і напевно кожного мучила думка, як довго ще прийдеться тут каратись і коли брешті прийде той час, що ми вийдемо на волю.

А Світлого Понеділка і Вівтірка цілком не було. Всіх погнали, як щодня, до роботи.

31. Спротив, що приніс нам волю.

Уже не було снігу на землі, уже і я пішов збирати папір. Не було цього паперу аж так багато і я більше крутився, ніж збирав, але все одно залишалося почуття неволі.

Одної днини почали випорожнювати барак ч. 4. Мешканців цього бараку порозкидали додатково по інших бараках. Кажуть, що сюди має приїхати 100 нових людей.

І дійсно через два дні одного пополудня надїхав поїзд і привіз цілий транспорт інтернованих. З поїзду стали зістрибувати люди і всіх їх повели вартові до порожнього бараку ч. 4.

Нас вразив вигляд цих людей. Кожний із них, старий чи молодий, мав змарніле й пожовкле обличчя, що аж лячно було дивитися.

Розпитуємо, звідки приїхали, де їх забрали. Люди говорять з трудом, їх мова тяжка, дехто говорить крізь плач. Оповідують, що весь день ще не мали нічого в роті.

Зібрали ми купони, щоб купити для них їжу.

Кожний з нас дав, що міг, так що можна було купити для кожного з новоприбулих по дві помаранчі і трохи шоколяди. Це все, що можна було дістати в кантині.

На вечерю ці люди дістали все те, що й ми, але деякі з них не могли взагалі їсти. По вечері ми почули від новоприбулих розповідь про їхню долю.

Вони були в таборах біля Петувави. Було їх там 600 осіб, всі тяжко працювали. Надійшло свято Благовіщення. Інтерновані просили команданта табору, щоб їх звільнив на той день від праці. Куди там, ніхто навіть не хотів слухати прохачів. Командант сказав: "гелаво ю галідей" і всі в'язні мусли піти до роботи.

Але на другий день ніхто до роботи не пішов. Всі як один залишилися в бараках.

Почали викликати кожного по черзі до канцелярії й розпитувати, чому ніхто не йде до праці. Запитання було одне й те саме: чому не хочеш працювати?

Всі вже мали готову відповідь. Один відповів так:

— Ви мене не зловили на фронті. Я до Канади не приїхав воювати, а щоб заробити кусок хліба та збагатити цю країну своєю працею.

Другий аргументував так:

— Я вже маю 40 років. Я шанував той день святий так, як шанували його мої діди і прадіди.

За те свято мої предки проливали кров, а ви змушуєте мене працювати. Хай я радше стану в цей день перед обличчям смерти, ніж маю топтати мою віру.

Третій говорив таке:

— Поки я прибув на цю землю, чув я, що тут є свобода релігії і слова, що кожний має право шанувати своє свято. А ви не тільки не даєте нам права святкувати своє свято, а ще знущаетесь над нами. Я, як й інші, що нас ви тут замкнули, війни не починали і за війну відповідати не можемо, а за пониження святого дня буду відповідати перед Богом.

Інші покликалися на третю заповідь Божу і заявили, що Божя заповідь важливіша, ніж наказ таборової управи, й ніхто не є певільником, щоб робити у свято. І всі згідно сказали, що радше підуть на муки, ніж на працю у святочний день.

В кінці один заявив іменем усіх:

— За тей святочний день, що ви нас силою примусили робити, ми далі взагалі не підемо на працю.

В осьмій годині прийшов до 4-го бараку сфіцер і став говорити до новоприбулих. Він сказав, що тут уже два роки люди чесно працюють і слухняно виконують доручену їм роботу. Вони дістають добру їжу, одіж і платню, і ті люди вдоволені. Після такої похвали для старих мешканців табору

й пригадки, що тепер військовий час і треба слухати військових законів держави, офіцер запитав:

— Чи підете завтра працювати?

Звідусіль почулися голоси:

— Но! Но! Но!

Офіцер вийшов з бараку.

Коли нам про все це розповіли, ми занепокоїлись. Що буде завтра? Питаємо наших нових товаришів недовіряючи, чи варто наражуватися на дальші переслідування.

А вони кажуть:

Будьте спокійні. Ми не боїмося переслідувань.

І вони розповіли нам, які знущання пережили, коли відмовились від праці.

— Нам зараз зменшили їду до половини, забрали з ліжок соломку, відібрали теплу одіж. Нас змушували бігати, лягати і вставати, і при тім побивали. З наладованим у мішках піском ваги 50 фунтів ми робили 30 миль дороги. Їсти на день ми діставали трохи хліба і воду.

Тепер забрали сюди 100 осіб, але що станеться з тими, що їх ми лишили, не знаємо. Але й тут ми на працю не підемо.

У глибині душі ми подивлялися їхню постанову й ту завзятість, з якою вони обстоювали своє право. Це була гідна постава і нам навіть було соромно, що ми самі так покійно і по-рабському гнемо

спину. В наших серцях затліла нова іскра гніву, але ми мовчали.

На другий день рано вартовий відкриває двері від 4-го бараку і кличе на працю. Ніхто не виходить, тиша хоч маком сій. Десять біля 10-ої години зганяють усіх мешканців 4-го бараку під бюро майора і по одному викликають до канцелярії.

Питають кожного, чому не хоче йти працювати. Хто відповів, що слабкий чи недужий, тому казали йти до бараку. Інші відповідали, що на фронті не були і не вважають себе за полонених, і ніхто їх не сміє примушувати до роботи.

З усієї сотки дев'ять зголосилися слабкими і пішли назад до бараку. Решта виходила на двір під ударами і штурханцями вояків, які зганяли їх в одне місце, де їх установили по чотирьох у ряди. Незабаром із касарні прийшло ще більше вояків які оточили в'язнів з усіх боків. З канцелярії вийшов майор, капітан і поручник, наказавши рушити з місця.

Похід помалу посувався в напрямі наших бараків. Нас біля трьох соток приглядалися тій незвичайній параді. Коли лава наблизилася до нас, раптом дався чути один з молодих голосів:

— Гей, люди, та їх ведуть на муки, то наші брати, захищаймо їх!

Так, це було те, що кожний із нас думав, але на що сам не важився. Тепер цей оклик вплинув,

наче команда. Ми всі виступили вперед і замкнули походові дорожку.

Похід зупинився. Один поляк із нашої лави наблизився до майсра на крок. Майор добув револьвер і вистрілив вгору, а опісля вдарив поляка по лисій голові так, що той повалився на землю.

Зчинився зойк, крик і свист, а далі почулися оклики:

— Ганьба! Бий! Кидай Каміння!

Серед вояків помітне було замішання. Тоді майор дав знак трубіти. Вояки рушили на нас з наставленими багнетами і ми почали втікати.

Не обійшлося без жертв. Було багато поранених, і поки ми добігли до бараку, кожний із нас мав якийсь слід від тої погоні.

Мені багнет попав під праву пахву і я кілька днів чув там біль, хоч рана не була велика. Ті, що були з малими ранами, лікувались в бараках. Дев'ять важче поранених пішли до шпиталю.

Це був рівночасно перелім у нашій поставі. Ми всі рішили, що на працю взагалі не підемо. Очевидно, і я не пішов збирати паперу.

Ми були готові терпіти те саме, що витерпіли наші побратими з 4-го бараку. Нам зменшили харч до половини, але ми тим не турбувались. Ніякі вговорювання ні погрози нас не настрашили.

Через кілька днів приїхала спеціальна комісія розсліджувати діло. На слідстві всі ми заявили, що

ми не полонені і на примусову працю не підемо. Ми були ладні знову пролляти свою кров.

Справа стала голосна. Про неї появилися вістки і цілі статті в часописах Канади та ЗДА, а звіттюля покотився відгомін по всьому світі. Українські читачі можуть напевно найти опис цієї історії у поживклих листках "Свободи" з тих пам'ятних днів 1916-17 років.

За якийсь час стали нас усіх випускати на волю.

Отак ми переконались самі, що воля іде тільки через кров. Волі без проливу крові не діждатися.

Спершу ніхто не хотів рушитися з місця. Одні говорили, що не підуть звідсіля, доки не заплачуть їм за два роки втраченого часу. Другі домогались запевненим, що дістануть ту роботу, з якої їх забрали.

Адміністрація табору була безрадна, бо люди довгий час не хотіли виходити з табору. Але кінець-кінцем табір почали ліквідувати й люди помалу стали роз'їжджатися в різні сторони. Про табір треба було забувати. Та ледве, чи хто з нас міг його забути.

32. З Торонто до Рочестер.

Я виїхав з іншими чотирма українцями до якогось тартаку, в якомусь містечку. Знаю тільки, що в цьому містечку жили самі французи.

На другий день я почав працювати. Призначили мене вантажити стовпи т. зв. тимри до баксари. Стовпи 6 разів 8 грубі і на 14 фітів довгі.

Пробую піднести, не можу, затяжке. Бос дивиться на мене і каже:

— Працюй, а ні, то підеш туди, де ти був.

Я собі подумав: що зі мною? Колись я в Дублянах посив по 45 цегол для мулярів, одна цегла важила 5, а намокла і до 6 кг, а тепер? На Трансконі я посив на візок по 600 і 700 тайзів та кидав ними як помелом, а нині? Не чуюся слабим, проте нема сили.

Того ж вечора приходять до мене хлопець літ 16, що був разом зо мною на Капускасінг, і радить мені, щоб я поїхав до Торонта, там легше знайти кращу працю, і при тому просив мене, щоб я поміг йому знайти в Торонті школу, де він зміг би навчитись мови чи якогось ремесла. Я йому приобіцяв, що розпитаю про таку школу.

Він дав мені на дорогу 10 доларів і я на другий день був уже в Торонті.

Дивне почуття охоплює людину, яка давніше була позбавлена свободи. Коли потім така людина опиниться знову на волі, для неї ця воля ще

деякий час видається непевна і власна свобода рухів часом викликає недовір'я.

Ходжу торонтонськими вулицями та й оглядаю місто. Цікаво мені знати, де тут живуть українці, але нема кого спитати. Казали мені, що десь на Голланд евню є більше скупчення українських емігрантів, отож шукаю цієї вулиці.

Сьогодні якраз неділя, вулиці майже пусті. Іду Кінг стрітою і незабаром знаходжу Голланд евню, але тут через недільне безділля нікого не видно.

Іду далі, аж чую з одного дому пісню. Хтось співає по-московському. Ов, думаю собі, звідки тут така пісня? Онісія почувались інші голоси, українські.

Застукав я до дверей, вийшла молода жінка в біленькій запасці і питає, чого хочу. Кажу, що шукаю людей з Галичини. Я попав добре. З розмови з нею я довідався, що вона з Галичини, з Скалатського повіту. Вона тримає людей на "борті": тут є двоє москалів і троє українців.

Я впросився сюди на помешкання, якраз було місце ще для одного, чи як вона казала, вона має ще одне ліжко порожне.

Я ввійшов в хату. Мені дали дещо з'їсти і розпитували, звідки, що і як. Я все розповів, як було, а мої слухачі тільки охали та хитали головами.

Питаю, чи тут можна дістати працю.

— О, ще і як, — каже господиня, — в Торон-

ті робіт є досить. Ідіть на другий бік вулиці, там завтра станете на працю.

— Яка ж там робота? — питаю.

— Не бійтеся, — сміється господиня, — там не подвигаєтесь. Завтра побачите самі.

Дивлюся на цей будинок, але нічого не можу пізнати, що там роблять. Дев'ять поверхів, але не видно, щоб там була якась фабрика. А втім, хто його знає?

Пішов я вранці у цей будинок. З брами ввійшов я просто на велике подвір'я. Бачу, швендяють якісь люди, стоять вози, всі чимось заняті. Питаю одного, хто тут бос, показують мені його.

Приступаю до нього і ще я не скінчив питати про роботу, а він мені каже:

— Іди, сідай ось тут на хуру.

Добре. Отак просто, без записування в бюрі. Не питаю нічого більше, а лише сідаю на хуру. Візник рушив кіньми до міста.

Незабаром я побачив, яка це праця. Ми забирали в'язанки старих газет із друкарень, а також обрізки матерії і всякі старі шмати та привозили це все на подвір'я.

На другий день мені дали іншу роботу. Поставили мене між жінками сортувати різні ганчірки. Жінки беруть ті шмати, розкладають одну на одну, кожний рід ганчірки окремо. Я підглядаю, як вони це роблять і собі так само кладу ганчірки на кілька куп. Жінка, що робила близько мене, каже,

що я це зле роблю. Вона сміється з мене і показує, як треба робити, але я їй так не знаю, як ці ганчірки сортувати. Міркую собі, що я такої роботи не вчився і не думав ніколи, що таке може в житті придатися. А тепер баби сміються з мене.

Десь біля півдня прийшов до кімнати бос. Він постояв якийсь час біля мене і стежив за моєю роботою. Потім він спитав мене, де я працював давніше.

Я йому кажу, що в золотій майні на Капуска-сінг.

— О, золоте майне, — повторив бос і махнув рукою.

Ввечорі він заплатив мені три і пів доляра, і казав більше на працю не приходити.

Розказую на квартирі, що мені притрапилось. Молодий парубок, що жив разом зо мною, узяв мене вранці з собою і повів до тої шапи, де він робить. Навіть не питаю, яка це праця. Приходимо на місце. Стоять три наставники, кожний кличе мене до себе. Питаю парубка, котрий його бос, і йду до того, якого показав мені парубок.

Він дав мені цератовий фартух та гумові рукавиці і показує місце, де я буду робити. Дістав я ще трифітові кліщі, якими я мав викидати з кадок Овечі шкури і знову наповняти свіжими. Вийняті шкури мав я кидати в другий котел і полокати дві години, а опісля складати їх на візок і відвозити до другої кімнати, де працював один македонець.

На полудне приніс молодий хлопчина обід для всіх: два сендвічі, помаранча, банан, пай і пів кварта молока, — все це за 25 центів. Це було вигідно, бо не треба було йти до ресторану.

Нова праця йде мені влад, не трудна і не складна. Я завчасу кінчаю і сиджу, чекаючи на свіжі шкури. Бос посміхається і каже: "олрайт, бой".

Тут мені куди краще, ніж було в шахті. Через три тижні я вже відіслав мій довг 10 доларів і написав хлопцеві листа, що такої школи, кого я питаю, ніхто не знає.

На четвертий тиждень я вже маю новий одяг, що його собі купив за 35 доларів. Помалу відходить у забуття Капускасінг і я знову почувуюся людиною з надіями та плянами на будуче. Вже навіть починаю вередувати. Праця, хоч і не тяжка, починає вже мені не подобатися. Я волів би дістати щось краще, щоб могли заробити більше. Гріх був би нарікати на умовини праці в моїй фабриці, але це вже така людська вдача, що людина завжди прагне кращого.

Наша фірма старалася з'єднати для себе робітників. Вона навіть влаштувала пікнік. Пікнік відбувся в поблизькому ліску й туди прибули робітники також із другого відділу нашої фірми в Іст Торонті. На цьому пікніку були влаштовані також розваги і гри, як на "старокрайових" фестинах. Сендвічі і кока-кола були задармо. В різних місцях були будки для льотерій. На одним висо-

кім стовпі була завішена шинка, а на другім де-сять долярів. Були і змагання в силі.

Мій бос протягнув шнур на яких 50 фітів дов-гий; на один кінець поставив мене, а якогось при-садкуватого й кремезного робітника з Іст Торон-та на другім кінці. Я перетягнув пузатого три ра-зи так, що ще й поволік його по землі. Мене опле-скували всі учасники пікніку, а бос вручив нагоро-ду 10 долярів. Я виграв не тільки "гонор" нашої групи, але й із задоволенням ствердив, що моя да-вня сила вернулася вповні.

Одної неділі прийшов до нашої хати чоловік, що продавав американські цигарки з верблюдом по 15 центів за пачку. Мене наче щось шпигнуло. Питаю, де він їх купує. Він мені розповів, що пра-цює на бовті, їздить до Америки й за три дні по-вертається назад.

Думаю: сам Бог мені тебе післав. Я розпитав його, як зветься цей бовт, де стоїть і чи можна там дістати працю.

Чоловік був простодушний і охочий до балач-ки. Він сказав, що бовт зветься "Торонто", а чи знайдеться там яка робота для мене, він не знає, але радить піти і запитати, бо завтра пополудні відходить у дорогу. Він іще додав, що всі боси-ін-женери на кораблі, це німці.

Я на radoщах ледве всидів на місці: все скла-дається так, наче б я собі замовив.

В понеділок раненько біжу до того корабля.

Є, стоїть біленький і манить мене до себе. Питаю одного боса, чи потребують робітника.

— Но.

Питаю другого; він каже, що їм потрібний фаерман. Заявляю відразу:

— Я фаерман.

Він питає зразу ділово: де я працював. Випаляю змістя:

— На бовті "Юджін Зібермен".

— Окей, приходи, піни о другій бовт відходить.

Через дві години я вже був на кораблі, а о другій корабель відчалив від берега.

Пильную вогню і згадую свою подорож з Європи до Канади. Тоді було досить маркітно, а тепер я сміюся. Чи я думав коли, що буду працювати на кораблі? Цікаво, яку ще роботу прийдеться пізнавати?

Наш корабель відбував свою туру за призначеним пляном. О десятій ввечорі ми були в Шарльоті біля Рочестеру, опісля завертали біля Кінгстовн, далі пливли до Овего, а через два і пів дня були знову в Торонті.

Кожного разу, коли ми приїжджали до Шарльоту, всі люди виходили з корабля, а я біг до шинку купити цигарки "Кемел" і випити склянку пива.

Від робітників на кораблі я здовався, що ця тура незабаром скінчиться. Думаю собі: нема

що далі відкладати. Лишатися на службі на кораблі не маю охоти, хоч роблю тут уже місяць і з мене всі задоволені. Тягне мене таки до Америки. Треба таки спробувати щастя.

Кажу до свого боса, що я маю брата в Новій Шкотії в Сидні і хотів би забрати його до Торонто. Чи не міг би я дістати яких 50 доларів?

Він каже "ол-райт" і ні про що більше не питає. Мені виплачено гроші і корабель на другий день рушив у свою нормальну туру.

Ще десять миль до Шарльоту, видніє здалека в парку світло, наче велика сосонка. Моя шихта при вогні кінчається, дорогу назад обслуговує другий фаерман. Я швидко помився, чистий одяг вдягнув на спід, а робочу сорочку і чорний комбінезон наверх, та, як звичайно, чекаю, щоб корабель причалив до берега.

Люди висідають, як кожного разу, і я виходжу між ними до ресторану на склянку пива. В ресторані я ще не сів біля прилавка, як бачу, за мною скоро йдуть двоє айришів з корабля. Пізнаю: також утікають.

Ми вже пива не пили, лише вийшли на другі двері, побігли під горбок, скрутили вбік наліво, я скинув свій робочий одяг і ми понандрували в напрямі Рочестеру. Добрим маршем ми зробили половину дороги, натрапили на невелику будку,

що в ній удень чекають люди на трамвай, пересиділи в ній до ранку й біля 8-ої години ми вже були в Америці.

Айриші пішли своєю дорогою, а я вирішив іти сам шукати наших людей.

НА ЗЕМЛІ

ВАШІНГТОНА

33. На американській землі.

Ось вона, та обіцяна земля Вашингтона. Не знати, яка вона буде для мене? Чи доля буде для мене сприятливіша тут, ніж була у Канаді?

Иду незнайомими мені вулицями. Це був уже мабуть центр міста. Я скрутив наліво на великий міст. На мості, на поруччі, зіперлось декілька людей і приглядаються, як робітники машинами вертять діри в залізних рейках.

Приступаю до одного, що стояв найближче, і питаю, хто він. Довідаюся, що він поляк із Жешова. Иду на хитроці: вдаю теж поляка, нібито з-під Радимна. Починаємо вже цокати, як браця. Знайомство готове, та й уже я прошу його на пиво.

Поляк завів мене до бари. Я казав дати пиво, спісля кажу дати другий раз, а бартендер, радий таким гостям, показує на стіл, пропонує їсти, що хочемо. На столі всячина: ковбаса, шинка, язики і інші м'ясива, а навіть холодець, поруч хліб і вилка в мисці.

П'ємо вже по третій склянці, закушуємо "польською" ковбасою. Настрій у нас погідний і дружний.

Питаю його, чи можна тут голосно говорити. Хоч у голові вже добре шуміло, пригода в альбертійській коршмі сиділа ще в моїй пам'яті.

— А чому не? — дивується мій співромовець,

але я йому не пояснюю, чому такий запит. Натомість я запитую його тепер, чи можна тут де дістати яку працю. Поляк із задоволеною міною каже, що є "лаца" роботи, а найкраще знайти працю з оголошень у газеті "Рочестер Дейлі".

Я признався йому, що я приїхав з Канади і просив його, щоб він поміг мені приміститися десь на помешкання.

Він завів мене до свого знайомого поляка на Гадсон евню. Господиня прийняла мене радо, показала кімнату і ліжку. Я був трохи втомлений й підхмелений, і захотів спати. Роздягнувся і ліг у ліжку, але заснути не міг. "Полін" ковбаса разом із пивом відбивається немилим подихом. Холодне пиво і холодна ковбаса на голодний шлунок. Я встав, одягнувся знову і вирішив піти повечеряти "на-тепло". Недалеко я знайшов ресторан, де з'їв легку вечерю і випив кави.

Вертаюся на ту саму вулицю, але того дому, де я мав мешкати, ніяк не знайду. Кручуся більше години, заглядаю в різні вікна, але знайти свою квартиру не можу.

Пішов я на сусідню Джозеф евню, може тут, хсджу далі, вже вечоріє.

Надходить якийсь чоловік, видко, що з імігрантів, та й дивиться на мене з цікавістю. Питаюся його, де б я міг дістати "борт". Він мені каже:

— Чоловіче, як бачу по тобі, ти в наших лю-

дей борту не знайдеш. Найкраще іди туди, до того готелю, там дістанеш борт.

Пішов я до того готелю, але бачу, це не готель, а коршма з нічліговим домом. Біля бари стоїть кілька людей і п'ють пиво. Кажу ї собі дати.

Питаю господаря, чи має ліжко на спання. Господар не вдавався в розмову, ані не допитувався нічого, тільки сказав ділово:

— Ліжко є, коштує 50 центів за ніч.

Я переночував тут, а рано купив у місті газету і шукаю в ній оголошень про працю. Знаходжу потрібну рубрику: Мен вонтед. Потрібний чоловік 30-40 років, добра платня і бонус. Зголошуватись: Емпльоймент Істман Кодак.

Знаю, де це є, бо вчора проходив попри цей будинок. Іду туди і зголошуюся в бюрі. Бюро велике, на кілька кімнат, чисто, як в адвоката.

Урядовець дав мені формуляр, каже сідати і виповняти. Читаю рубрику за рубрикою і виповнюю: Марцін Далецкі, 32 роки, народжений у Варшаві, в Польщі, працював у Нью-Йорку при елевейторі. Останнє запитання: чи ситизен — мусів написати: но.

Я подав чуже прізвище, бо боявся, що мене можуть шукати тому, що я втік із Канади. Так виповнений формуляр я дав урядовцеві. Він прочитав, ударив рукою по папері, похитав заперечливо головою і каже: "но".

Питаю, чому.

— Но ситизен, — каже.

Очевидно, як же ж я міг за два дні стати "ситизеном"? Пішов я знову до свого "готелю". Від своїх співмешканців довідуюся, що потребують робітників до праці в тунелі. Робота 8 годин денно, платня по 35 центів на годину.

Купив я робочий одяг і став на працю. Робота цілком можлива, але помешкання прийдеться мені міняти, бо теперішнє мені цілком не довподоби. Жид комбінує, щоб його квартиранти давали користь і для коршми. Він дає мені на рано двоє смажених яєць, досить хліба, але замість кави, дає склянку пива. Як на сніданок, так на вечерю. Я просив кави. Жид каже, що кава для нього не бизнес. Довелося покинути помешкання в коршмі.

Найшов я нову квартиру у земляків з Рогатина. Перебув я два тижні на тім борті, але чую, що мій господар з мене невдоволений, нарікає, що я приходжу з роботи опівночі, не даю йому спати. Коли ж я йшов на нічну зміну, він знову був невдоволений, що я вдень сплю, а він удень в роботі, бо боявся за свою жінку.

Я собі міркую: Бог з тобою, чоловіче! Я тобі за помешкання плачу, ти сам мені казав, що я дістану "фул борт". Мені по роботі аби виспатися, а не якісь амори з чужою жінкою.

Тягне мене господар іти на працю туди, де він робить, у Силден Трок. Я послухав. Думаю: хай він буде спокійний за свою дружину. Попрацював

я один тиждень, дістаю платню. Овва, проміняв шило на швайку! Я дістав 11 долярів, а за ті самі години я мав у тунелі 21 доляр. У Силден Трок платять 19 центів на годину, а в тунелі 35, — таки завелика різниця! Чи ж мушу я догоджувати господареві з шкодою для себе?

Покинув я цю працю і також знайшов інше помешкання. Тепер я мешкав у людей зо Щирця. Але за якийсь місяць повторилася та сама історія. Господар приходить з роботи і чогось довго дивиться на мене. От, нещаслива мені година із заздрісними мужами! Чи вже в тій Америці так вже люди про дев'яту заповідь Божу забули?! Агій на вас із вашими підозріннями!

Знайшов я собі умебльовану кімнату на Кліфтон евню за 2 долари на тиждень. Сам собі готувив їсти, а прання віддавав до китайської пральні. Врешті я мав спокій і не був ніким зв'язаний.

В неділю ходив я до церкви при Гадсон евню. По Богослуженню зустрічався під церквою з нашими людьми, з різних сторін. Часом скликали наші люди віча в різних справах. Бували такі віча і в Рочестері. Найчастіше відбувались віча в справі УНСоюзу, де закликали людей вступати в члени нашої забезпеченової організації. Бували теж віча у справі допомоги рідному краю. Із різних промовців, що виступали на вічах, запам'ятався мені п. Швець, що мав свою пекарню в Рочестері. Я сам думав тоді вписатися до Українського Народного

Союзу, але тодішні умови вступу були дивовижні: треба було мати порядний одяг, і тому подібне.

На другий рік я дістав роботу при вантаженні вугілля. Ми вивантажували вугілля з возів на бовти. На праці я був зайнятий до пізньої осені. Заробляв я там до 25 доларів тижнево. Заробіток був непоганий, з тижня на тиждень відкладалися гроші. У банку вже було 500 доларів і добра сотка в кишені.

34. В Джанставн і у Сликвіл.

Передплачував я тоді "Свободу" і з неї здовідувався, що діялось у світі. Вісті бували часто спізнені і скупі, бо це була війна, але все таки цікаво було здовідатися, що діється в "старім краю". Помер австрійський цісар Франц Йосиф, що йому я присягав служити, як ішов до війська, і я, хоч був за океаном, почувся тепер ніби звільнений від тої присяги.

Зрештою всі симпатії і вся політична орієнтація української громади в ЗДА були ще по боці Австрії і Німеччини, хоч вигляди на їх перемогу ні трохи не були певні. Военні звіти з італійського фронту не були світлі й тисячі австрійських трупів, переважно вояків з Галичини, що тонули в ріці Ізоно (Піяві), не ворожили нічого доброго. Але це було в чужих газетах, а ми себе потішали авст-

рійськими звітами, що наддунайська армія має велику перемогу на всіх фронтах.

Велике враження викликала вістка про вибух революції в Росії 1917 р., про повалення царату, про створення Української Центральної Ради в Києві і про її універсали. Всім було видно, що починався новий переворот у світі. Велика російська імперія, що була побудована на поневоленні чужих народів, стала тріщати і розпадатися. Щораз частіше починали говорити, що тепер прийшла черга на австро-угорську монархію. Але багато провідних діячів української громади в ЗДА і Канаді трималися далі віденської орієнтації.

Прикінці 1917 року навістили великі сніговії як Рочестер, так і інші місцевості. При човнах уже праці не було. Шукав я праці в різних місцях, але надарма. В Рочестер важко було щонебудь знайти.

Я спакував валізки і пішов на Нью-Йорк депо. Сів я в вітальні і жду на найближчий поїзд. Якщо поїде до Пітсбурга, поїду й я туди, а — до Нью-Йорку, поїду до Нью-Йорку.

На мою долю випав Пітсбург. Казали мені в Рочестері, що Пітсбург, це осередок вуглевої і сталевий промисловости, отже працю буде легко знайти. Я всів до поїзду і поїхав.

О 12-ій годині вночі я був у Пітсбургу. Чуже місто, ніч, не знаю куди йти. За 2 долари я переночував у готелі. Рано здовідався я, де є уряд пра-

ці, і пішов туди. В бюрі на другій евню стояло вже більше кандидатів на працю.

Роботу я найшов скоро. Приділили мене до сталеварні в Джанстовн з платнею 30 центів на годину. Разом зо мною зголосилося туди з 20 місцевих робітників.

Прибувши на місце, всі ми пройшли лікарські оглядини. Лікар, симатичний словак, відіслав пітсбурзьких робітників до табору, а мене сам завів на борт до знайсмої словачки. Було в тій хаті дуже чисто, аж приємно було зайти туди мешкати.

Поробив я чотири дні в тій фабриці, і вже дістав підвишку 10 центів більше на годину, всі мене хвалили і були задоволені з мене. Коли б робив був хоч рік, то хто знає, як далеко я зайшов би. Але завжди приходить чортова спокуса і знівечить усе.

Приходить до мене один робітник словак і намовляє мене їхати з ним до вуглевої майни у Сликвіл. Каже, що він знає, де там можна заробити від 80 до 100 долярів за два тижні. Я спочатку навіть і слухати не хотів, бо тут у сталеварні маю добру роботу і знаю, що ступнево буду мати підвишку платні. Але словак почав змальовувати принадними красками, які то великі заробітки в майні, як легко можна доробитися маєткю і купити землю. Просто заворожив мене так, що я врешті погодився поїхати з ним.

Поїхали ми до Грінсбургу, а звідтіля снігами

заледве за два дні добилися на місце — до Слик-віл.

Оце мала б бути ота прославлена словаком місцевість! Богом і людьми забута діра, де дідько добраніч каже! Дослівно було тут 10 шанд по 3 кімнати, всі заповнені майнерами та їх родинами. Побачимо, як іще виглядає ця майна, чи така вона, як у Канаді.

В тій шанді, куди повів мене словак, жив робітник мадяр, жінка його словачка і малий хлопчина. Уже того вечора я здогадався, як почав говорити мадяр: "нем долгозна". В душі я вилаяв себе за свою глупоту і легковірність: мав добру роботу, мав добрий харч, чисте помешкання, привітних людей, і все те покинув для пустих обіцянок. Дійсно, не знати було, для чого було мучитися два дні снігами, щоб добитися в цю самотиню.

Але словак каже, що все буде добре. Переночували ми в цього мадяра на підлозі, а на другий день рано шукаємо роботу.

Моєму партнерові бос відмовив відразу, а мені казав завтра приходити на роботу. Записали прізвище і прийняли на працю з платнею 45 центів на годину. Тепер уже треба було триматися цієї майнерської роботи.

Босом у цій майні був якийсь словак чи карпаторусин, що звався Булюк. Він відносився до всіх по-дружньому, не тримався звисока, ані не дер носа, а, навпаки, старався кожному допомогти.

Майна тільки недавно розпочала працювати. В ній було зайнятих 15 робітників словаків і двоє мадярів із Мармароцини.

Робота в майні, хоч і тяжка, не була для мене докучлива. Я її знав добре з Канади і справлявся з нею без більших труднощів. Натомість дуже прикре було життя в цій глухій оселі. Крім десятиох шанд, де мешкали робітники з своїми родинами, не було нічого в цій місцевості: ні крамниці, ні лікаря, ні аптеки, не кажучи вже про церкву, чи школу. Щоб купити хліб і поживу та нафту, треба було їхати до сусідніх місцевостей, а це не було близько: до Дельмонт — 5 миль, до Салойни — 6, а до Грінсбургу — 12 миль. Особливо взимі це відчувалося дуже дошкульно. Сильні морози і сніг у два фути утруднювали дуже комунікацію. Жили ми тут достоту, як у забитому дошками світі.

Заледве я виробив дві "пейди", закликав мене суперінтенденц Малінгер до канцелярії. Він випитував про моє місце народження і про країну мого походження, і став намовляти, щоб я вступив до американської армії. Я відповів, що не є до того зобов'язаний, зрештою, я не когут, щоб його пускати на другого когута, а хтось буде глядіти, як когути б'ються. Тоді супер запитав, коли б тут було німецьке військо, чи я став би в обороні Америки.

Я відповів, що коли б німці переступили три-милеву смугу при американських берегах, я зго-

лошусь до американської армії захищати Америку. Зрештою, я не захищаю ані Австрії, ані Німеччини, я українець, а мої брати Українські Січові Стрільці боряться не за Австрію, а за Україну.

Суперінтендент переконував мене далі, що українці воюють по боці Австрії, Австрія ж ніколи не виграє війну, вона голодна і навіть уже мундирів не має для вояків, і виробляє їх з кропиви. Він знову намовляв мене вступити до американської армії, казав, що люди в Австрії бідують, їдять хліб мішаний із кукурудзянкою, навіть із січкою. Коли я вступлю до американської армії, моя жінка і діти дістануть платню, а я по війні дістану добрий "джаб".

Я тоді відповів:

— Чи добрий той собака, що лиже чужому руки за кусок хліба?

Суперінтендент якось вимушено посміхнувся і сказав: "ю'р райт".

На цьому скінчилася моя військова бранка і більше про армію ніхто мені не згадував. Але при іншій нагоді супер радив мені подбати про американське громадянство, бо гринорові в Америці життя не буде легке. Я собі пригадав, як то я ще в Рочестері шукав праці. Куди я не пішов, усюди питали мене, чи я ситизен, а коли я признавався, що ні, всюди я вчув чемне й холодне "айм сорі". В тому ж таки Рочестері трапилося навіть таке, що в бюрі казали мені, щоб я записав себе "ра-

шіян“, коли ж я сказав, що я не народився в Росії, лише в Австрії, полісмен узяв мене за рам'я і вивів на вулицю. Що ж, я навіть не дивувався: ЗДА приступили теж до активної участі у війні проти центральних держав, а я був формально австрійський громадянин. Але на життя і на працю до Сликвіл надавалися хіба самі грінори.

При кінці лютого показалося сонце і сніг щез. Та від того життя в Сликвіл не покращало. Це було життя ніби на далекому безлюдному острові, де ми знали хіба коли є неділя, а свята Різдва і Йордану проминули так, що я їх навіть не помітив. За працею і щоденними турботами годі було думати про свята. Не дивно, коли тут не було ніякої церкви, і нікуди було піти, щоб почути "З нами Бог" і "Бог Предвічний".

Я був тут самотній українець, далеко від решти нашої громади; мій зв'язок з світом — це була "Свобода", що хоч із опізненням, приходила сюди в мою глушу.

І нераз у недільному роздумі приходило отямлення: що варте таке життя, коли всі сили йдуть тільки на здобуття гроша? І чи той гріш принесе людині щастя? Нераз приходила думка, що проклятий той гріш, коли людина не дбає про Божі заповіді, не слухає Євангелії. . . Всі надії такої людини підуть намарне, а її труд і працю чорт забере. Що з того, що я витрачаю всі сили на тих роботах, коли всі мої пляни пішли внівець, а зароб-

лені гроші пішли чортові в зуби. І тоді знову починати все від початку? Життя, ні сил на таке не стане.

Настали весняні місяці, хоч у природі весни не відчувалося, хіба лиш пташки її звіщали своїми голосами у дикім лісі.

Робота в майні йшла повільніше, тепер почалась робота нагорі. Грубі рейки скручувати не було легко, сонце припікало, піт заливав очі, голова тяжка, наче побиті. Ще й до того вуха заткало брудом і я цілком не чую, наче глухий.

Йду до лікаря до Салтсбурга. За 15 минут і одного доляра лікар вилікував мене з тої неприємності опресії. Але від того мені ані не полегшало, ані не змінилася моя скромна їда. Нераз думалось, що краще було б вернутись до Джанставн, але було соромно, і невідомо, як мене прийняли б. Попав сюди, тепер терпи!

Тим часом наша оселя стала помалу залюднюватись і розростатись. Різними дорогами прибували до Сликвіл нові мешканці й нові робітники до майни. Почали привозити готовий матеріял на дома, стали будувати нові хати і шапди. Нові будинки виростили один за одним, делали виникали цілі нові вулиці. Навіть деякі люди, що були на фармах на околиці, стали поселюватись у Сликвіл. Оселя росла на моїх очах.

Шахта в Сликвіл теж поширила свою працю

і збільшила число робітників. Про Сликвіл говорили, як про будучий важливий осередок.

Та гарний розвиток оселі припинила несподівано важка епідемія інфлюенци. Невідомо звідки і як вона сюди зайшла, але раптом люди почали хворіти одні за одними. Газети подавали, що ця грізна "флю" охопила всю Європу та Америку. В Європі називали її чомусь "еспанка", мабуть вона вперше появилася в Іспанії.

У Сликвіл від цієї інфлюенци, чи грипи, люди хворіли покотом, багато людей навіть умирало. Рідко хто не піддавався цій страшній недугі.

Вже вмер бос Булюк і я з іншими виносив його домовину. Потім помер його брат, а опісля ще було кілька смертних випадків. Роботу в майні припинено. Майже всі люди були в ліжках, тільки лікар із Салтсбургу у білому халаті і з білою перев'язкою на устах, ходив від шанди до шанди і давав лікарську допомогу.

Я належав до тих, що були відпорні на цю недугу. Якось не чіпалася мене грипа і, хоч я цілком добре не почувався, проте проходив її, як кажуть, на ногах і навіть не потребував лягати до ліжка. Але я ввесь час побоювався, що недуга мене не омине, і часто обсідали мене тривожні думки: Якщо б я тут помер, де будуть спочивати мої кості? Чи скаже хто над моєю могилою "вічная пам'ять"? Чи поставить хто хрест на ній? Чи повідомить хто мою дружину і дітей, що я спо-

чиваю під незмірними покладами вугля у Вестморелянд? І що подумає моя дружина, коли не дістане жодної вістки від мене? Пропадуть ті гроші, що я на них так тяжко працював, припадуть комусь чужому, а не моїй родині. Чи не кара Бога, ця недуга, за те, що люди забули про Бога?

Помалу епідемія стала стихати. Мене вона таки щасливо оминула. Люди ще видужували по своїх хатах, рятуючись горілкою і часником. Шахта все ще не була чинна. В оселі було мертво і сумно.

35. Кінець Першої Світової Війни. Українська Держава.

Я вирішив покинути Сликвід і поїхати в Рочестер: може там живуть іще земляки з Щирця, львівського повіту, — все таки краще бути поміж своїми. Якби я навіть і помер, все таки буде принаймні кому дати знати моїй дружині, що мене нема між живими. Вирішив — зробив. Всів у поїзд, вагони гудуть, а мені шумить у голові: чого я старався про перші папери, я тут американцем не стану, в цей ґрунт не вросту, бо я тут не вродився. Краще було б вернутись до рідного краю, до моєї дружини і дітей. Але як, коли там іще війна та й така непевна ситуація на фронті.

О десятій рано я приїхав у Рочестер. Висів я

з поїзду і пішов до міста. Ще добре не розглянувся по вулицях, аж тут далось чути протяжне гудіння фабричної сирени. За хвилину чую — всеньке місто гуде гудками. Що воно таке?

Вулиці заповнились народом, всюди чути:

— Війна скінчилася!

Щось дивне діється з людьми: одні почепили до своїх авт різні ганчірки й волочать їх за собою, інші почепили бляшанки і торохтять ними по вулиці. Найбільше галасу робили італійці, що носилися з своїми прапорами і викрикували по-своєму: "ля гверра фініта"... Весь той гук і гамір тривав аж до вечора, люди виявляли свою радість, як уміли. Всі вулиці були застелені лютючками і різними паперами. Це був пам'ятний день 11-го листопада 1918 року.

Заходжу до знайомих, всі радо вітаються зо мною і говорять про закінчення війни. А я кажу:

— А що властиво ця війна дала нам?

Мій земляк показує мені "Свободу", де великими літерами видруковано:

"Українські війська зайняли Львів і Перемишль".

Настрій у всіх нас піднеслий, — врешті наша Україна діждалася своєї волі. Тепер уже все піде інакше. І ми вернемось додому.

Гсворимо ще про це й те. Мої співрозмовці хотіли знати, як проходила в майнах епідемія. Вони щиро раділи, що я щасливо оминув зарази. Від них я почув, що в Рочестері померли від ін-

флюенци тисячі людей: могили копали "штім-шуфлею".

Балакуча господиня поставила перед нас миски з традиційним борщем — коли я бачив борщ у Сликвіл? — і розповідала про те, як у них боролися з грипою:

— Мій чоловік був два тижні в ліжку, я його часником "викурувала"; горілки не можна було за гріхи дістати. Але тепер, Богу дякувати, вже не чути тої хвороби. Як раптово прийшла, так раптово і покинула Рочестер.

Посидів я два дні в цих симпатичних земляків. Питаю їх, куди тут найкраще піти за роботою. Каже до мене мій господар:

— Пилипе, чого ти запхався до майни? Чого ти лізеш під землю ще за життя? Ти можеш дістати роботу тут, де я роблю. Побачиш сам, яка це чиста робота: не потребуеш валятися вугіллям, можеш собі ходити біля машини, як пан.

Я поцікавився пропозицією. Господар казав, що на працю треба йти в краватці так, як до бюро. Го-го, сміюся, може ще течку пад пахву і щодня інакша краватка... Аби лише прийняли.

На другий день рано йду з господарем до його бюро. Все пішло дуже скоро і просто. Мій господар поговорив із своїм босом щось по-німецькому, той записав моє ім'я і прізвище, а за 10 мінут поставив мене на працю.

Дали мені звичайний столовий туній ніж, бі-

ля мене поставили з бушель скла до окулярів, і це все маю чистити.

Стягаю смолу зі скелець і думаю: о, тобі машина і чиста робота! Що ж, і це праця, та й вона теж потрібна.

О дванадцятій годині йдемо всі на обід. Обід тут же на місці, на нижчому поверсі. Всі сходять в долину. Кожний бере велику чорну тацу на два скверфіти, набирає всього, що наготовлено, включно з хлібом і кавою, платить 25 центів, сідає за стіл і споживає з апетитом. За пів години починає грати музика — вся молодь танцює.

Я собі подумав: мене з цієї шапи і чорт не вижене, тут моя праця, доки я в Америці. Пішов би і я танцювати, та не маю з ким.

По півгодиннім танцю всі пішли знову до роботи.

Прихожду ввечорі додому, питають мене, як робилося. Кажу: добре, я такої праці не сподівався. А мій господар каже:

— Чекай, Пилипе, потім дістанеш роботу при машині.

Це була фабрика оптичних приладів Бавмблум. Виробляли там скла до окулярів, до лъорнет і далековидів та інші скла. Були там різні відділи і робітників було там досить. До роботи без краватки і в бруднім одягу не пустив "кейджмен". Хоч подекуди була й брудна робота, мусів робіт-

ник передягатися і з роботи виходити так само чистий, як і приходити.

Роблю при тій самій смолі і тим самим ножем уже п'ятий день, але щодень почуваюся гірше. Треба весь час стояти — болять ноги, а робота нудна і марудна — спати хочеться. На стіні великий годинник, як на рашуті. Гляну: 9-та година. Чищу скло за склом, вже чимала купа того лежить на столі. Міркую, що вже буде 11-та година, а глянув на годинник: чверть по дев'ятій! А нехай то згорить! Та ж тут можна на смерть занудитись такою дзьобаниною! Достоту, як казали, в нас, хробачки з лайна вибирати. Ану, його з такою роботою! Вона не для мене! Тут година стає роком, а м'язів тут цілком не треба. Куди ж дівати свою силу? Не хочу 4.50 на день, не хочу чути вальса, ні пельки, ані орудувати столовою "машиною"!

Через два дні надаю телеграму до Сликвіл до суперінтендента Малінгера з запитом, чи можу бути прийнятий знову до праці. Не проминула година, як я дістав телеграфічну відповідь зо згодою.

Мої щирецькі земляки тільки очі з дива вирічили, коли почули, що я вертаюсь до майни. У фабриці теж дивувались, що я відходжу. Хай собі думають, що хочуть, я не збираюся виясняти, чому я не хочу тут залишатися.

Я взяв із банку своїх 500 доларів, дістав іще понад 50 доларів відсотків й поїхав до Сликвіл.

Застав я тут уже іншого боса, що звався Калб. У майні працювало вже більше людей, кілька робітників було навіть у військових штанах, це слід недавно скінченої війни. Про інфлюенцу вже не чути, всюди вже нормальне життя.

Я дістав роботу на "треку". До помочі дали мені малого хлопчину, літ 16, що його звали Келі. Нема що, видно моїм м'язам таки краще натягтися тут, аніж мали б вони нидіти при чищенні скелець.

Сликвілська майна стала помітно зростати. Робітників прибувало щораз більше, між ними також українці.

Осінь була тепла і погідна. Доми будувалися скорим темпом. Вже показались у Сликвіл крамниці з поживою, а опісля крамниця з одягами, голлярня, годинникарня й навіть бара, і врешті також кіно.

Так збудувалося нове містечко, якого інтереси були пов'язані з роботою в майні. Майна в Сликвіл нараховувала до 400 робітників і це вже була солідна інституція, що давала велику продукцію вугілля та давала працю і заробіток великій кількості людей.

Рік 1919 сприяв дальшому ростові Сликвіл. Зима того року була майже без снігу, робота в майні йшла безперерійно, містечко розбудовувало свої бізнесові установи.

Кинулись до бізнесу й деякі українці. За ко-

роткий час заснував тут споживчу крамницю Григор Дидів, а незабаром подібну другу крамницю відкрив Микола Кіч. За якийсь час можна було нарахувати до 60 українських родин, що підтримували обидвох підприємців, купуючи крам в їхніх крамницях. Обидві крамниці мали дійсно великий вибір краму, а навіть можна було в них дістати самогонки на мірку й на гальйони. А втім, п. Дидів не одного рятував від біди, позичаючи людям гроші чи даючи добру пораду. В усякому разі гасло "свій до свого" дотримувалось як слід українцями у Сликвіл.

Зростала теж серед української громади у Сликвіл національна свідомість. Події в Україні загострили зацікавлення долею наших братів у "старім краю". Читаючи "Свободу", яка почала тепер виходити вже три рази на тиждень, ми здивувалися про боротьбу українців проти поляків і проти московських большевиків.

Багато з тих наших, що досі вперто звали себе русинами, зрозуміли, чому ми змінили свою національну назву, і самі вже також перезвали себе українцями.

При різних нагодах наші люди обговорювали політичні події в Україні і снували свої здогади та надії. Різні думки комбінували ми у зв'язку з мировою конференцією в Парижі, на яку поїхав през. Вілсон із державним секретарем Ленсінгом. Велике пригноблення викликали відомості

про те, що польські війська Галлера, замість на большевицький фронт, використано до боротьби проти молодого української держави на користь Польщі. Було щораз виразніше видно, що американських політиків обсіли московські дорадники, тепер ще й польські.

Ми боліли до глибини серця невдачами нашої визвольної боротьби на фронтах і на мирових конференціях. Із затисненими зубами ми читали вісті про злочини поляків у Галичині та москалів у Великій Україні.

Приходили і листи з дому, а вістки в них так само сумні, тільки підтверджували те, що писали в газетах. Одна війна скінчилася, почалася друга, багато тяжча... Поляки грабують українські села, бідної курки не можна втримати... під нашою стайнею зарита граната...

Писала дружина, що хто вернувся з австрійської війни, кожний, навіть начальник громади, пішли на війну, одні з рушницями інші з кіньми. У Куровичах, п'ять миль від Львова, (де був штаб Української Галицької Армії), лежать наші вояки на соломі по стодолах і гинуть від тифу.

В наступнім листі була вістка про те, що з тих, які пішли на війну, вернувся тільки один 45-літній чоловік до села, а всіх, що не вернулись, кості спочивають за Збручем.

І мимохіть приходила думка: чого ти, брате, вибрав собі місце вічного спочинку так далеко від

родинного села? Ще добре, що не на чужині, а на рідній українській землі. Бо не хотів жити під ворожим ярмом, бо бажав волі для свого народу.

І було совісно і прикро, що ми тут за океаном не можемо нічим причинитись до успіху нашої боротьби.

Ми потішали себе, що може Українському Народному Комітетові в ЗДА вдадуться старання про визнання української незалежної держави на всіх українських територіях. Ми прикладали надії до діяльності українських місій у Вашингтоні, але рівночасно ми бачили, що наші сусіди, поляки і москалі, мають сильніші впливи по чужих міністерствах і вміють краще діяти в дипломатичному світі. Такий Падеревський зміг для Польщі зробити більше, ніж який правдивий дипломат.

Ми ще надіялися на повстання і на підпільну боротьбу. Пригадую, що я дістав кілька листів із сусіднього села Грибович. Писав до мене незнаний мені ближче чоловік, що він належить до української підпільної організації та просить помочі на визвольну боротьбу. В листі була подана адреса до Праги. Через довший час я висилав що два тижні по 5 доларів на цю адресу і почував принаймні те моральне вдоволення, що ця жертва йде на боротьбу проти польських окупантів.

36. Новорічна несподіванка.

Життя в Сликвіл ішло своїм руслом. Робота в майні йшла повним темпом, в неділю ми відпочивали і політикували на балачках.

Рік 1919 доходив до свого кінця. Було 31 грудня і все містечко готувалося до свого Сильвестра з трубами, свищиками і брязкальцями, як це тут усюди є в звичаю. Я сидів після роботи дома, потім ліг спати. Який там мені Сильвестер, та й яка мені забава в голові! Я трохи почитав газету, а потім заснув.

Пробудили мене несподівані гості, що їх я нагло побачив перед собою. Двері від моєї кімнати відкрив мій господар, за ним увійшли двоє панів, один із револьвером, другий із кайданками. Вони прискочили до мене і закували мене, а той, що мав револьвер, гукнув:

— Ти вбив людину в Грінсбургу!

Я аж занімів, але зараз опям'ятався і кажу:

— Я в Грінсбургу не був, я був увесь час на роботі.

Чоловік із револьвером засміявся:

— Знаємо такі викрути! Будеш вияснювати на поліції!

Він схопив мої штани, що лежали на кріслі, вийняв з кишені 20 доларів і ключі від валізки. Двадцятку поклав назад до штанів, а ключиком відкрив валізу, викинув із неї все, що там було, аж

найшов на споді завинені в папери гроші. Це були всі мої ощадності, які я складав, щоб було з чим вернутись додому.

Я з жахом побачив, що він усе те сховав до своєї кишені і питаю:

— Чого ти це береш?

Він відповів:

— Коли ми довідаємося, що ти нічого не винен, тоді ти все дістанеш назад.

Ані не перераховували грошей, ані не списали жодного протоколу. Мій господар стояв мовчки у дверях і тільки дивився.

Після того мене розкували і казали чекати повідомлення, а самі сіли в авто і відїхали. Питай, як звали.

Оце тобі нове щастя з новим роком! Можеш тепер шукати вітра в полі. Ці гангстери вибрали собі найкращу пору. Але, що мій господар так охоче відчинив їм двері! — Поліція — казав. Еге ж, чи тільки він сам у це вірив?

Я вже не спав до ранку. Сиджу і думаю: з чим тепер я поїду додому, з чим покажуся перед жінкою й дітьми? Все пропало і я пропаний у цій проклятій роботі. Лишили мене голого, як турецького святого, оставили хіба цю двадцятку, як забутий гріх при сповіді. Три роки моєї тяжкої праці пішли чортові в зуби. Якщо це кара Божя, то за що? Царі, князі, багатирі умирають і лишають своє майно, і часто не знають, кому во-

но лишається; а я ще за життя знаю, де я поклав свою трирічну працю. І Бог на те дивиться?

Просидів я отак до ранку, б'ючися серед різних думок та сам себе заспокоював, і стримував від розпачу та зневіри.

Ранком уже хтось повідомив босів про грабунок у моїм помешканню. Біля полудня приїхали три стейтові урядовці, стали розпитувати, як виглядали бандити і скільки грошей забрали. Я сам точно не знав скільки, знав лише, що привіз зі собою 550 долярів, через два роки праці витрачав щомісяця до 50 долярів, а решту складав.

Покликали тоді і суперінтендента, він знав, що я заробляв, і зіставив, як багато могло бути грошей за пророблений мною час. Устійнено тоді, що в мене було готівки 3.150 долярів. Все це забрали бандити. Люди тільки охали й хитали головами.

Два рази я їздив до Грінсбургу пізнавати бандитів, але таких там не було.

Деякі наші люди тішилися з мого нещастя: — А добре йому так! Він нікому чарки муншайки не зафундує, ані сам не вип'є, тому його Бог так покарав.

Дійсно, мав кого Бог карати, та й було за що. Я вже й не звертав уваги на такі балачки.

Дивно витривала людська натура — витримає і найгірший удар. Що pomoже жаль і журба? Були гроші — пропали гроші. Треба починати нано-

во від одного цента, так начебто сьогодні тільки приїхав до Америки.

З упертістю й завзяттям узявся я знову до праці. Робив я далі в майні. Виробив денну роботу, вночі йшов навантажувати вугілля: часом на 18 візків, в кожному візку тонна і пів, платили 60 центів за тонну.

Пішли знову дні в тяжкій поті й утомі, та недоспані ночі. Але я на те не зважав, а рішився знову заробляти і відкладати гроші для своєї родини. Гроші я вже тепер складав до банку. Помешкання я змінив: перенісся до другого земляка, що не пив і мав від усіх пошану.

Хоч я працював тяжко, не мучила мене так праця, як радше думка про своїх дома і про долю Батьківщини. Тяжке становище вдома і загальна ситуація в Україні наводили на думку, що треба заробити грошей, щоб могли колись дружину з дітьми стягнути сюди.

В майні ставились до мене всі добре. Суперінтендент завжди мав для мене добре слово і заохоту, щоб я не журився втратою, бо я добрий робітник і зароблю ще більше.

Так я працював цілий рік, майже не розгинаючи спini.

Наступної осені покликав мене бос Калб до канцелярії і приділив мені працю, якої я й ніколи не сподівався. Я мав брати собі 6 людей, а коли треба то й більше, залежно від роботи, і керувати пра-

цею при кладенні в майні дороги з тяжких шин. Платню я мав діставати 1 доляр і 4 центи на годину.

Таким чином я став уже малим босом. Це був вияв довір'я до мене і прихильности моїх наставників.

Нагадалось мені, як я працював з Калінкою, і я собі подумав:

— Пилипе, не заверни собі голови, бо це одного дня може увірватися.

Але це була тільки така собі пригадка, бо я ніколи не вбивався в пиху та ще й від якогось босівства.

Від фірми дали мені до помочі якогось ніби урядовця, родом із Австралії, якого робітники називали "пайнепле". Він зрештою не втручався ні до чого і мені не робив ніяких зауважень.

Увечорі я здавав звіт із проробленої роботи: яка робота — "А" чи "Б", число робітника і час "овертайму". Роботу я виконував справедливо, не крав часу і не змушував робітника працювати понад силу, а коли я бачив, що комусь затяжко, докладав своїх рук.

По шістьох місяцях праці я врешті довідався, хто такий був цей "пайнепле". Його завданням було пильнувати, коли ми стаємо до роботи, коли сідаємо до обіду, як багато часу забирає обід і в який час покидаємо роботу. Компанія, видно, хотіла знати, чи я може коли не кажу помалу робити або чи може кому не приписую го-

дин за "овертайм", а й може хто говорить щось проти держави, чи проти компанії.

Хто був би подумав, що це такий нагляд був над нами! За шість місяців цей тип зник, як камінь в всді, я дістав від компанії похвалу за виконання праці: дали вже довірено мені вести працю самому без компанійного доглядача.

Одного полудня під час обідової перерви дався чути сильний вибух, неначе гарматній стріл. Люди побігли подивитися, що сталося. Незабаром уже було відомо, що випадок стався на подвір'ї того господаря, де мене ограбовано. Вибух стався в авті. Авто й гараж розбило, Стіф убитий, його тіло розшматоване.

Каже до мене один робітник:

— Ото дістав своє за спілку з гангстерами. Носив вовк, понесли і вовка.

Але на цьому не скінчилося. Цей Стіф мав гарну жіночку, літ 30. Він тримав у себе на станції двох хорватів. Один із них мав авто марки "Студенбейкер" і те авто за дешеву ціну відпродав своєму господареві Стіфові. Які там бизнесові і позабизнесові комбінації були між ними, трудно щось певне сказати, хоч людські язика плескали різне.

Якось так склалося, що жіночка три дні перед тим, поки її чоловік був убитий, перебувала на лікуванні у "норски", тобто медсестри, і повернулася додому аж тоді, як її чоловіка похо-

ронили. Ніхто не знав і не знає донині, чи він сам заподіяв собі смерть, чи хтось до того приклав своїх рук. Слідство не дало ніякого вислідку.

Проте це не перешкодило тому, що хорват забрав по смерті Стіфа вдовичку до Ізелін майни, де жив разом із нею і... з її 15-річною донею.

Таке було закінчення історії ославленого Стіфа. Говорили старі люди, що гарні коні, гарна жінка і гроші — це смерть. Для українців у Сликвіл це була прикра історія. Для мене особисто не було ніякої приємності в тому, що Стіфа постигла така доля. Я йому напевно такої не бажав.

Вісті з дому, що я їх одержував, не були веселі. Українці в Галичині відчували польську окупацію дуже дошкульно. Переслідування за участь у визвольній війні, арештування молоді та інтернування української інтелігенції, нищення українського шкільництва, боротьба за український університет, все це не віщувало нічого доброго. Польська політика хотіла проковтнути українців і Галичину перемінити в "Малопольську" та "креси всходне".

Що я там робитиму, як туди поїду? Суперінтендент Малінгер казав мені не раз, щоб я спровадив свою дружину з дітьми сюди, бо що родина без батька: ані не виховається як слід, ані не має ніякої опіки.

При кінці 1921 року висилаю шифкарту для дружини і дітей через українську агенцію Ков-

баснюка. За короткий час одержую листа від моєї дружини, в якому вона пише, що приїхати не може, бо донька слаба, а хоч би й була здорова, то на візу треба чекати хтозна як довго.

Я вже постарався про дім за 400 долярів, купив меблі, а тут годі... Гроші, що я вислав на подорож, мені звернено (хоч і не всі), і далі лишився самотній. У цім домі мешкав я сам повних два роки.

Дні подібні одні до одних, як каплі води: робота вдень, часами робота на нічну зміну. Крім того, я сам собі варив, сам прав, сам робив порядки в хаті. Часом відвідував мене в неділю дехто з земляків, щоб почитати газету чи поговорити.

Десь у 1921 р. оголошено в "Свободі" заклик жертвувати на "Фонд Визволення Української Держави". На ту ціль випущено тоді "бонди" і ці бонди закупували наші люди досить радо. Кажуть, що на цей фонд люди в Америці склали 120 тисяч долярів. Люди давали, бо хотіли помогти визвольній боротьбі. Один такий "бонд", підписаний п. Березовським, залишився в мене донині.

Прикро про це згадувати, але з цим визвольним фондом вийшло трохи "не так" і справа ця не одному ще й до нині шумить у голові. Для справедливости треба зазначити, що гроші не змарнувались: 30 тисяч долярів все таки віддано

для українського уряду д-ра Петрушевича, а за гроші "Визвольного Фонду" купили дім у Нью-Йорку. Добре, що й так.

У травні 1923 року я дістав американське громадянство. До деякої міри це зміцнило мое почуття певности. До рідного краю я зможу колись поїхати, як він буде вільний, а те, що я американський громадянин, мені ні трохи не шкодить. А втім, я не міняв національності, тільки громадянство. Міг я колись бути добрим українцем, коли був австрійським громадянином, те й тепер я лишаюся тим самим українцем, прийнявши американське громадянство.

37. Приїзд моєї родини.

З дому я дістав вістку, що донька вже здорова і дружині дуже важко дати самій раду з двома дітьми.

Я вислав тепер гроші на подорож через Меллон Банк. Польський уряд не міг робити ніяких труднощів, бо я був американський громадянин. Лишалось ще тільки чекати на візу.

В мене все вже було приготоване на приїзд. Домик був маленький, але вигідний, і я уявляв наперед, як жінка буде тішитися цим помешканням. Напевно буде дивуватись, що підлога не підсипана, і що стіни з текстури обліпленої гіпсом та й

порожні, що вікна відкриваються, як у залізничних вагонах, але кінець-кінцем привикне й до того. Хай сама переконається, що я придбав працю свєїх рук, і то по таких великих втратах. Я ж мав тоді модерне авто марки "Мексвіл" за 1200 долярів, що робило 35 миль на годину, мав 1700 долярів готівки в Меллон Банку і постійну роботу в "майні" з доброю платнею. В порівнянні з тим, що я мав в Дублянах, це була таки велика різниця.

На приїзд дружини я чекав досить довго. Поки дали візу, поки дружина полагодила всі формальності, минуло п'ять місяців. Але врешті прийшло повідомлення, що дружина й моїх двоє дітей всіли на пароплав.

23 жовтня 1923 року я виїхав до Грінсбургу зустрічати дружину. Я її не пізнав — так за тих 12 років змінилася. В моїх думках вона виглядала так, як я її запам'ятав собі, коли виїздив з Дублян. А тепер — передо мною була вже не та сама людина, а з сумним, утомленим обличчям, зо зміненим голосом. Вже не кажу про зовнішній вигляд, про бідний одяг і мізерний клунок. І це моя Юзя? . . . Як життя змінило її! Напевно і я для неї виглядаю інакший.

Діти дивляться на мене з недовір'ям, як на чужого, привіту — ані слова . . . Нічого, освоються. Хлопчині 15 років, але виглядає на 10, одяг

полатаний і обшарпаний, і я не дивуюся, там була війна.

Зараз таки в Грінсбургу я зайшов із ними до крамниці і трохи їх перебрав, головно дітей, а ввечорі ми всі приїхали автом до Сликвіл.

Помалу розповідаємо одне одному про свої переживання. Жінка дивується, що в мене не завжди були такі розкоші, як тепер, і вже ласкавіше і менше стримано розпитує про різні речі. А потім стала розповідати про своє горювання і я мусів її заспокоювати, так при тім розжалілася на самий спогад. Я не повинен був її лишати саму на таку поневірку і на ласку долі. Замість бути разом і помогати одне одному в житті, ми так змарнували молоді літа на тяжкій праці і гарівці.

Жаль і докір пробивався в кожному її слові і я мусів терпеливо вияснити їй, що я на розкоші, ані на приємні пригоди не поїхав, а натерпівся не менше за неї. А все це для неї і для дітей.

Потім ми вже були, наче по сповіді, і на душі було легше. Ми розуміли, що так мусіло статися і вже далі тепер наше життя піде інакше, краще. Жінка знову посміхалася і в цьому усміху зникло тих 12 років, що нас розділяли. Перодомною була знову моя Юзя така, як я її пізнав і яку привіз до моєї хати в Дублянах.

За два дні діти пішли до школи, а жінка взялася до господарства. Я показав їй, де є українська крамниця Грицька Дидіва, й кажу:

— Тут не буде хліб як пампух, і бульба, як горішки. Тут бери все, що тобі потрібно і скільки хочеш. Тут маєш книжку, тобі грошей не треба, на цю книжку дістанеш усе в Дидіва.

Треба було кілька днів почекати, поки дружина призвичаїлася до того всього і почала нормально варити, не приносячи вже з крамниці зайвих витребеньків.

Але за якийсь місяць показалися інші речі. Мої діти стали мудріші, як я. Вони стали мене критикувати:

— Ви того не знаєте, ви знаєте хіба в майні "тимри" класти. Ви не вмієте по-англійському говорити. Мексвіл кара но гут, нам потрібна друга кара, я такою карою їхати не хочу...

— А бодай тебе сніг спік, — думаю собі, — ти такий мудрагель! Кажу до нього:

— Як будеш заробляти сам, тоді собі купиш кару, яку захочеш.

Через рік було ще гірше. Дівчина скінчила школу, не хоче бути вдома, а хоче йти на "гавсворк". І хто її намовив на таке діло? От, маєш школу і ту сваволю, яку ця школа допускає. Не допомгла моя просьба, нічим я не міг їй догодити, ані переконати, пішла від мене геть, ані навіть не дала знати, де працює.

На другий рік те саме з хлопцем. Хлопець скінчив школу і хоче йти до майни. Я сварю, прошу, щоб ішов до вищої школи вчитися, не хоче.

Ніякі вговорювання не допомагають. Кажу йому, що в майні тяжка робота.

Він знає і не боїться тяжкої роботи.

Оце тобі Америка й американські діти!..

Питаю суперінтендента, чи він не дав би роботу моему синові при мені. Супер каже, що, коли босом є батько, то з ним не може робити син, і навіть брат.

Клопіт та й годі. Самому йому роботи не можна дати, хіба з другим, бо замолодий. Я й на те не погодився. Куди йому до майни з такою силою?

Та що з того, що я заборонив. Одного дня, не знати коли, мій син пішов від мене, не знати куди. Таки поставив на своєму!

Аж за місяць я здогадався, що він працює в Мікола майні. Е, чекай, паничу, і тут на тебе найдуться закони!

Через полісмена я привів його додому. Син дивиться з-під лоба на мене і ані словом не обізвається. Уперта біда, думаю, але я нагадав собі, який я сам був у тім віці.

Якось по довгих уговорюваннях син лишився дома. Потім сам собі вияснював:

Що тут дивуватися? Одного я залишив у колісці, а друге в пелюшках, — як же вони мають мене слухати? Я був для своїх дітей чужий і їм трудно тепер привикнути, що я їх батько, якого треба слухатись.

Але і з дружиною було не краще. Вона теж

стала слухати не мене, а сусідку. Го-го, наука не йде в ліс, а ще й така приманлива і переконлива. Сусідка навчала мою дружину американської "свободи":

...Твій чоловік всю пейду, яку заробить, має віддати тобі. Ти господиня до грошей, а не чоловік. Тут в Америці таке право, що чоловік має слухатись дружини. Всі чоловіки віддають гроші своїм дружинам, лише твій — ні. Ти піди до "скваера", він тобі зробить так, що сама будеш ходити на офіс по пейду, а як би тебе чоловік ударив, ти клич полісмена, то він дасть його до "джелу". Це не в краю, де жінками орали, це Америка: що дружина скаже, те й має бути.

Я нічого не знав, що моя дружина проходила у сусідки такий курс "американізації". Але незабаром я став спостерігати дивні речі. В хаті повіяло іншим духом.

Прийду з роботи, дружина мовчить, нічого не говорить. Запитаю, — коротка відповідь. Хоч немає вогню, але в хаті задимлено. Поставить дружина на стіл страву, не знати кому, хочеш їсти, їж, а ні, хай стоїть.

Я став здогадуватись, чия це наука. Спершу це мене гнівало, потім боліло, але я вирішив: чекай, мене не виведеш з рівноваги. Яких іще мудрощів тебе навчать? І я йшов, якби не було нічого, на працю. А при роботі або деінде в розмові між людьми хвалив щасливе подружнє життя.

Деякі жінки, що те чули, захищали свої позиції:

— Та вона в краю набідувалася, та й тут далі чоловіка шанує. Хай но тільки приглянеться ближче, яка в Америці свобода.

Я собі теж подумав: хай пізнає ту свободу, але з мене підвладного не буде мати.

Колись мені казали, що дружина тримає три угли в хаті, а чоловік четвертий. Мені здається, що це не зовсім так. Я думаю, що чоловік тримає всі угли хати й ще дах над головою. Хіба що дружина сама десь працює і заробляє на прожиток. Але так є дуже рідко. Можна сказати, дружина веде дім за гроші чоловіка.

Підіть до такого супермаркету і подивіться: бере така жінка візок наперед себе і кидає до нього все, що побачить, чи треба, чи не треба. За якийсь день чи два той товар лежить у сміттю. Пригляньтесь, скільки разів до року міняються нові сукні: раз короткі по коліна, то знову широкі, як парасоля. А скільки лежить у куті старих суконь, панчіх, черевиків? Чи згадувати ще про тих "місіс", що то ходять на "бінго" і долярами розсівають на дурну гру. Ось куди йде твій зарбіток, чоловіче! В Америці жінці непотрібні ніякі угли хати, бо американську хату тримає сам чоловік на своїх плечах. Разом із тим телевізором, з якого дружина вчиться нової моральности, головню супроти свого чоловіка, і теж за його гроші.

А за малу невігоду чи відмову дружиночка подається на розвід, лишає чоловіка і дітей, знаходить собі хабалю, чи пак "бойфренда", і мандрує з ним світами, ошукуючи Бога і людей. Трудно собі подумати, але напевно дуже мало є в Америці таких дружин, як та дружина, що, коли тонув "Тітанік", відмовилась від рятунку човном, воліючи смерть разом із чоловіком, ніж рятунок без нього.

Ці мої гіркі уваги це тільки вислід моїх спостережень серед різних родин в Америці. За мою дружину я не боявся. Я знав, що сусідчині науки надто великого впливу на неї мати не будуть, бо ані я не дам їй приводу до якоїсь сварки, чи негодуювання, ані вона не зробить нічого такого, що було б противне християнській моральності. Тут уже любі сусідочки дуже помилялися, коли думали, що підмовлять мою дружину на якесь свинство.

Дружина попробувала гороїжитись проти мене і шукати собі зачіпки, мовляв, тамті мають те й це, а вона того не має, а я згідливо сказав:

— Підемо й купимо і ти можеш мати те саме.

Адже гроші в мене були, мав я їй жаліти навіть витребеньок. Хай спробує, потім сама того не захоче.

І так спроби любих сусідочок порізнити мене з дружиною не дали ніякого висліду.

Зрештою життя у Сликвід ішло своїм руслом. У 1924 році наші люди за ініціативою Григора

Дидіва збудували дерев'яну церковцю св. Тройці, щоб не ходити далеко до Експорт, чи до дальших місцевостей. Засновано тут теж відділ УНСоюзу і відділ УНПомочі, в яких наші люди асекурувалися на випадок смерти.

Рішення Ради Амбасадорів у Сен Жерменському договорі 1923 р. про повне віддання Галичини полякам розвіяло всі наші надії на західніх альянтів. Я тільки в душі похваляв себе за те, що спровадив дружину до ЗДА. Бути польським громадянином аж ніяк мені не усміхалося.

38. З е м л я к л и ч е .

Настав уже 1926 рік. По всіх майнерських місцевостях гонили "рілестейти", як джмелі. Продавали фарми, доми й льоти, тобто парцелі, та пропонували кожному свої послуги. Парцелі були в Шарон, Йонгстовн, Воррен, Нелес і т. д. Кожному обіцяли золоті гори на фармах і парцелях, які то з них можна мати великі прибутки.

Наші люди легко ловились на гачок: це переважно були самі хлібороби і кожного тягло до землі та до праці на ріллі.

Чимало наших людей покупило тоді льоти. Хто заплатив готівкою, той ще утримався, а хто взяв позичку, заборгував, пропала його хата, його льота донині стоїть пустою, як сотки інших.

Забаглося й мені гуркотати на тракторі. Міркую собі, що не до смерті мені робити в майні. Кіт над дірою довго не сидить, а міняє місце. Зміню і я. Дружина все одно сварить на мене, що я їй наношу повне ліжко пилюки з вугілля. Крім того думаю таке: краще буде, як переїдемо на ферму, де не буде мудрих сусідок. Ферма для мене і для моєї дружини буде нагадувати наше життя в Дублянах.

Поїхав я з українським рілестейтом розглянути терен. Незабаром знайшов відповідний кавалок землі під ферму. Це було чотири милі на північ від Шарону при цементовій дорозі, з одного боку дороги 15 акрів і з другого 15, далі школа для дітей. Земля рівна, околиця гарна.

Пішли ми з рілестейтом до адвоката. Я склав 1950 доларів за поле й 20 доларів за контракт купівлі, чи так зв. "дід". Ціна була по 65 доларів за акр. Підписав я цей документ купівлі і почуваюся, ніби я дістав великий спадок. Тож то я тепер буду великий господар!

За тиждень я їду з дружиною показати їй і здовідатися, чи сподобається їй те, що я купив. Ідемо новим автом, вже не Мексвілом, а Крейслером-Седан.

Дружина оглядає землю, видно, що їй подобалася, і каже:

— В Дублянах п'ять господарів так багато поля не мали, що ми тут маємо.

Бачу, моя дружина наче не та стала: міряє кроками і каже:

— О, такий загінець під просо, буде пшоно до капусти.

Опісля знову зробила кілька кроків:

— Тут посіяти гречку, будуть крупи на голубці. А тут далі посіяти пшеницю і ячмінь, а в цім кутику, щоб ти не забув залишити на цибульку, я собі посаджу.

Любується, як дитина, що дістала улюблену іграшку. Я радів, що це все її цікавить, значить, ніщо не змогло її зіпсувати, ані життя в американськiм містечку з його змодернізованими сусідками.

Після оглядин поля під фарму дружина була вдоволена, як по виводі. Вдома у Сликвіл вона вже не бігла до сусідки на розмовоньку, нато-мість питала мене: — Коли будемо будувати дім на фермі?

Я їй вираховую: маленький дім на три кімнати — 2.000 долярів, мала стайня для двох коней і трьох-чотирьох корів — 1.000 долярів. Пара коней та упряж — 500 дол., дві корови — 200 дол. Віз, плуг, косарка і таке інше — до 500 дол. Насамперед треба тут криниці, бо води нема, а тут треба буде жити ще, поки хата буде цілком готова. На все треба 5.000 долярів, а ми що маємо? Треба два, а то й три роки добре щадити, а тоді братися до ферми, до цибульки...

Тепер уже моя жінка щораз частіше говорить про ферму і ділиться своїми мріями, як то буде там, коли туди переїдемо.

Кожного року вліті йдемо садити квіти в тім місці, де буде дім. Уже 1929 р. я найняв чоловіка з кіньми, щоб вичистити землю з пнів. Як тільки почали ми цю роботу, приходять сусід — фермер і питає, що я хочу тут робити. Кажу, що будуватиму дім.

— Це поле моє, — заявляє фермер, — твоє поле починається далі.

І показав мені межу. Коли агенти продавали мені землю, школа була за межею, а тепер стоїть на самій середині ферми. Пропадає до шість акрів ґрунту. Хай і так, буде пасовисько для корів.

По майнах припинилась робота. Почали звільняти робітників. Уже роблять по два-три дні на тиждень. Так можна заробити хіба на прожиток. Але я не нарікаю, в мене робота по-давньому.

Моя жінка кожної днини говорить про ферму і чекає неділі, щоб туди вибратися. В розмові завжди виявляються ті самі бажання: "Я тримала б яку ялівчину, я б вигодувала б підсвинка, я годувала б кілька курочок і не слухала того дзвону під вікнами, який щовечора дзвонить, як у костьолі Панни Марії в Дублянах.

Я потішав її, що вже скоро візьмемося до роботи над будовою помешкання.

Почалось обговорювання, який дім найкраще

поставити. Я хочу ставити трикімнатну будову, а мама і син хочуть великого дому. Тут помагали їм не сусідки, а приятелі сина. Вони підбехтували:

— Тато поставить шанду, то лише для себе, а тобі, як прийдеться женитись, куди жінку заведеш? Прости тата, нехай ставить дім на шість кімнат, буде тобі три і татові три.

Пропонувати було легко, пропонувати можна і ще більший дім. Коли я сказав, що нема так багато гроша, син обіцяв, що буде виплачувати "моргедж". Не лишалося мені нічого, як погодитися на цей плян.

Я таки зразу згодив контрактора до цієї будови за 5.500 долярів, з тим, щоб ще окремо побудував гараж на два авта.

В полі я ще не починав нічого робити: було запізно і не було чим. В Шароні не було жадної роботи, де можна було б щось заробити.

Поки дім був збудований, сиділи ми в шопі, а коли все було готове, я мусів піти до Сликвіл просити будьякої роботи, щоб було з чого прожити. Все те, що я заробив, ішло на наше прожиття і на сплачування "моргеджу". На сам моргедж треба було 36 дол. на місяць.

Щонеділі я приїздив до дому. Вже в тій шопі, де ми спершу жили, стояла корова. Все йшло помалу і з трудом. За кожним разом, коли я приїжджав додому, завжди була якась невігода, все чогось бракувало. Дружина нарікала, що коли

хоче зварити горнятко кави, то мусить пів тонни вугілля спалити. Чому тут нема електрики і світла, як було на Сликвіл?

Я ходив і питав в бюрі електричного закладу, але там мені сказали, що до одного дому, що так далеко віддалений, дорого коштує ставити стовпи і затягати дроти. Треба було якось інакше собі порадити.

Я купив у тзв. "секенд генд сторі" уживану газолінову піч, отаку машинку до варення на два кружки за 25 долярів. Ото буде радість для дружини! Якраз було велике американське свято 4 липня і я привіз цю піч на фарму.

Вранці, щойно зійшло сонце, я навіть не чув, коли дружина встала і пішла вештатися біля господарства. Раптом чую якийсь шум. Я схопився, дивлюся крізь вікно — є вогонь. Схопив я трилітнього синка разом із коцом і мої штани (там був золотий годинник і трохи грошей), вибіг на двір та кричу:

— Де Іван?

Зараз з'явився старший син і кинувся рятувати. Бачу, моя дружина біжить з ліса і собі кричить. Полум'я охопило вже весь будинок. Син встиг іще витягнути машину до шиття, уже надпалену, і двоє крісел. Решту, що було, з'їв вогонь. За яку годину згоріло все, лишилися рури, дроти з ліжок, потріскана піч і комин, що стирчав са-

мітно, як пам'ятник у Збоїсках, побудований там іще за часів турецьких нападів на Львів.

Звідки взявся вогонь? Дружина розповіла, що рано налила газоліни до машинки, запалила, поставила воду, а сама пішла в ліс шукати корови, чи ще не отелилася.

Дружина оповідає й плаче гіркими сльозами: — Ото пішов увесь добуток через мене!

Заспокоюю її, як можу, кажу, що, видно, була зіпсована машинка, бо "секенд генд" і з неї мабуть витікла газоліна. Що ж я мав казати, жаль було втраченого дому і всього труду, що пішов на дім. Але й жаль було дружини, що побивалася як за покійником.

Що ж, плачем і жалем втраченого не вернеш. Хіба це я вперше тратив увесь свій добуток? Хіба перед інтернованим до табору не забрали в мене всі гроші? А як ограбили мене у Стіфа гангстери, не лишився я з одною двадцяткою? Згоріло і нема. Прийдеться знову побідувати і починати все наново.

Одна ще була надія, що був іншуренс (обезпечення). Приїхав агент обезпеченового товариства, подивився на згарища, і питає про причину вогню. Кажу, що не знаю, бо початку його не бачив, а здогадуюся, що з нафтової кухонки.

Агент щось собі записав і сказав, що я дістану свою асекураційну суму, на яку дім був обезпечений.

Треба чекати. Якщо виплатять забезпечення, можна буде побудувати новий дім. Покищо ми перенеслися на помешкання до гаражу.

Від одного сусіда англійця я дістав дещо з одяжі і кухонного начиння, від другого дерев'яне ліжко. Спасибі їй за те, хоч не дуже то приємно було ходити в чужій поношеній одяжі, чи спати в якомусь заблющиченому ліжку. Але я дивився на це, як на переходовий час, аби тільки як мога швидше нам виплатили забезпечення. Тим часом довелося жити циганським життям. Навіть їжу прийшлося дружині варити на дворі на цеглах і на кавалку бляхи.

Вже й корова отелилася, та їй молока є досить, а куди те молоко нараз подіти? Треба було робити сир і масло, щоб не змарнувалося. Раз зробила дружина сир. Щоб сир стікав, прив'язала його на переді до авта, бо не було де. Щоб бодай мені про це сказала! Я саме вибирався до агента у банку довідатися в справі забезпечення. Я всів в авто, виїхав задом із гаражу, і не побачивши, що на переді прив'язаний сир, поїхав до Шарону. Агентом був якийсь Грін, жид із Карпатської України. Він ще нічого не знав, але припускав, що забезпечення я незабаром дістану.

Вихожду з банку, дивлюся, а напроти мого авта, що було перед банком, стоїть полісмен і кілька жінок. Полісмен штуркає палкою в сир і питає мене, чи це "адвертайзмент", а лейді стоять

і хіхікають. А хай вам грець! — промимрив я під носом. Хоч було соромно й досадно, але я мусів розсміятися. Я відв'язав сир і кинув на задне сидіння. Подорозі злість моя минула і, замість до-рікати дружині, я розповів їй про пригоду під банком.

Оту примусову циганщину моя жінка зносила досить терпеливо і спокійно. Може почувалася до вини за свій недогляд, а може було б їй соромно перед сусідками вертатися кудись до чужої хати. Вона запопадливо ходила біля того не-вигідного господарства, пильнуючи всього, від дитини до корови. Я мав тепер з неї правдиву господиню.

За який тиждень десь з полудня пустилася жінці кров з носа. Поклав я їй холодні оклади на шию і припинив цю кровотечу. Але над вечір почалося те саме і ще гірше, а вночі знову те саме. Дружина ослабла, побіліла, мовчить, лише дивиться великими очима.

Я взяв її напівживу до авта і завіз до шпиталю в Шарон. Лікар сглянув її й питає, чи я маю гроші.

Гарна поміч, думаю, та ж ти присягав рятувати хворих, а не питати про гроші. Кажу, що грошей не маю, а навіть мешкати не маю де, бо погорів.

Він знизнув плечима і сказав, що без грошей лікувати не буде. Ми відїхали зі шпиталю з нічим.

Я собі подумав: акби так дружина була смертельно хвора, то без грошей — хай умирає. А від чого ж тоді лікарі і шпиталь? Хіба лише для тих, що мають гроші? Нагадав я собі "Народну Лічницю" при вул. Петра Скарги у Львові, де не питали про гроші, а дивились, що пацієнтові болить, та багато наших лікарів, що вночі приходили до хворого і коли бачили, що хворий бідний, не тільки не брали пропонованї заплати, а ще й давали хворому на ліки.

Рано я поїхав з дружиною до д-ра Фрая у Шарпсвіл і розповів про рятунок, який дістала вона у шпиталі в Шарон. Лікар запустив якимись каплями ніс і кров перестала текти. Дружині зразу стало легше. Д-р Фрай осудив поведінку лікаря в шаронському шпиталі і сказав, що він сам дає щороку певну суму на цей шпиталь, дають й інші, отже таке не повинно там діятись.

Чи від того щось змінилося в шаронськїм шпиталі, я не знаю, але з того часу я просив Бога, щоб не довелось мені колинебудь користатись з допомоги американських шпиталів. Не хочеться мені вірити, але казали мені, що як забракне грошей на лікування, то шпиталь може виставити претенсію на ваш дім.

39. Від згарищ до нових зусиль.

Нарешті я одержав обезпечене відшкодування. Не було воно на таку суму, на яку дім був обезпечений, але добре й це, все таки не треба починати від цента. Вже почали приходити контрактори. Кожний пропонує свій кошторис.

Я вже мав намір братися до будови, але дружина радила інакше:

— Краще спершу силати борг, а що залишиться, з того вже постав малу шандину та хлівець для корови. З чого будеш сплачувати довг по 40 долярів на місяць? Сам бачиш: я гола — боса, не маю навіть у чім вийти до церкви. Та ще може варто було б узяти на себе і на мене який "іншуренс", бо, борони Боже, на котрого з нас смерти, і не буде за що поховати...

Правду каже дружина. Я признав їй рацію і зараз таки віддав борг. Лишилося ще до 700 долярів. А щодо обезпечення — теж незла думка. Я пішов до відділового секретаря УНПомочі в Шарон п. Барана і записав себе і дружину на обезпечення по 500 долярів.

Опісля я взявся до будови. Викопав землю під пивницю і розібрав гараж, що його дах був уже надпалений. Порожняками з розібраного гаражу я вибудував стіни пивниці. Покрив я це тимчасово плоским дахом і за місяць можна було там мешкати. Давніше ми ночували там, де стояла взимі ко-

рова. Я ще поставив малу барну для коров і де було теж місце на сіно. Поки я вибудував пивницю — мешкання, треба було варити надворі.

Жили ми в цій ямі, як щурі, цента нема, а весна за плечима. Що тут робити?

Ходжу, шукаю праці, ніде не можна дістати. Це починалася господарська криза. Люди вештаються пригноблені по вулицях, нарікають на дорожнечу і на брак грошей. Кожний без роботи, прийдеться хіба з голоду гинути.

Чую, що безробітним дають муку та одіж, але я жебрати не піду, краще з голоду гинути, ніж жити жебраниною. Що тут робити? Треба якось рятуватись.

Пишу листа до кума Григорія Дидіва до Сликвіл. Описав я йому свої гаразди й при кінці листа додав, що навіть не маю цента на шнурок, щоб причепити до дерева і закинути на шию.

Не минуло 3-4 дні, кладе щось поштар до моєї скриньки (хати ще нема, але поштову скриньку на стовпику я таки прибав). Виймаю лист, в листі є чек на 400 долярів. Щирий кум таки не лишив мене в нещастю. Читаю і лист, аж наче мла якась заступила мені очі від радісного зворушення, а передо мною ніби стоїть живий Грицько Дидів: "Прийміть це від мене, куме, я радий, що можу Вам у той час допомогти". Правду казали, що доброго приятеля найти — пів світа обійти.

Купив я пару коней у жида, трохи за готівку, а трохи на сплату. Коні — здохляки, ребра світиться, але я їх відгодує, обидва білі, будуть виглядати, як коні англійського короля. Тепер я вже мав готовий плян: треба було якось використати мою землю.

Я купив плуг та інші хліборобські причандали, на все давав завдаток, решта ж на сплати, і почав обробляти землю. Зорав я добрий шмат землі, посіяв і посадив усякої городини.

Авто Крейсlera я давно продав — мав Френкліна з дерев'яною рамою. Розібрав я його задне сидження і переробив на малого "трока".

Коли прийшла пора вівси косити, ми з дружиною почали збирати городину. Зародили в нас добре і огірки, і помідори, і морква, і паприка, всього було доволі. Заладував я все те добро на "трока" і повіз на Ембрідж, 60 миль від дому. Я знав, що там наших людей багато.

Їхав я поволі вулицею і трубив з авта, а жінки самі виходили з домів і купували все, що їм потрібне. Коли я доїхав до тої вулиці, де жила молода жінка п. Строка, українського підприємця з камінними пам'ятниками, — мій трок був уже порожній, а в кишені я мав повно паперу.

О першій годині я був уже дома. Вліз до ями, викинув гроші на ліжку і кажу дружині:

— Рахуй!

Жінка нарахувала 31 доляр і на radoшах питає:

— Ще коли поїдеш?

Я кажу:

— Як би було з чим, то я б і завтра поїхав. Я не знаю, чи пів міста я нині обїхав.

— Ну, то трохи відпочинь, я піду збирати.

Так почалася моя торгівля городиною. В Ем-брідж уже знали мене всі українські жінки, які постійно купували в мене городину з трока. До осени я вже мав так багато грошей, що міг віддати борг Григорові Дидіву; хоч він і не допомагався, але я волів віддати, щоб не мати жодного боргу.

Хто б то подумав, що я цією городиною стану на ноги? Я пригадав той час, як я купував землю на фарму. Видно, це сталося у щасливий час, бо, якби я лишився в майні, не знати, як перебув би я кризу. А так — потерпів я нещастя, але тепер знову вийшов на своє.

За чотири роки я вже, замість коней, мав трактор, новий великий трок і вісім коров у стайні. Мав я вже закуплений матеріал і цеглу на будову дому. Це було найголовніше, дарма що треба було далі весь час турбуватись про гроші, щоб цю будову довести до кінця. Але я вже мав досвід і знав, що працею можна все здобути. Так почалося мое фермерування на самостійній, хоч і малій, фармі.

Фарма, що в неї я вклав так багато праці і труду, та земля, що її я зросив своїм потом, нагадувала мені все життя в Дублянах. Видно, так і судилось мені сільське господарювання, дарма що й не на землі мого батька. Але тут в американських обставинах сільське господарство вимагало надмірної праці, щоб можна було вижити і покрити всі витрати. Витрати ж на фарму є постійні, часом й непередбачені.

Уже в 1938 році я мусів робити більше в полі біля збіжжя й сіна. Дружина й я не мали стільки сил, щоб робити на ширшу міру біля городини. Прибуток із тої бідної фарми і з худоби заведве покривав витрати і ніколи ані цента не залишалося більше.

Одного теплого дня в місяці квітні виїхав я трактором у поле орати. Увечорі, коли я вернувся з поля, не випустив я з трактора води, бо виглядало на теплий час.

Тим часом вночі прийшов мороз. Не був він навіть дуже сильний, але наслідки від нього я побачив рано на тракторі: з трактора текла вода.

Біда, лаю себе, треба було випустити воду. Тепер морочи собі голову з направсю.

Здавалось би дрібниця — направити і кінець біди. Показалось — не така проста справа. Покликав я механіка, щоб узяв до справи трактор. Питаю, коли буде готовий.

Механік каже, що не знає, бо треба посилати

по нову частину до фабрики, а поки це прийде, пройде з два тижні, треба також ще з два дні, щоб цю нову частину вмонтувати.

Я тільки свиснув. Як дорого це буде коштувати? — питаю.

— Приблизно, сто доларів.

Механік забрав трактор, а я тепер турбуюся, де роздобути грошей, щоб заплатити за цю напругу. Питаю в кількох людей, не мають. Пішов я до банку в Шарон, де був знайомий жид Грін і прошу позички 100 доларів.

Грін мені каже:

— Ми для фермерів грошей не позичаємо. Фермер посіє кукурудзу завчасу, — зловить мороз і змерзне, посіє пізніше, — кукурудза не дозріє і ні дочого непридатна. Звідки буде фермер мати гроші, щоб сплатити борг?

В душі признаю жидові рацію, але турбота про гроші за напругу трактора мене не оминає. Міркую на різні лади: продам дві корови, осирочу барну. Ба, й на ту продаж треба чекати може з місяць, а тут уже весна — трактор потрібний.

Прийшла мені ще думка звернутися за позичкою до Української Народної Помочі. Написав я листа до Пітсбурга до Головного Уряду і прошу 100-доларової позички. Я навіть не писав, на що мені вона потрібна. Була це дійсно щаслива думка, бо вже на третій день прийшов лист з канцелярії УНПомочі, і в листі чек не на 100, а на

130 доларів. Мій трактор був урятований. Тоді щопиш оцінив я вартість своєї обезпеченої організації, яка вирятувала мене з біди.

І попливли тепер дні за днями, місяці, роки на цій фермерській роботі. Проте якогось вдовлення це фермерування не могло мені дати. Зрештою, хто взагалі задоволений зо свого життя? Що ж я мав на тій нещасній фермі?

Колись перед війною поводилось фермерові добре. Від часів війни стало все погіршуватись. Тому 15 років три фунта м'яса купив фермер за 25 центів і мішок вчорашнього хліба те ж за 25 центів, а сам продавав кварту молока за одного і чверть цента.

За три роки спала ціна на фермерські продукти до четвертини. Чотири роки тому фермер дістав за корову на м'ясо за 100 фунтів живої ваги 25 до 40 доларів, тепер за 100 фунтів живої ваги фермер дістане 6 до 10 доларів, а м'ясо по крамницях є в тій самій ціні, що чотири роки тому.

Не інакша пропорція цін на інші продукти. Фунт пшениці фермер продає за три центи, а за фунт хліба платить 20-22 центи. Кварту молока фермер продає за 6-7 центів, а робітник за ту кварту платить у крамниці 22-24 центи.

Щоб утримати 10-12 коров, фермер мусить сробити й обсіяти до 40 акрів землі. Скільки треба часу і праці, щоб усе це зібрати? На самі

хліборобські машини треба видати вісім тисяч доларів. Один тільки середній трактор коштує дві тисячі доларів. Далі треба відповідної стайні і в чистоті доглядати худобу, треба мати окремий господарський будинок і холодильник за 1200 доларів.

І який з того прибуток?

Чистий прибуток за день, праця від ночі до ночі, можна рахувати на півтора до двох доларів, не кажучи вже про те, що треба мати поміч при доєнню, тощо. За тих 45 до 60 доларів місячного прибутку фермер мусить обробити навесну фарму, купити штучних погноїв і ванна, газоліни до машин, оплатити податок і всіляку драчку, а також і жити з того, та й ще час від часу купити собі якусь одежину.

Є фермери, що мають державні посади, для них фарма, це дозволя. Недалекий мій сусід, що живе у Вілінг, Вест Вірджінія, має на три стейти похоронний заклад, з якого тягне знамениті прибутки. Але пан погребник не хоче бути вічно з покійниками, отже має також для розваги фарму. Очевидно, з фарми він не живе, лише займається нею, як казали поляки, для "урозмаіценя". Тому він може навіть спроваджувати расову худобу та платити по п'ять тисяч доларів за штуку.

Але такі фермери, як я, мусять добре нагаруватись, щоб із тої фарми вижити. Такі фермери не то що не мають за що поїхати на "Союзівку",

але деколи не мають й за що підстригти свого волосся на голові. На платівках співають, що фермер взимі потилицю гріє. Може і погрів би, але нема чим. Він зубами січе, бо, щоб купити яку квартиру "гари" треба продати три курки.

40 років тому фермер брав молоко на візок, їхав до міста і продавав на вулиці дві кварта за 10-12 центів, третю додавав на причинок. Всі купували і не було жодної хвороби. Тепер настала охорона здоров'я: молоко "гомогенізують", ніби небіжчика бальсамують, додаючи хемікалій, щоб не скисло.

Та це ще не всі вимоги. Тому п'ять років завели нові приписи. Фермер мусить мати обов'язково холодильник, що коштує від 500 до 800 доларів. У джерельній воді молока холодити не вільно, хоча давніше якось у нім стояв збірник на молоко. На це треба витратити кілька тисяч.

30 років тому я платив податку 30 доларів, тепер від тої самої землі плачу 142 долари, бо я багач, продаю молоко по 6 центів за квартиру.

Перед виборами до повітових і стейтових урядів фермер дістає листи від усіх кандидатів: "Дір Сер"... Кожний обіцяє всяку полєкшу, аби тільки на нього голосувати. Проминуть вибори, обіцянка йде в забуття до наступних виборів.

Не диво, що фермерство занепадає. Молодь шукає праці по фабриках, а земля дичіє і лежить облогодом. Всі радіємо і хочемо втримати добро-

бут у себе, але з того добробуту користають тільки купці і посередники — весь тягар оплачує фермер і робітник у фабриці.

Так і мої фермерські надії пішли з новими порядками. Повних 25 років стояв у мене холодільник у малій віддалі від стайні, молоко було добре і чисте. Минулого року урядовці сказали, що ця віддаль трошки задалека. У висліді казали або будувати новий холодільник біля самої барни, що коштувало б півтори тисячі долярів, або припинити доставу молока.

Я вибрав це друге. Молока мені продавати не вільно, щоб, не дай Бог, не кинулась холера. Я вже 74 роки п'ю "негомогенізоване" молоко, а мене холера не чіпляється.

Без худоби немає гною, а без гною земля опустіє. Куска хліба мої добрі діти мені не відмовляють. Але я опинився на бездоріжжі.

Не раз я застановлявся: нащо я працював 25 років, нащо стоїть ця барна за три тисячі долярів, нащо придадуться два трактори за п'ять тисяч, нащо здасться холодільник і трок, і вся машинерія? Тепер усе те непотрібне. Те, що я придбав за добрих часів, все йде нінащо.

Тепер запевідають поправу господарської ситуації, та поширення промисловости. Але чи буде яка полегша для фермерів, я дуже сумніваюся.

А що сказати про те, якщоб фермер захворів.

Лікарської опіки задурно тут не дістане, пенсії немає, лишається тільки чекати на природну смерть. Може це й краще, ніж смерть від операції, яку вам, треба чи не треба, в шпиталі обов'язково пропонують!

Один фармер пішов, як кажуть, з торбами, коли стали посилати його то на екрей, то на кардіограм, то знову до спеціаліста, аж треба було позбутися фарми. Тим часом фармер незабаром помер.

Та ще й зо смертю фармера не кінчаються всі турботи. Вправді це вже не для нього, а для його родини. Фармерове тіло йде під опіку похоронного закладу. Забираючи тіло, погребник питає, чи покійник був забезпечений, де і на яку суму. За кілька годин уже живучі знають, що мертве тіло забере все, що покійник платив місячно 30 до 40 років, а то треба живучим доповнити від себе.

Потім буде домовина обкладена дорогими квітами і вінками з написами на стяжках, і ця парада більш для живих, ніж для мерця, це остаточне завершення фармерської долі, всіх його старань, борикань і змагань.

Може й надто гіркі видадуться мої слова про фармерську долю, але я думаю, що той хто своєю працею добуває хліб із землі, є занадто покривджений і понижений.

40. Мандрівки до сусідів.

Про пізніші роки мого життя на фермі не прийдеться багато писати. Для людини зв'язаної з землею та працею на ній життя пливе одним руслом і майже вся її енергія скерована в напрямі виконання фермерських обов'язків. Проте лишається трохи часу, щоб втримувати контакт з іншими українськими поселенцями та взагалі влучитися в українське громадське життя.

У протилежність до канадійської іміграції, що живе більшими скупченнями, українські імігранти в ЗДА розсіяні далеко один від одного. Навіть в одній місцевості наші люди розкинені по всьому місті. Люди, що живуть цілий тиждень далеко від себе, зустрічаються в неділю в церкві і під церквою, або на українських національних імпрезах. Важливим об'єднуючим чинником для українських поселенців є українська преса, головно щоденник "Свобода", найбільш поширений по всіх закутках ЗДА. Крім того, велике значення мають українські радіоавдиції, що, крім української музики, подають також важливі комунікати та інформації з українського життя.

Шарисвіл, де є моя ферма, це околиця на самому краю Західньої Пенсилванії, вже під самим боком стейту Огайо. В неділю на Богослуження приходиться їхати до Йонгстовн, де є найближча церква і де я та моя родина є парафіянами.

Взагалі, найближче для мене скупчення українців, це місто Йонгстовн в стейті Огайо. Тут живе більша група українців, тут влаштовуються час-від-часу українські національні імпрези, тут існують церкви та українські доми, тут працюють різні наші організації.

Друга найближча місцевість з українським скупченням, це Шарон, але вона мала і не проявляється самостійним життям, вона тяжить радше до Йонгстовн.

Головним містом і осередком українського громадського життя, що промінює на всю Західню Пенсилванію, є Пітсбург. Тут є осідок Головної Управи Української Народної Помочі, тут виходить орган тієї організації тижневик "Народне Слово". Тут мала свій осідок Філія Українського Конгресового Комітету, яка через інтриги і групову гризню перестала існувати, тут є тепер осідок Об'єднання Українсько-Американських Організацій Західньої Пенсилванії, тут міститься Українська Радіопрोगрама, яку веде успішно інж. Михайло Хомічак.

В Пітсбургу є низка українських організацій: є тут Відділ УККА, Відділ Організації Державного Відродження України, Відділ Організації Оборони Чотирьох Свобід України, Відділ Союзу Українок, Відділ Організації Оборони Лемківщини, Відділ Пласту, Відділ СУМА, три українські хори, кілька українських клубів та українських галь.

Здавалось би, що українське громадське життя повинно пульсувати тут на всю потужність, тим часом людські амбіції та групові інтриги доводять тільки до роздроблення сил, до сварки і непорозумінь. Замість соборних спільних імпрез, влаштовуються часто скремі партійні чи парафіяльні імпрези, ведеться агітація одних проти одних, а у висліді, замість користі, є тільки шкода. Може бути, що така конкуренція добра у великім скупченні наших людей, і то людей національно свідомих, але на терені Пітсбургчини, де більшість українського населення, це затуманені мадяронськими і москвофільськими провідниками закарпатці та лемки, така розсвареність української еміграції ніяк не має притягаючого впливу.

Якраз на Пітсбургу лежало б важливе завдання діяти в напрямі національного освідомлення наших запаморочених мадяронством і москвофільством братів, бо ж у Пітсбургу є осідок окремого греко-католицького єпископату для закарпатців, з яких хочуть витворити якусь штудерну греко-кафтоліческу націю. Тут же в Пітсбургу вивосажені за гроші царського уряду російські православні церкви, де попами є москалі, а вірні — це збаламучені лемки і закарпатці.

Проте Пітсбург полишений на паству долі. Коли після другої світової війни прибувала до ЗДА нова іміграція, то з-поміж тих українських інтелігентів, що попали у Пітсбург, залишилася тут лед-

ве маленька жмінка. Всі дуже скоро переносились в іншу місцевість, залишаючи українську пітсбурзьку громаду без допливу нових культурних сил. Безперечно, велику роль грало при цьому брак можливості знайти якусь іншу працю, поза сталеву індустрією, але немало важило теж тутешнє українське середовище.

Українці в Пітсбургу, крім того, гостро розмежовані релігійними різницями. Поглиблювання розходжень між католиками і православними доводить до того, що священики обидвох віровизнань, хоч українці, не зустрічаються разом на українській національній імпрезі. Важко досягнути те, щоб принаймні раз у рік на свято української соборности хор православний і хор католицький виступили разом на сцені.

Може бути, що ці розбіжності втратять на своїй гостроті, коли українській громаді в Пітсбургу вдасться побудувати власну залю в будинку, який уже куплено під "Народний Дім". Може це стане тим неутральним ґрунтом, на якому зможуть зійтись всі без остраху, щоб не "затрефнитися". Може люди навчатись шанувати й толерувати чужу думку,

Може вдасться тоді створити хор на професійних основах, де співали б усі, незалежно від парадії. Може тоді дочекається українська пітсбурзька громада і свого театрального гуртка і своєї оркестри. І це може врешті зрушить українське

культурне життя Пітсбурга, яке тепер не надто рухливе.

Все це тільки "може" та мої особисті припущення і побажання, але дай Боже, щоб це сталось якнайскоріше.

Лічити діячів української пітсбурзької громади я не буду. Спогади, це не адресова книга з вказником приятелів чи неприятелів. А не згадати кого, ладен образитися, що його поминули. Краще мені буде вже не згадувати нікого з Пітсбурга, тоді й ніхто не буде мати до мене жодних претенсій.

Натомість можу собі дозволити згадати про сусіднє місто Йонгстовн і про людей, що там живуть. З ними я пов'язаний ближче, зустрічаюся частіше з ними, і частина мого життя так, як би проходила в Йонгстовні.

Йонгстовн для мене тут у Шарпсвіл, як колись у Дублянах, Львів, що з нього не раз було чути дзвони, як вибивали години, часом й військову оркестру, чи гудки з дестиларні Бачевського. Тут я бачу дими, а вночі вогні і широкі луни з йонгстовнських сталеварень.

Йонгстовн, сказати б по нашому, "молоде місто", воно розростається і розбудовується. І таксамо переживає свій розвиток йонгстовнська українська громада, яка скупчує довкола себе громадське життя дооколичних українців. Українські національні імпрези стягають до Йонгстовн

українців із усіх досколичних місцевостей, голов-но з Воррен, Кемпбел, Грінвіл, Ньюкессел і Шарон.

Колись була тут українська радіоавдиція в Воррен, яку вів о. Дяків із Шарон, але по його смерті ніхто не подумав про її віднову.

З українською громадою в Йонгстовн я живу з 1929 року. Більшість цієї громади — люди вже старшого віку, що прибули до Йонгстовн в 1906 році, переважно з Лемківщини. Як і більшість українців, що приїхали до Америки, так і йонгстовнські українці, це заробітчани. Початки цих перших поселенців були тяжкі: довгі години праці у фабриці заліза, а платня низька. З батьківщини приходили вістки то про голод, то про війну, то прохання про допомогу. Йонгстовнські українці не відмовляли допомі, як для своїх рідних, так і на загальні потреби свого села: на церкви, читальні, "Народні Доми".

Водночас перші українські поселенці в Йонгстовн не занедбали теж своїх духових потреб і на чужій землі. Передусім, хоч яка мала була перша громадка українців у Йонгстовн, вона вирішила побудувати тут свою церкву. В 1909 р. 16 членів громади зо своїм головою Миколою Іванчаком започаткували будову церкви. Якраз у той час прибув у Йонгстовн о. Михайло Балог, але він перебув тут лише один рік, по ньому прибув сюди о. Василь Зацерковний. Будова церкви велася з великими труднощами і пиняво. Аж у 1911

році покладено угольний камінь, в дальших роках із напливом нових емігрантів з Галичини до Йонгстовн, які не жаліли своїх жертв, будова церкви була закінчена.

Сьогодні церква Святої Тройці в Йонгстовн охоплює понад 2500 родин, церковне майно перевищає пів мільйона доларів. І парох монс. Лев Адамяк, і сотрудник о. Балабан, можуть радіти з такого гарного розвитку парафії.

Є ще в Йонгстовн друга українська парафія при українській православній церкві св. Петра й Павла. Виникла вона в 1922 р. слідом за іншими українськими православними парафіями, що стали творитись по різних місцевостях Америки.

Українська православна парафія в Йонгстовн нараховувала в 1922 р. 25 членів, а вже в 1924 р. число їх зросло до 100 родин. Спершу вони побудували маленьку дерев'яну церковцю, а опісля закупили площу та почали збіркову акцію на будову нової церкви.

Акцію цю перервала в рр. 1932-1933 господарська криза. Але в пізніших роках громада продовжувала далі збірку пожертв, так що в 1940 р. покладено угольний камінь, а в 1946 р. посвячено нову величаву церкву св. Петра і Павла. Сьогодні українська православна парафія в Йонгстовні нараховує 2.000 членів, весь церковний маєток, що до нього належить парк, павільйон, будинки і таке інше, обраховують на один мільйон

долярів. Парох цієї церкви, о. Василь Олійник бере активну участь у національно-громадському житті української громади Йонгстовну, даючи ініціативу до різних національних імпрез і закликаючи своїх парафіян до участі в них.

Ширше національне й політичне життя української йонгстовнської громади розгорнулось щоплиш тоді, коли сюди прибув у 1915 р. Юрій Присташ. Скромний лемко з Дашівки пов. Лісько, мав у собі багато енергії та громадської ініціативи, а крім того у нього було закорінене почуття національного сумління, яке не дозволяло йому сидіти безчинно, а наштотвало його весь час до активності на громадській ниві. І часто перед Юрієм Присташем вирішували завдання, які переростали його сили, проте ніщо його не стримувало від виконання важливих громадських завдань, і він їх виконував.

Життя висунуло Юрія Присташа на провідне становище в українській йонгстовнській громаді. Він був головою Українського Допомогового Комітету і часто переводив збірки на потреби батьківщини, як Українська Спортова Площа у Львові, "Рідна Школа", "Просвіта", Фонд Українських Інвалідів, тощо. Збірки часто виносили по тисячі долярів. У 1925 р. за ініціативою Присташа засновано в Йонгстовні "Українсько-Американський Політичний Клуб", а Ю. Присташ став у нім головою. У 1931 р. Присташ очолив йонгстовнсь-

кий відділ Українського Конгресового Комітету і за його заходами були влаштовані кожного року в Йонгстовні "Українські Дні", під час яких український прапор вивішувано на будинку міської управи, а мейор міста видавав з цього приводу проклямацію. Це все причинялося до популяризації українського імени серед чужих.

І за ще одно варто згадати Юрія Присташа. Цей ніби звичайний лемко був передусім великим соборником і зумів якось ладнати та погоджувати парафіян обидвох церков так, що за його життя всі національні імпрези відбувалися спільними силами. З наглою смертю Юрія Присташа сбирвалося це соборницьке наставлення і почались окремі парафіяльні імпрези. Яка шкода, що нема нікого, хто в тій ділянці осягнув би те, що зумів осягнути лемко без високої освіти — Юрій Присташ!

З інших громадян старої еміграції, що активно проводять українською громадською роботою на терені Йонгстовну, слід згадати Йосипа Венгжина. Це тип лінкольнівського громадянина, що любить працювати з людьми для людей. Цей уродженець міста Перемишля прибув до Америки 1910 року та осів спершу в Пітсбургу, де повних 20 років був власником свого ресторану і конфекційної крамниці. Притім Йосип Венгжин уже в Пітсбургу був одним із перших організаторів Українсько-Американського Будівельного Позичкового Бан-

ку та інших українських товариств і клубів. Брав живу участь у всіх збіркових акціях на народні цілі, головню на "Рідну Школу" в Галичині, підтримуючи зокрема українську приватну гімназію в Рогатині, де його рідний брат Миксла був професором.

Прибувши до Йонгстовн 1936 року, Венгжин відразу включився в тутешнє громадське життя. Він стає діяльним членом управи Українсько-Американського Політичного Клубу та церковної громади при парафії св. Петра й Павла. Поруч Юрія Присташа Венгжин належить також до тих, що відзначаються толерантністю до інакшєдумаючих, та інакшєвіруючих. Варто теж згадати, що Йосип Венгжин відступив свою кількаакрову парцєлю за голсвину ціни на парк для української католицької громади в Йонгстовн.

Крім того Йосип Венгжин посилав час від часу кореспонденції з Йонгстовн до "Народного Слова" і "Свободи", та всюди дає іншим приклад доброго громадянина і патріота.

Безперечно, можна ще згадати й інші прізвища старших піонерів української йонгстовнської громади, як Іван Сушириба, що заснував перший відділ УНСоюзу 1906 р., чи Михайло Мушинський, Іван Кравець, Іван Павловський, Павлина Войтович і Мар'я Періг, але це були громадяни, що скеровували свою увагу на організацію наших людей в українських обезпечєневих союзах.

Наплив нової політичної еміграції з Європи 1950 р. у Йонгстовн заважив сильно на зміцненні тутешнього громадсько - національного життя. Прибуло сюди біля 120 нових родин, між ними половина з середньою і вищою освітою. Тепер почали частіше влаштовуватись різні маніфестації та імпрези, зорганізовано молодь у молодечі організації. З поміж діячів нової еміграції в Йонгстовн слід тут передусім згадати д-ра Романа Стахуру, що разом із своєю дружиною Валентиною, колишньою артисткою Українського Театру М. Садовського в Києві, прикладають багато праці і старань до оживлення тутешнього громадського життя та до поставлення національних імпрез на відповідному рівні.

Теж і мгр. Мирон Жмуркевич, який примушений заробляти на своє життя тяжкою фізичною працею, знаходить ще час та охоту, щоб організувати юнацький хор "Трембіта", складений з 30 співаків, і мандолінову оркестру, — з якими він переводить проби та влаштовує концерти. За ініціативою м-гра Жмуркевича засновано в Йонгстовн Кредитово-кооперативну Спілку, яка тепер дає нашим людям видатну поміч.

Українська модоль Йонгстовнуну зорганізована в "Спілці Української Молоді Америки" (СУМА) і в "Пласті".

При церкві св. Петра й Павла існує другий хор під орудою п. Юрія Скибинецького, який сам

грає теж гарно на бандурі, та вокальний квартет, що його веде п-ні Ольга Мусійчук-Сенедяк.

Можна тут згадати ще п. Михайла Федана-Федькова, що веде відповідальну роботу в школі українознавства, надробляючи з дітьми ті занедбання в українській мові, що їх діти мають завдяки своїм батькам, та поширюючи їх знання з історії та географії України.

Далі, варто підкреслити, що з другого покоління української іміграції в Йонгстовн, тобто з синів наших перших поселенців, маємо в цьому місті чималу кількість вже тут рождених професіоналістів, а то 6 лікарів, 6 адвокатів, 2 інженерів та інших фахівців, що не цураються свого роду, переважно знають українську мову і беруть участь в нашому громадському житті.

Кількість українців у Йонгстовн і поближких околицях доходить до 9 тисяч. Кількість досить велика, але якість різна. З того числа можна нарахувати справжніх біля півтори тисячі, тобто таких, що платять національний даток до Українського Конгресового Комітету і беруть участь в українських національних імпрезах. Решта, на мій погляд, це полова з пшеничного колоска. Якщо орієнтуватись на приналежність до церкви, то до обидвох українських парафій належить разом приблизно п'ять тисяч душ. Решта, це сектанти, напр. "свідки Єгови" і комунофіли. Колись були тут і комуністичні організації, як "Робітничий

Орден“, але тепер їх уже немає. Деяка частина поселенців — це несвідомі закарпатці, що тримаються остронь, і мають свої окремі як католицькі, так православні парафії. Це переліг, незораний іще національним плугом.

У моїх спогадах не можу поминути української громади в Шарон, з якою я живу в близькому контакті вже тридцять років.

Тому 35 років про українців у Шарон не було чути ні слуху, ні диху. Українські імігранти стали сюди прибувати, коли в Шарон почала будуватись фабрика Вестінггауз.

Тоді почали напливати сюди люди різної національності, між ними і українці. З українців перші прибули до Шарону Дмитро Телявський з Карнегі, Павло Серант із Нью-Йорку, Микола Оранчак і Василь Волос із майнів, Гнат Цибак із Сликвіл, Антін Кучмак з Донора і Михайло Карий.

Працю знайти не було тяжко, але життя було нудне і сіре; не було церкви, де можна було помолитись по-своєму, ані не було де познайомитись людям. Нераз бачив один одного на роботі, але не знав, звідки хто родом, підозріваючи, що це москаль або маляр. Одні одних не знали і бокували одні від одних, поки познайомились, проминув і рік. Декотрі з українців, як Павло Серант і Микола Оранчак, що жили довше в Америці і мали дітей, купили в Шарон доми, решта жила на "рентах“.

Помалу українська громада в Шарон зживалася з собою і вже трималася разом. Люди відчували потребу своєї церкви і вирішили, що треба спільними силами її побудувати.

Покищо Павло Серант відступив одну фронтову обширну кімнату на каплицю, в якій українці сходились на молитву. Але не було священика, не було навіть кому пасок освятити.

З часом українська громада в Шарон збільшилася і вже кімната Павла Серанта була замала. Та, як то кажуть, громада по нитці і бідному сорочка. Громада сама була бідна, але всі стягнулися своїм пожертвами і купили за 1300 доларів дві парцелі під церкву. Матеріал під будову церкви дав на борг зо свого складу Н. Фіскус і почалася праця. Люди днями і годинами з шуфлями і джаганями копали під фундамент, Антін Кучмак своїми кіньми вивозив землю за місто. Треба подивляти шаронських піонерів за їх запал і жертвенність до праці. Люди у вільний від заробіткової праці час ставали до роботи при будові церкви, віддаючи безкорисно свій труд і свій час на таке діло.

До дальшої будови приходило важко, бо не було між основниками відповідного майстра. Найняти ж когось не було змоги, бо не було чим платити: місячна збірка не вистачала на тиждень праці наймленого майстра, і започаткована будова йшла черепашним ходом.

Щоб зреалізувати це відповідальне завдання, Микола Оранчак заризикував і взявся сам до діла. Хоча він був нелихим майстром у будові домів, але при будові церков не був ніколи зайнятий, отже відповідальність була велика. Але люди довіряли йому і пішли під його проводом до будови. І так самотужки і задарма, без жодної винагороди, люди самі з Миколою Оранчаком на чолі довершили великого діла: самі вибудували церкву.

Це була велика радість для всіх бачити труд своїх рук вповні закінченим. Праця зрошена власним потом завжди цінніша і вартісніша.

Церква була скромна і знадвору, і з середини, і ще треба було багато, щоб надати їй усіх потрібних прикрас, головно всередині. На посвячення прибув архієпископ Іван Теодорович, отже вже й можна було правити Богослуження, але не було навіть за що оплатити священика. Збірка в церкві не перевищила одного доляра, тоді люди ходили за збіркою по хатах і назбирали так багато, що жоден священик не хотів другий раз прийти.

Це було якраз у час господарської депресії, роботи не було, злидні кожному давались у знаки, особливо тим, що мали п'ятеро, а то й восьмеро дітей. Хто мав дещо заощаджене, все йому вийшло, а заробити не було де. Приходилося

усім дуже тяжко, особливо тим, що не були американськими громадянами.

В такій ситуації, коли всі відчували дошкульно наслідки депресії, новозбудована церква ім. Івана Хрестителя в Шарон стояла майже пустою. Тим часом різні вірителі, зокрема Н. Фікус, напірали за борг, якого кілька тисяч обтяжало церкву. Звідки було віддавати борг, коли тут не було з чого жити?

Ще й до того якась чорна рука підложила вибуховий матеріал під церкву, але, на щастя, шкода не була велика.

Проте вірителі не хотіли чекати. За короткий час церква була виставлена на т. зв. "шериф сел", тобто ліцитацію.

Здавалося, що з таким зусиллям і накладом праці побудована церква пропаде за незаплатений борг. Це було розпачливе становище, ксли не було ніякої можливости врятувати свою церкву.

Але рятунок таки знайшовся. За стараннями Олекси Попова та його дружини Софії їхній знайомий Іван Сезановський з Воррен купив на ліцитації церкву і віддав її шаронській громаді за догідною оплатою.

Тепер уже всі пильнували сплати боргу, тим більше, що часи депресії проминули і безробіття зменшилося. Становище до тої міри поправилося, що до Шарону прийшов постійний священник, о. Степан Мусійчук, який обслуговував парафіян

повних сім років, і тільки серцевий удар припинив його душпастирську діяльність.

Після смерті о. Мусійчука його місце зайняв на короткий час о. Дмитро Савка, в р. 1953 прибув до Шарон о. Василь Дяків. За його порадою зібрано між парафіянами 30 тисяч доларів добровільних жертв, за які відновлено церкву в середині.

Був іще плян обложити церкву цеглою, але несподівана смерть о. Дякова в автовій катастрофі спинила цю роботу на деякий час. Обмуровано церкву цеглою в році 1957 разом із парафіяльною прибудівкою. Священиком у шаронській парафії був тоді о. Василь Дяків мол.

Українська громада в Шарон велика, але тримається разом і зберігає свою українську традицію. З другого покоління є вже тут два адвокати, син Івана Лисогіра і син Н. Гладя. Сини Миколи Оранчак пішли по батьковій лінії, стали конструкторами-будівельниками. Ілько Кульчицький веде агенцію обезпечень від вогню, має також бюро продажу реальностей. Дмитро Зидик є власником двох ресторанів, де вся служба й обслуга — українці.

Українці нашої шаронської громади пам'ятають теж про свої національні обов'язки й постійно вплачують національний даток до Українського Конгресового Комітету.

Шаронські українці завжди беруть теж гро-

мадну участь у національних імпрезах, прибуваючи до Йонгстовн для спільного вияву своїх патріотичних почувань.

Я особисто пов'язаний із шаронською громадою тим, що належу до шаронського відділу Української Народної Помочі, де виконую обов'язки голови. Зрештою шаронські земляки знають мене добре, і їхній зацікавленості та заохоті треба також приписати те, що ці спогади появляються друком.

Честь і слава тобі, шаронська громадо!

**
*

Приходиться врешті закінчити оці спогади. Можна б іще писати багато, але це вже не додасть нічого до того, що вже сказано. А в тім спогади, це не історія. Часи піонерських років давно минули, тепер життя пливе в обставинах американського добробуту і комфорту, та вже й не цікаво було б про нього розповідати. Зрештою, нові наші імігранти, між якими багато інтелігентів, описали вже свої спостереження і переживання на американській землі чи то в пресі, чи в окремих книжках.

Безперечно, і в сучасному побуті української еміграції в ЗДА є багато цікавих сторінок, вартісних особливо для письменників. Покищо їх більше спостерігають фейлетоністи і навітлю-

ють їх із насмішливого боку. Але це сміх скрізь слъози.

Люди мого покоління, що покинули батьківщину перед першою світовою війною, залишили в своїй душі образ рідного села з солом'яними стріхами та примітивним життям. Дехто з них часто уявляє, що цивілізація і технічний поступ настали тільки тут, в Америці, а "старий край" лишився такий, як вони його бачили, коли виїжджали. Ще й тепер дехто з таких людей каже:

— Чого ж я мав би вертатися додому? Щоб колоти собі ноги стернею і ходити за стодолу? Так добре, як тут, вже мені ніде не буде.

Не важне те, що ці люди не знають, що і в Європі є цілком інакше, але передусім вражає це захоплення вигодами і комфортом. Колись у козацьких думках співалося з презирством про тих, що потурчились, побісурменились для лагімства нещасного... Сьогодні попри такі явища проходимо, як попри звичайні справи.

Наша іміграція в Америці розрослася кількісно і якісно. Якщоб тільки була єдність між нами, яка б це була сила, скільки доброго можна б зробити для справи визволення нашої рідної батьківщини!

Я переступив уже 79-й поріг життя і знаю, що для мене сонце вже хилиться до заходу. Але моє серце так само вразливе і чутливе, як було і раніш. Переживав я всяке горе і злидні, часто

Йшов я в життя проти хвилі, поборюючи несприятливі сили.

Доля закинула мене на американську землю, але надії мої не сповнилися. Знаю, що не побачу моєї рідної України. Не клякну з молитвою на могилі мого батька і матері. Не вчую щебету солов'я під час дублянських вечорів... Не вчую тої пташки, що прощала мене своїм співом тому 49 років, як я покидав моє рідне село.

Я вже приречений умерти на чужині і кості мої лежатимуть далеко від рідної землі. І в ці остатні роки мого життя я молюся до Всевишнього, щоб мій нарід виборів собі врешті волю і щоб принаймні наші діти та внуки могли вернутися під рідне небо, "на ясні зорі, на тихі води, у мир веселий, між люд хрещений", у нашу рідну Україну.

З М І С Т:

ПІД РІДНИМ НЕБОМ

	стор.
. Передмова	5
1. Дубляни	11
2. Господарське становище в Дублянах	15
3. Мої дитячі роки	20
4. Парубочі роки і військова служба	26
5. Поворот додому і батькова воля	32
6. Сватання	39
7. Весілля	45
8. Моє подружнє життя. Смерть матері	49
9. Перша дитина	55
10. Читальня "Просвіти" в Дублянах	61
11. Меліорація і моя "панська" кар'єра	66
12. Польська виборча кампанія	72
13. Як я їздив купувати землю в Дебресті	79
14. Голосні бубни за горами	85
15. Смерть батька	91
16. Моя торгівля худобою	97
17. Українці в Дублянах добиваються своїх прав	104
18. Пригода, що вирішила мою долю	108
19. Вибираюь до Канади	123

КАНАДСЬКИМИ ШЛЯХАМИ

20. Перші кроки у Вінніпегу	135
21. Екстра генг у Сіпіяра	145
22. На жнива до Норт Дакоти	154

стор.

23. Від Транскони до золотої майни	167
24. В ніклевій майні	181
25. Від Калгари до Транскони	187
26. Вакації на фармах	197
27. У містечку Шумейкер	204
28. Вибухла перша світова війна	211
29. В таборі інтернованих	221
30. Проблеми таборових буднів	227
31. Спротив, що приніс нам волю	232
32. З Торонта до Рочестер	239

НА ЗЕМЛІ ВАШІНГТОНА

33. На американській землі	251
34. В Джанставні і у Сликвіл	256
35. Кінець першої світової війни	265
36. Новорічна несподіванка	274
37. Приїзд моєї родини	282
38. Земля кличе	290
39. Від згриш до нових зусиль	300
40. Мандрівки до сусідів	311

